

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

**ANALELE
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA**

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA

**FASCICOLA
ISTORIE – ARHEOLOGIE
HISTORY – ARCHAEOLOGY SERIES
TOM XXXI
TOME XXXI**

2021

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA
SERIA ISTORIE – ARHEOLOGIE

**COMITETUL ȘTIINȚIFIC /
SCIENTIFIC COMMITTEE**

Acad. Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)
Ioan BOCȘAN (Cluj-Napoca)
Acad. Ioan BOLOVAN (Cluj-Napoca)
Al. Florin PLATON (Iași)
Dan-Octavian CEPRAGA (Padova)
Jerome BURIDANT (Amiens)
Rudolf GÜNDISCH (Oldenburg)
Toader NICOARĂ (Cluj-Napoca)
Anatol PETRENCU (Chișinău)
GYULAI Eva (Miskolc)
Ioan SCURTU (București)
Wacław WIERZBIENEC (Rzeszów)
Federico DONATIELLO (Padova)
Jarosław KINAL (Rzeszów)

**COLEGIUL DE REDACȚIE/
EDITORIAL BOARD:**

Director /Director
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ
Redactor-șef/ Editor-in-Chief
Lector univ. dr. Radu ROMÎNAȘU
Secretar de redacție/ Editorial Secretary
Asist. univ. dr. Laura ARDELEAN
Membrii/Members

Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU
Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU
Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Prof. univ. dr. Ioan HORGA
Prof. univ. dr. Mihai DRECIN
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ
Prof. univ. dr. Antonio FAUR
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU
Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. BODO Edith
Dr. Ioan CIORBA
Dr. Florina CIURE

Analele Universității din Oradea./ Annals of the University of Oradea
Fascicola Istorie – Arheologie / History - Archaeology Series

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite
pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele
Universității din Oradea”, seria Istorie – Arheologie.

The exchange manuscripts, books and reviews as well as any correspondence will be sent to
the address of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute orespondance,
seront adresses à la redaction.

Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.
The responsibility for the content of the articles belongs to the author(s).

The articles are published with the notification of the scientific reviewer.

Revista este indexată în baza internațională de date EBSCO.

The review is indexed in the EBSCO international database.

Editorial Assistance: Dr. ing. Elena ZIERLER

Address of the editorial office:

University of Oradea

Department of History

Str. Universității nr. 1, 410087 Oradea, România

Tel/ Fax (004) 0259 408167

e-mail: ionzainea@yahoo.com

The review is issued under the aegis of the University of Oradea

ISSN 1453-3766

Cuprins • Contents • Sommaire • Inhalt

Studii ♦ Studies	5
Vasile MĂRCULEȚ ♦ Scurte considerații cu privire la funcționarea și limitele teritoriale ale themei Paristrion în secolele XI-XII	7
Adrian TERTECEL, Yusuf HEPER ♦ Noi documente turcești despre Mihai Viteazul (1598)	19
Augustin MUREȘAN ♦ Sigiliul lui Tudor Vladimirescu reprezentând portretul său	39
Cristian APATI ♦ Un episod necunoscut din biografia episcopului Gherasim Raț	45
Cristian APATI ♦ Contribuții la istoria comunității ortodoxe din Oradea Mare (proximitatea anului 1860)	63
Mihai GEORGIȚĂ ♦ Roman R. Ciorogariu - o personalitate de anvergură-distinsă cu medaliile „Steaua României” și „Coroana României”	85
Delia CORA ♦ Metodologia lui Teodor V. Păcățian folosită în activitatea de contabilizare a jertfelor românilor din Transilvania în anii primului război mondial	97
Ovidiu BINDEA ♦ Organizarea primelor alegeri parlamentare din perioada interbelică în județul Bistrița-Năsăud	105
Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS ♦ Două decorații conferite Procurorului General la Curtea de Apel și Directorului Episcopiei Romano-Catolice din Oradea-Mare (1921, 1928)	115
Sanda Dumitrița BUBOI ♦ Aspecte ale organizației Partidului Național Liberal în Județul Bihor (1923 – 1940) (II)	121
Antonio FAUR ♦ Contextul istoric care a generat formarea ghetourilor din Transilvania de Nord (1944)	145
Iulia VAISĂRHOFER ♦ Imaginea provinciei Dacia în istoriografia spaniolă. Studii și cercetări recente	157

Recenzii ♦ Book Reviews 171

Cristian HODUȚ ♦ Ciprian ROBOTIN, *O viață în slujba Bisericii și a națiunii: Episcopul Dr. Demetriu Radu*, Editura Artpres, Timișoara, 2020, 366 p.....173

Carmen Ungur-BREHOI ♦ Mihai DRECIN, MÉNESI Beáta, Ion ZAINEA, *România din Balcani*, Editura Pro Universitaria, București, 2021, 323p. ...175

Mihai D. DRECIN ♦ Lavinia BETEA, *Nicolae Ceaușescu și epoca sa*, Editura Corint, București, 2021, 828p. 177

Sever DUMITRAȘCU ♦ Mihai DRECIN, MÉNESI Beáta, Ion ZAINEA, *România din Balcani*, Editura Pro Universitaria, București, 2021, 323p. ...181

Carmen Ungur-BREHOI ♦ Ioan LAZA, Florin ARDELEAN, *Trei decenii de jurnalism (1990-2019): Proiecte, realizări, restanțe*, Editura Tritonic, București, 2020, 491 p.....183

Orlando BALAȘ ♦ Nicolae NISTOROIU, *Identitate în Bihor. Studiu de caz: satul Sârbi*, Editura Primus, Oradea, 2021, 384p.....185

Carmen Ungur-BREHOI ♦ Coordonator: Marian PETCU, *Enciclopedia cenzurii din România*, vol.I-II, Editura Ars Docendi, București, 2019, vol. I. -356 pagini, vol. II. – 376 p. 187

STUDII
STUDIES

Scurte considerații cu privire la funcționarea și limitele teritoriale ale themei Paristrion în secolele XI-XII

Vasile MĂRCULEȚ*

Abstract. *Brief Considerations Regarding the Functioning and Territorial Limits of the Theme Paristrion in the 11th and 12th Centuries.* The victory over Bulgaria in 1018 allowed Emperor Basil II to organize a new military-administrative unit in the territories of the Lower Danube: Thema Paristrion or Paradounavon / Paradounavis. In the 11th century, the territorial boundaries of the Thema Paristrion were: the course of the river Timoc, in the west, the Danube from the confluence with the Timoc river to the outflow into the Black Sea in the north, the Balkan Mountains in the south, and the Black Sea coast from the mouth of the Danube to the south of Varna, in the east. In the 12th century, Byzantine rule was perpetuated on the Lower Danube. Most likely, in the west, based on the new military strategy applied by Alexios I Comnenos, the limit of the Danube theme was fixed on the Transdanubian Carpathians. In the north, the Danube, from the transit of the Transdanubian Carpathians, to its discharge into the sea, continued to be the border of the theme. In the south and east, the military-administrative unit kept its territorial limits from the previous century.

Keywords: *Paristrion, Paradounavon, Paradounavis, Danube, Transdanubian Carpathians, Timoc, Black Sea, Balkan Mountains*

Anul 1018 consacra victoria completă și definitivă a Imperiului Bizantin în conflictul cu Bulgaria. La finalul unui conflict întins pe durata a peste patru decenii, Țaratul Bulgar era desființat, iar teritoriile sale anexate imperiului. În acest context, teritoriile de la Dunărea de Jos au fost organizate de împăratul Basileios II (976-1025) într-o unitate militar-administrativă nouă, Thema Paristrion sau Paradounavon/Paradounavis. Aceasta avea să funcționeze până la sfârșitul secolului al XII-lea.

Limitele teritoriale ale Themei Paristrion în secolul al XI-lea. Desființarea Țaratului Bulgar i-a permis împăratului Basileios II ca în fostele sale teritorii să organizeze mai multe unități militar-administrative. Regiunile Bulgariei dunărene și nord-estice au fost incluse în Thema Paristrion (Paradounavon-Paradounavis). Pe parcursul secolului al XI-lea și la începutul secolului al XII-lea, izvoarele literare și sigilografice folosesc alternativ, pentru desemnarea ei denumiri precum „Katepanatul Dristrei”, „Arhontatul orașelor de la Istros”, cu variantele sale „al orașelor paristriene sau al orașelor și ținuturilor de la Istros”, „Ducatul Paristrion, Katepanatul sau Ducatul de Paradounavon/Paradounavis, Paristrion”¹.

---

* Cercetător independent, e-mail: vasilemarculeț@gmail.com

¹ J. Nesbitt, N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. vol. 1. *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*,

Reședința noii unități militar-administrative a fost stabilită la Dristra. În ceea ce privește limitele sale teritoriale, izvoarele istorice nu ne oferă nicio informație directă. În absența unor informații directe, pe baza unora din cele existente diferiți istorici au formulat, de-a lungul timpului, o serie de teorii privitoare la situația Themei Paristrion.

La mijlocul anilor '80 ai secolului al XIX-lea savantul rus Nikolai A. Skabalanović a formulat opinia potrivit căreia la mijlocul secolului al XI-lea a fost organizată o a doua unitate militar-administrativă bizantină cu numele Paristrion, diferită de cea de la Dunărea de Jos, situată în regiunea Sirmium-Belgrad². Concluzia lui era întemeiată pe o interpretare eronată a unui pasaj din „Istoria” lui Mihail Attaleiates, care îl menționa pe generalul Romanos Diogenes, „vestarches” și „comandant al orașelor de la Istros (ἄρχων τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων)”, în calitate de participant la luptele cu „sauromații” din anul 1059³. Identificarea „sarmaților” cu ungurii a constituit fundamentul teoriei formulate de Nikolai A. Skabalanović⁴.

Teza lui Nikolai A. Skabalanović a fost acceptată de istoricul bulgar Vasil N. Zlatarsky⁵. Ea a fost, însă, respinsă de Nicolae Bănescu și Petre Diaconu. Aceștia au demonstrat că „sauromații” din cronica lui Mihail Attaleiates nu au fost ungurii,

---

Washington D.C., 1991, p. 150-151, nr. 65.1; I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 2. *Byzantine Seals with Family Names*. Sofia, 2006, p. 147; Alexandra-Kyriaki Wassiliou, W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 2 Teil. *Zentral- und Provinzialverwaltung*, Vienna, 2003, p. 268, nr. 193; M. Attaleiates, *The History*. Translated by A. Kaldellis, D. Krallis, Cambridge, London, 2012, 14.6, 16.6, 16.8, 26.2; Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, recensuit Ioannes Thurn, Berolini et Novi Eboraci, MCMLXXIII, 21.6; Georgii Cedreni, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, MDCCCXXXIX, p. 555, 585; Ioannis Scylitzae Curopalatae, *Excerpta ex breviario historico*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, MDCCCXXXIX, p. 654; Ioannis Zonarae, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, edidit Th. Büttner-Wobst, Bonnae MDCCCXCVII, XVIII.9.1-2; Nicéphore Bryennio, *Histoire*, introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier, Bruxelles, 1975, III.1; Anne Comnène, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, t. III (*Livres XI-XV*), Paris, 1945, XIV.VIII.1; Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*. Ad fidem Codicis Vaticani, recensuit Augustus Meineke, Bonnae, MDCCCXXXVI, III.11-12; Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXV, p. 127; Cf. V. Mărculeț, *Considerații asupra denumirilor și organizărilor stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XII*, în „Pontica”, XLV, 2012, p. 368-369.

² N. Skabalanović, *Vizantijskoe gosudarstvo i cerkov v. XI veke (ot smerti Vasilija II Bolgarobojcy do Alekseja I Komnina)*, Sankt Petersburg, 1884, p. 228, n. 2.

³ M. Attaleiates, *op. cit.*, 16.8.

⁴ N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228, n. 2.

⁵ V.N. Zlatarsky, *Ustrojstvo bolgarij i položenie bolgarskago naroda vā pervoe vremija posli pokorenija ih Basiliem II Bolgarobojtzauiu*, în „Seminarium Kondakovianum”, IV, 1931, p. 55-57.

ci pecenegii, iar luptele cu aceștia, la care a participat Romanos Diogenes, în calitate de „comandant al orașelor de la Istros”, au avut loc în anul 1053⁶.

Discuțiile privind divizarea Themei Paristrion în două unități militar-administrative au fost alimentate și de interpretarea informațiilor oferite de cronicarii Ioannes Skylitzes [Continuatus], Mihail Attaleiates și Ioannes Zonaras referitoare la situația stăpânilor bizantine de la Dunărea de Jos cu ocazia invaziei uzilor din 1064-1065. Cu acest prilej, ei relatează că „orașele de la Istros” erau comandate de generalii Basileios Apokapes și Nikephoros Botaneiates, fiecare având rangul de „magistros”, și funcția de „archon al orașelor paristriene (ἄρχων τῶν κατὰ τὸν Ἰστρὸν πόλεων)”⁷.

Informațiile cronicarilor bizantini au contribuit la alimentarea teoriei lui Nikolai Skabalanović privind reorganizarea, în anul 1059, a stăpânilor bizantine de la Dunăre în două theme distincte, numite Paristrion, una cu reședința la Dristra, cealaltă la Sirmium. Teza a găsit noi adepți, între aceștia numărându-se istoricul polonez Tadeusz Wasilewski și cel român Eugen Stănescu⁸.

Existența a două theme „a orașelor de la Istros” a fost susținută și de istoricul Petre Diaconu. Spre deosebire de ceilalți adepți ai teoriei, acesta considera că în toamna anului 1059, regiunea „orașelor de la Istros a fost organizată în două theme” pe care le numește „în chip convențional: Paristrionul de Est și Paristrionul de Vest”, primul cu reședința la Dristra, celălalt la Sardica⁹. Fundamentul tezei sale îl reprezintă informațiile transmise de Ioannes Skylitzes [Continuatus] și Ioannes Zonaras, potrivit cărora, în anul 1067, generalul Romanos Diogenes a fost investit de împăratul Constantin X Doukas ca „duce de Sardica (δούξ Σαρδικῆς)”¹⁰. Care ar fi fost limitele teritoriale ale celor două Paristrionuri, Petre Diaconu nu specifică.

Pe baza aceluiași informații, istoricul Milan Şesan avea să construiască o altă teorie. El susține că ducele Sardiceii avea sub autoritatea sa și „regiunea de la Glavinitză la Vidin”¹¹. Într-o asemenea situație, noua temă s-ar fi întins până la Dunăre în regiunea Vidinului, iar în componența ei ar fi intrat regiunile nordice și nord-estice ale Themei Bulgaria și regiunile vestice și sud-vestice ale Themei Paristrion, desprinse de acestea. Nici acest autor nu precizează limitele unității

⁶ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucarest, MCMXLVI, p. 27-31; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 92-97.

⁷ I. Scylitzes Curopalates, *op. cit.*, p. 654; M. Attaleiates, *op. cit.*, 14.6; I. Zonaras, *op. cit.*, XVIII.9.

⁸ T. Wasilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIème et XIIème siècles*, în „Mélanges G. Ostrogorsky, II. Zbornik Radova Bizantilokogo Instituta”, VIII, 1964, p. 479-480; E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos – în secolele X-XII – și sensul lor istoric*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 19, 1968, 3, p. 478, 483-485.

⁹ P. Diaconu, *Vasile Apokapes și Nikiphor Botaneiates – katepani la Dunărea de Jos*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 20, 1969, 3, p. 447-448; P. Diaconu, *Les Petchénègues*, p. 95-97.

¹⁰ I. Scylitzes Curopalates, *op. cit.*, p. 663; I. Zonaras, *op. cit.*, XVIII.10.

¹¹ M. Şesan, *Les thèmes byzantin à l'époque des Comnènes et des Anges (1081-1204)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XVI, 1978, 1, p. 49.

militar-administrative de la Dunărea de Jos după modificările teritoriale pe care le-ar fi suferit.

Teoriile care susțineau scindarea Themei Paristrion au fost însă respinse de Nicolae Bănescu. În toate demersurile sale acesta a fost un susținător consecvent al menținerii unității themei bizantine de la Dunărea de Jos¹². Nici el nu încearcă însă să stabilească limitele teritoriale ale unității militar administrative dunărene.

Teza scindării themei „orașelor de la Istros” în alte două unități militar-administrative în anul 1059 sau mai târziu a fost respinsă recent și de Alexandru Madgearu. Acesta consideră, întemeiat în opinia noastră, că o asemenea ipoteză nu poate fi susținută cu argumente solide¹³.

*

Informațiile directe, cu privire la limitele teritoriale ale Themei Paristrion, lipsesc. Așadar, dispunem însă de unele știri indirecte referitoare la acest aspect. Puține și succinte cum sunt, ele permit, totuși, stabilirea aproximativă a limitelor themei dunărene.

Informația cea mai clară referitoare la întinderea acesteia în secolul al XI-lea provine din lucrarea lui Nikephoros Bryennios. Autorul bizantin, făcând trimitere la incursiunile pecenegilor în timpul împăratului Mihail VII Doukas (1071-1078), afirmă că barbarii băntuiau „și orașele paristriene până la Vidin”¹⁴.

În temeiul unor astfel de știri, istoricul Alexandru Madgearu conchide clar că ceea ce privește întinderea teritorială a Themei Paristrion, aceasta „se întindea în vest până la Vidin”¹⁵.

O altă informație, mai degrabă una indirectă, se regăsește într-un discurs, puțin anterior anului 1103, al marelui hetaireiarch Manuel Straboromanos, adresat împăratului Alexios I Comnenos (1081-1118). În discursul lui, autorul subliniază că, după victoriile asupra pecenegilor, împăratul a readus sub stăpânirea Imperiului Bizantin „acea parte a Europei [...] care ne fusese răpită”¹⁶.

Acea „parte a Europei” pierdută de Bizanț, la care face trimitere Manuel Straboromanos, nu a fost alta decât Thema Paristrion (Paradounavon). Așa după cum se cunoaște din operele unor autori bizantin, în anul 1072 s-a produs revolta și secesiunea față de imperiu a „orașelor de la Istros”, aliate cu pecenegii stabiliți în sudul Dunării¹⁷. Abia după două decenii, în urma victoriei decisive de la

¹² N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922 (1922), p. 143; Idem, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern”, III, 1922, p. 295; Idem, *Les duchés byzantins*, p. 89.

¹³ Al. Madgearu, *Ruled indeed Basil Apokapes the Paradounavon Threme?*, în „Acta Musei Varnensis”, III, 2005, p. 275.

¹⁴ N. Bryennio, *op. cit.*, III.1.

¹⁵ Al. Madgearu, *Organizarea bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007, p. 61; Idem, *Byzantine Military Organization on the Danube 10th-12th Centuries*, Leiden-Boston, 2013, p. 76.

¹⁶ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III. *Scriptores Byzantini Saec. XI-XIV / Izvoarele istoriei României*, III. *Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)*, ediderunt Al. Elian, N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 172-173.

¹⁷ M. Attaleiates, *op. cit.*, 26.1-2.5-6.

Lebounion, asupra pecenegilor (29 aprilie 1091), avea reușească Alexios I Comnenos să reinsataureze autoritatea deplină a Constantinopolului asupra teritoriilor themei de la Dunărea de Jos.

În sfârșit, tot o informație indirectă se regăsește în lucrările lui Ioannes Skylitzes și Georgios Kedrenus. Primul, preluat de cel de-al doilea, relatează că în anul 1043, generalul Katakalon Kekaumenos, „vestes și archon al tuturor orașelor și ținuturilor de la Istros (βέστης καὶ ἄρχων τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων)”, a interceptat și a zdrobit lângă Varna, forțele ruse care se retrăgeau pe uscat după eșecul suferit în Bosfor în tentativa de atacare a Constantinopolului¹⁸.

Știrea din lucrările celor doi autori bizantini permite concluzia potrivit căreia regiunea Varnei era inclusă în compunerea Themei Paristrion, ocupând teritoriile de sud-est ale acesteia. În temeiul acestei constatări suntem în măsură să conchidem că limita meridională a themei dunărene, în regiunea menționată era constituită, cel mai probabil, de pantele nordice ale Munților Stara Planina de Est.

Asocierea informațiilor prezentate ne permite constatarea potrivit căreia în secolul al XI-lea teritoriile apusene ale Themei Paristrion erau reprezentate de cele din regiunea Vidinului. Prin asocierea informațiilor de care dispunem suntem în măsură să conchidem că în componența ei au intrat, foarte probabil, teritoriile delimitate de valea Timocului, la vest, Dunărea inferioară, din amonte de Vidin, de la confluența cu râul Timoc, până la guri, la nord, pantele Munților Balcani, la sud, și Marea Neagră de la gurile Dunării până la sud de Varna, la est¹⁹. Fundamentul opiniei noastre îl reprezintă o informație transmisă de cronicarul Nikephoros Bryennios care, relatând incursiunile pecenegilor în timpul împăratului Mihail VII Doukas (1071-1078), afirmă că barbarii băntuiau „și orașele paristriene până la Vidin”²⁰.

Limitele teritoriale ale Themei Paristrion în secolul al XII-lea. Informațiile de care dispunem cu privire la funcționarea și limitele teritoriale ale Themei Paristrion devin și mai succinte pentru secolul al XII-lea. Ele provin atât din izvoare literare, cât și din surse ecleziastice.

Prezaritatea știrilor din secolul al XII-lea s-a datorat, probabil, îndelungatelor perioade de liniște de la frontiera dunăreană a imperiului din lunga epocă a Comnenilor, care au sustras stăpânirile bizantine de la Dunărea de Jos atenției autorilor contemporani. Existența unor asemenea realități în regiune este subliniată, de altfel, în mod expres, de mitropolitul Eustathius de Thessalonik într-un discurs rostit în fața împăratului Manuel I Comnenos (1142-1180), la Boboteaza anului 1176, prilej cu care afirma metaforic că la Dunărea de Jos, „arcu scitic nu mai funcționează, iar corzile sale sunt păstrate nefolosite”²¹.

Informațiile cele mai complete referitoare la situația stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos din această epocă ne parvin din același discurs, anterior anului 1103, al marelui hetaireiarch Manuel Straboromanos. Acesta, referindu-se la teritoriul readus sub controlul imperiului de împăratul Alexios I, după victoria

¹⁸ I. Scylitzes, *op. cit.*, 21.6; G. Cedrenus, *op. cit.*, p. 555.

¹⁹ V. Mărculeț, *Bizantini și barbari la Dunărea de Jos (secolele IV-XII)*, Brăila, 2013, p. 172.

²⁰ N. Bryennio, *op. cit.*, III.1.

²¹ *Eustathios of Thessaloniki, Secular Orations 1167/8 to 1179*. Translation with Introduction and Commentary by A.F. Stone, Leiden-Brill, 2013, p. 80.

asupra pecenegilor, sublinia că acesta „se întinde și se cuprinde între Haemus și Istros, din sus, de la Munții Getici (τὼν Γετικῶν ὀρίων), până la Pontus Euxinus”²².

O altă informație se regăsește în „Alexida” Annei Comnena. Relatând evenimentele din timpul atacului cumanilor din anul 1114, principesa bizantină ne informează că la aflarea veștii despre atacul turanicilor, basileul Alexios I a ordonat dispunerea trupelor în diferite puncte strategice, de la Philippopolis până „la Bouranitzova (Braničevo - n.n.) în Paristrion”²³.

Informații cu un conținut identic se regăsesc în operele autorilor bizantini din a doua jumătate a secolului al XII-lea, Ioannes Kynnamos și Niketas Choniates. Ele sunt formulate în contextul prezentării complicatelor raporturi bizantino-maghiare din prima parte a domniei lui Manuel I Comnenos, care au cuprins inclusiv dispute militare pentru stăpânirea „orașelor paristriene”.

Știrile transmise de Ioannes Kynnamos sunt realizate în legătură cu conflictul bizantino-maghiar din anul 1151. Autorul bizantin, un colaborator apropiat al împăratului Manuel I Comnenos consemnează că după victoria asupra ungarilor, basileul „a rămas acolo pentru a întări, pe cât posibil, orașele paristriene”, amenințate de un posibil atac maghiar²⁴. În anul următor relatează Ioannes Kynnamos, împăratul a revenit la Dunăre deoarece aflase că regele Ungariei, Géza II (1141-1162), supărat de înfrângerea suferită „intenționa să atace prin surprindere orașele paristriene”²⁵.

În sfârșit, știrile transmise de Niketas Choniates sunt puse în legătură cu disputele pentru tronul Ungariei, survenite la moartea regelui Géza II. În „Istoria” lui, autorul bizantin consemnează că, intenționând să intervină în ajutorul pretendentului la tronul Ungariei, Ștefan IV (1163-1165), în 1162 sau 1163, Manuel Comnenos „a ieșit din Sardica și a ajuns în Paristria, învecinată cu Braničevo și Belgrad”²⁶.

Alături de știrile cu caracter politico-militar, reținem una din zona organizării ecleziastice a Bisericii Orientale. Ea provine din tratatul intitulat „Rânduiala scaunelor patriarhicești (Τάξις τῶν πατριαρχικῶν θρόνων)”, redactat, în 1143, de fostul demnitar patriarhal, Nilos Doxopatriis. Între diocesele mitropolitane, aflate sub jurisdicția ecleziastică a Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol, acesta menționează și „toate orașele paristriene, adică cele de pe fluviul Dunărea (πᾶσαι αἱ παρίστριοι πόλεις αὐτῶ ὑπόκεινται, ἤτοι αἱ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ)”²⁷.

Precaritatea informațiilor cu privire la situația teritoriilor de la Dunărea de Jos a condus la formularea unor opinii diferite din partea istoricilor. Cei mai mulți

²² *Fontes*, III, p. 172-173.

²³ A. Comnène, *op. cit.*, XIV.VIII.1.

²⁴ I. Cinnamus, *op. cit.*, III.11;.

²⁵ *Ibidem*, III.12;.

²⁶ N. Choniates, *op. cit.*, p. 72.

²⁷ Nilus Doxapatriis, *Taxis ton patriarchikon tronon*, în *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum accedunt Nili Doxapatri Notitia Patriarchatum et Locorum Nomina Immutata*, ex recognitione G. Parthey, Berolini, 1866, § 229; C. Erbiceanu, *Ordinea Scaunelor Patriarhatelor de Nil Doxapatri (II)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXXI, 1908, 12, p. 1343; *Fontes*, III, p. 162/163-164/165.

dintre ei, români sau străini, s-au pronunțat pentru continuitatea neîntreruptă a stăpânirii bizantine în zonă, până la sfârșitul secolului al XII-lea²⁸.

Dacă în ceea ce privește perpetuarea stăpânirii bizantine asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos acest aspect este clar și orice discuții ar fi lipsite de sens, nu așa stau lucrurile și cu privire la organizarea lor militar-administrativă în epocă. Absența informațiilor cu privire la acest aspect al dominației bizantine în zonă a permis formularea unor concluzii destul de variate cu privire la organizarea teritoriilor stăpânite de Bizanț și la rolul lor în secolul al XII-lea.

Nicolae Bănescu a susținut permanent că Thema Paristrion și-a păstrat neschimbată organizarea primită în secolul al XI-lea și pe durata secolului următor. Referitor la rolul acesteia, istoricul român considera că Thema Paristrion „a fost cu adevărat santinela Dunării de Jos în toată această epocă a Comnenilor”²⁹.

O ipoteză cu un grad ridicat de veridicitate îl are ca autor pe istoricul Eugen Stănescu. Temeiul ei îl reprezintă constatarea că pentru secolul al XII-lea nu dispunem de nicio denumire specială a stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos din punct de vedere militar-administrativ. În consecință, el afirmă că „este posibil ca anumite împrejurări particulare să fi impus restructurarea organizării acestei regiuni a Dunării de Jos”, respectiv înglobarea ei într-o „unitate mai întinsă, de unde dispariția unei denumiri proprii”³⁰.

Barbu Cămpina, care admitea, și el, continuitatea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos, este autorul unei alte teorii cu privire la organizarea militar-administrativă a stăpânirilor bizantine din regiune. Absența menționării unor guvernatori ai themei dunărene, considera el, însemna că „basileul încetase de a mai fi reprezentat la fața locului de un șef militar și administrativ, comparabil cu agenții statului birocratic dinaintea de Comneni”³¹. Bazat pe această constatare, ca și pe informația transmisă de Nilos Doxopatriis cu privire la funcționarea arhiepiscopiei sau mitropoliei „orașelor de la Istros”, Barbu Cămpina presupunea că teritoriile de la Dunărea de Jos au fost organizate „într-o feudă episcopală”, sub forma unei „arhiepiscopii autocefale” cu reședința la Vicina, „care nu avea să-și mărginească autoritatea la treburi de ordin pur eccleziastic”³².

Reținem, de asemenea, opinia formulată de Jonathan Shepard, privind existența unei dualități în exercitarea puterii în teritoriile unității militar-

²⁸ C.J. Jiriček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 194; N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 104-106; E. Stănescu, *Byzance et les Pays Roumains aux IXe-XVe siècles*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6-12 septembre 1971”, publiés par les soins de M. Berza et E. Stănescu, vol. I, București, 1974, p. 402-403; A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, tome II (1081-1453), Paris, 1932, p. 86-87; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, 54; B. Cămpina, *Influența bizantină la Dunărea de Jos în lumina recentelor cercetări efectuate în România*, în B. Cămpina, „Scieri istorice”, vol. I, îngrijit de D. Mihoc și E. Stănescu, București, 1973, p. 20-21; Al. Madgearu, *Organizarea bizantină la Dunăre*, p. 69-70; Idem, *Byzantine Military Organization*, p. 85.

²⁹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 105.

³⁰ E. Stănescu, *Byzance et les Pays Roumains*, p. 402-403.

³¹ B. Cămpina, *op. cit.*, p. 20-21.

³² *Ibidem*, p. 22.

administrative bizantine de la Dunărea de Jos. Plecând de la lipsa de claritate a informațiilor cunoscute, autorul conchidea că „acestea nu indică natura exactă a puterii autorităților care o dețin acolo. Potențați locali puternici și grupări de putere s-au putut înrădăcina adesea”³³. El nu exclude însă posibilitatea „să fi existat și un duce bizantin, rezident la Dristra sau în altă parte a Dunării de Jos”³⁴.

O serie de informații transmise de Anna Comnena au stat la baza formulării unor noi puncte de vedere. Potrivit autoarei bizantine, probabil în a doua jumătate a anului 1091, împăratul Alexios I „a traversat toată creasta Zygos-ului (așa cum îl numesc cei din partea locului), nu călare, ci pe jos, pentru că terenul era foarte accidentat, plin de ravene, acoperit cu păduri aproape de nepătruns. El a cercetat toate părțile și am văzut totul cu ochii lui, pentru ca nu cumva din neatenție să lase lipsit de apărare vreun punct care ar fi permis dușmanului acces ușor în ținuturile noastre. Într-un loc a poruncit să fie săpate șanțuri, în altele a poruncit să fie ridicate turnuri de lemn. Acolo unde terenul a permis, urmau să fie construite fortărețe mici din cărămidă sau piatră, și el însuși a stabilit dimensiunea lor și distanța dintre ele. În anumite locuri, a pus să fie tăiați din rădăcină copaci foarte înalți, care urmau să fie așezați în calea dușmanilor”³⁵.

În temeiul informațiilor provenite din opera principesei bizantine, istoricul Paul Stephenson a formulat o teorie referitoare la strategia militară a Constantinopolului în regiune. După părerea lui, în secolul al XII-lea, strategia militară a Imperiului Bizantin s-a axat pe organizarea apărării pe linia Munților Balcani, în timp ce la Dunăre au fost dislocate doar efective reduse, cu scopul de a asigura apărarea aliniamentului reprezentat de fluviu³⁶. Totodată, susține Paul Stephenson, în locul unei administrări directe, Manuel I a recurs la serviciile unor potențați străini, cum a fost cazul a patru prinți ruși care, în anii 1160, au primit ca pronoia patru cetăți din Paradounavon³⁷.

O opinie apropiată de cea lui Paul Stephenson a formulat istoricul Alexandru Madgearu, care este de părere că pătrunderea cumanilor la sud de Munții Balcani în anul 1095 a determinat schimbări radicale la nivelul strategiei militare a Imperiului Bizantin. Autoritățile imperiale, susține el, ar fi înțeles că blocarea trecătorilor Munților Balcani „era esențială pentru protejarea spațiului de securitate de nord-vest al capitalei, în mai mare măsură decât controlul asupra vadurilor Dunării” și că „apărarea în adâncime dădea posibilitatea purtării luptei în zona de munte, mai puțin favorabilă nomazilor”³⁸. Ca urmare, „apărarea s-a repliat pe un aliniament interior, pe Munții Balcani”, iar „teritoriul dintre Dunăre și noul aliniament a rămas stăpânit de imperiu până la revolta Asăneștilor, dar fără ca acolo

³³ J. Shepard, *Tzetzes' Letters to Leo at Dristra*, în „Byzantinische Forschungen”, VI, 1979, p. 238.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Anne Comnène, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, t. II (*Livres V-X*), Paris, 1943, IX.I.1.

³⁶ P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000, p. 103-105.

³⁷ *Ibidem*, p. 107.

³⁸ Al. Madgearu, *Frontiera dunăreană a Imperiului bizantin în secolul al XII-lea*, în „History & Politics”, I, 1-2, 2008, p. 110, 112.

să mai fie dislocate trupe comandate de un duce sau katepan³⁹. Inspirat din teoria lui Jonathan Shepard, Alexandru Madgearu admite, la rândul lui, ca plauzibilă posibilitatea ca, în secolul al XII-lea, autoritatea la Dristra să fi fost exercitată „de către unii conducători autonomi, supuși însă împăratului”, în timp ce apărarea regiunii dintre Dunăre și Munții Balcani a putut fi încredințată unor „aliați barbari, pecenegi sau cumani”⁴⁰.

O opinie apropiată, dar mai nuanțată, formulase, cu mai mult timp înainte, istoricul Gheorghe I. Brătianu. Acesta admitea continuarea funcționării „ducatului bizantin al Paristrionului care proteja granița în acea parte”, dar în perimetrul căruia se stabilise o numeroasă populație turcică în urma invaziilor și a înțelegerilor cu imperiul⁴¹. După părerea lui, turancii așezați în Paristrion „trebuie să fi constituit mici formațiuni autonome” care recunoșteau „o oarecare legătură de dependență militară față de Imperiu, ce păstra astfel un drept teroretic asupra unei provincii pe care în fapt le-o abandonase”⁴².

Din punctul nostru de vedere, analiza informațiilor consemnate de autorii bizantini conduce la concluzia că denumirile Paristrion, Paristria sau orașele paristriene, nu au numai o semnificație geografică, ci și una militar-administrativă. Respectivul toponime fac trimitere la thema bizantină de la Dunărea de Jos.

Concluzia noastră este întărită de știrile transmise de Nilos Doxopatris, care nominalizează o dioceză religioasă exact cu aceeași denumire cu care era desemnată unitatea militar-administrativă din regiune. Întrucât eparhiile religioase se suprapuneau, de regulă, unităților militar-administrative, considerăm că suntem într-o situație similară și în acest caz. În concluzie, funcționarea „Mitropoliei orașelor paristriene”, reprezintă o nouă confirmare, certă, a funcționării unității militar-administrative omonime.

Reședința eparhiei „orașelor paristriene” a fost, fără îndoială la Dristra. În a doua jumătate a secolului al XII-lea, păstorirea mitropoliei de la Dunărea de Jos fost asigurată de mitropolitul Leon Charsianites. Potrivit unor specialiști, păstorirea lui, care s-ar fi întins pe durata a circa 30 de ani, a debutat prin 1145⁴³. Potrivit consemnărilor din unele liste sinodale, în anii 1147, 1166, 1170, 1172, Leon Charsianites s-a aflat la Constantinopol, unde a participat la lucrările sinoadelor patriarhale⁴⁴. Arhiepiscopul dunărean a purtat o intensă corespondență cu cărturarul constantinopolitan Ioannes Tzetzes. Scrisorile lui Leon Charsianites către Ioannes

---

³⁹ Idem, *Organizarea bizantină la Dunăre*, p. 69-70; Idem, *Byzantine Military Organization*, p. 84.

⁴⁰ Idem, *Frontiera dunăreană ...*, p. 111.

⁴¹ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la Origini până la cucerirea otomană*, vol. I. Traducere de Michaela Spinei. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de V. Spinei, București, 1988, p. 328.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ J. Shepard, *op. cit.*, p. 229; P. Diaconu, *Un mitropolit de Paristrion mai puțin cunoscut*, în „Studia Historica et Theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu, Iași, 2003, p. 327-328.

⁴⁴ J. Darrouzès, *Listes synodales et notitiae*, în „Revue des Études Byzantines”, XXVIII, 1970, p. 78-80; P. Diaconu, *Un mitropolit de Paristrion*, p. 327.

Tzetzes nu s-au păstrat. Sunt cunoscute, în schimb, cinci scrisori ale lui Ioannes Tzetzes către mitropolitul Dristrei⁴⁵.

În opinia noastră, informațiile transmise de autorii bizantini confirmă funcționarea și în această epocă a Themei Paristrion sau „a orașelor paristriene”. Credibilitatea lor este sporită de faptul că autorii izvoarelor respective provin, fie din cercurile puterii politice bizantine, fie din rândul înalților demnitari patriarhali.

Analiza informațiilor prezentate ne permite să conchidem că, fie cu statutul avut în secolul al XI-lea, fie inclusă într-un sistem de organizare militar-administrativă mai complex, Thema Paristrion și-a continuat funcționarea și în secolul al XII-lea. Considerăm, deci, că concluzia formulată de Nicolae Bănescu, care susținea că thema dunăreană „a fost cu adevărat santinela Dunării de Jos de-a lungul epocii Comnenilor”⁴⁶ este pertinentă.

*

Referitor la întinderea Themei Paristrion, în secolul al XII-lea, singurele informații directe, care au în vedere acest aspect, sunt cele transmise de marele hetaireiarch Manuel Straboromanos. În rândul știrilor indirecte pot fi incluse cele transmise de Anna Comnena, Ioannes Kynamos și Niketas Choniates.

În ceea ce privește știrile transmise de Manuel Straboromanos, parcurgerea lor ne arată că dintre toponimele menționate în fragmentul redat, cea mai mare importanță o reprezintă pentru demersul nostru identificarea Munților Getici. Fără îndoială, aceștia trebuie căutați și localizați în sudul Dunării. Din punctul nostru de vedere, singura formațiune muntoasă care poate fi luată în considerare este cea a Carpaților Transdunăreni, o prelungire în sudul Dunării a Munților Carpați.

Informațiile transmise de demnitarul bizantin conduc la concluzia că, după zdrobirea pecenegilor și restaurarea stăpânirii Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos, basileul de la Constantinopol a împins înspre vest limita themei dunărene. Noul său hotar apusean avea să fie Munții Getici, respectiv Carpații Transdunăreni.

Indirect, spre aceeași concluzie conduc și știrile înregistrate de Anna Comnena, Ioannes Kynamos și Niketas Choniates. Așa cum se poate constata, în operele lor, acești autori localizează orașul Braničevo, situat la vest de Carpații Transdunăreni, în vecinătatea imediată a „orașelor paristriene”.

O asemenea extindere spre vest a Themei Paristrion și-ar putea afla justificarea tocmai în strategia de apărare inițiată de Alexios I Comnenos. Rolul jucat de Munții Balcani în cadrul scestei strategii a putut fi rezervat de basileul de la Constantinopol și Carpaților Transdunăreni în stăvilirea unor atacuri venite dinspre nord-vest, mai ales dinspre Ungaria.

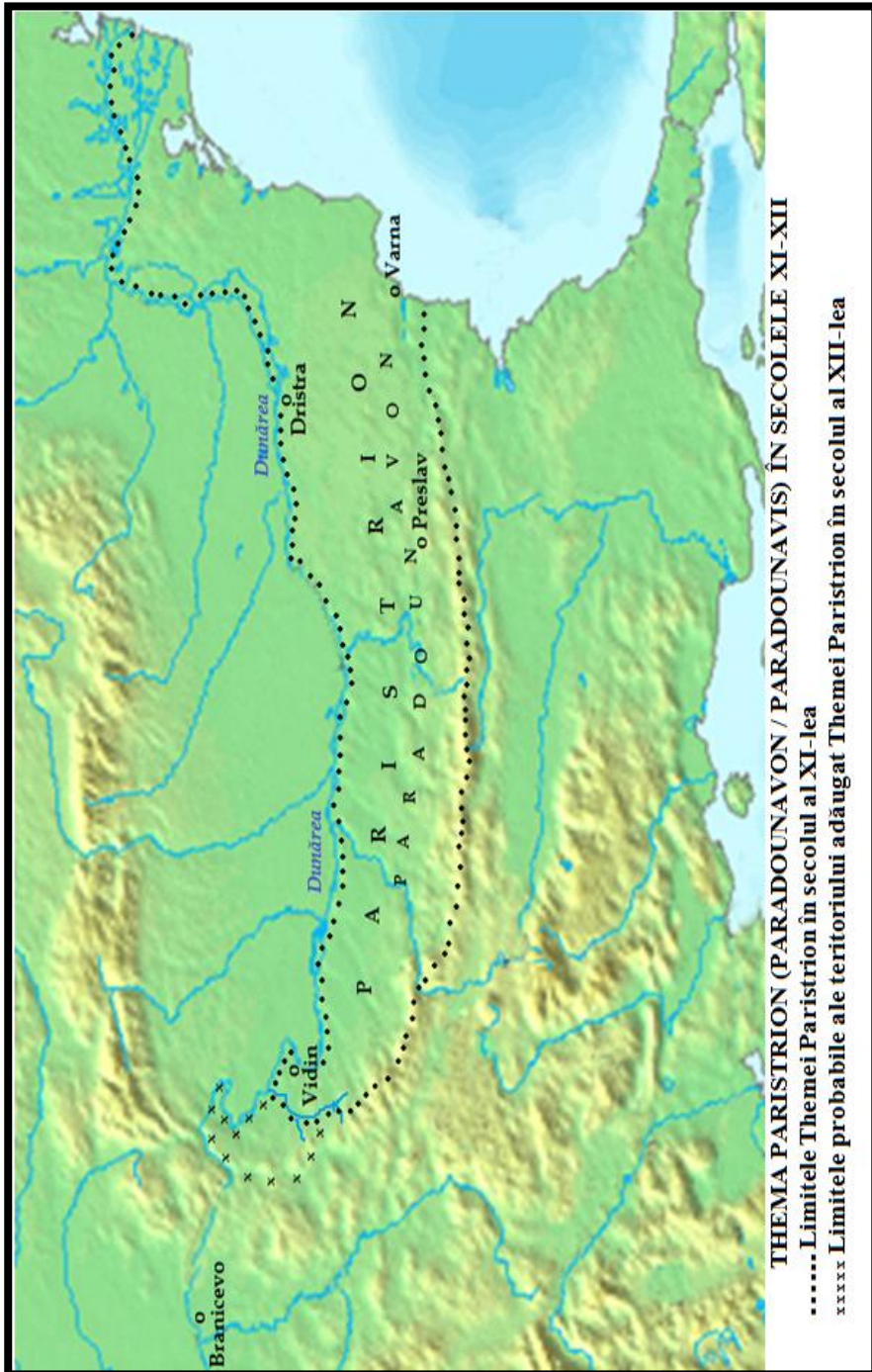
În temeiul celor arătate considerăm ca foarte plauzibilă posibilitatea ca în secolul al XII-lea Carpații Transdunăreni să fi reprezentat limita apuseană a Themei Paristrion. Hotarul său nordic, care coincidea cu cel al Imperiului Bizantin, a fost constituit de Dunăre, din zona Carpaților Transdunăreni și până la vărsarea în Marea Neagră. Limita sudică era formată de lanțul Munților Balcani, iar cea

⁴⁵ Ioannis Tzetzae, *Epistulae*, recensuit P. Al. M. Leone, Leipzig, 1972, p. 53-56, 56-58, 93-96, 119-120, 122, nr. 38, 39, 66, 80, 82; J. Shepard, *op. cit.*, p. 193-199.

⁴⁶ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 105.

răsăriteană de litoralul Mării Negre, de la gurile Dunării, până într-un punct situat la sud de Varna.

NOI DOCUMENTE TURCEȘTI DESPRE MIHAI VITEAZUL (1598)

Yusuf HEPER*

Adrian TERTECEL**

Abstract. *New Turkish Documents about Michael the Brave (1598). In 1593, a long and difficult war began between the Ottoman Empire and The Habsburg Empire (Austria). Historians call it the Long War (1593-1606). Taking advantage of this war, on 13/23 November 1594, the Romanian Principalities (Wallachia, Moldavia and Transylvania) rebelled against the Ottoman Empire. A few months earlier, these principalities had secretly become allies of the Habsburg Empire. In Wallachia, the anti-Ottoman uprising began in Bucharest. Then, the army of Wallachia attacked the Ottoman fortress of Giurgiu (Yergöğü). At the same time, after starting the anti-Ottoman rebellion in Jassy (Iași), the Moldavian army attacked the Ottoman fortress of Tighina (Bender). In turn, the army of Transylvania attacked the Ottoman fortress of Timișoara (Temeschwar-Timișvar). Shortly after receiving the news about this anti-Ottoman uprising, the Ottoman government took measures for crushing it. At the beginning, it sent an Ottoman army to the Lower Danube region. Afterwards, in the year 1595, the Ottoman government decided to turn Wallachia and Moldavia into Ottoman provinces (eyalet-beylerbeylik). But the Ottoman military campaign of 1595 against the Wallachian prince Michael the Brave (Mihai Viteazul-1593-1601) -led by grand-vizier Sinan Paşa (Sinan Pasha)- ended with the defeat of the Ottoman army. In 1595-1596, Michael the Brave attacked the Ottoman fortresses of the Lower Danube region, but with little success. Later, in 1598, the Ottoman army unsuccessfully attacked and besieged the important Transylvanian fortress of Oradea (Varad). Taking advantage of this Ottoman military campaign, Michael the Brave attacked again the Ottoman territories south of the Lower Danube (in nowadays Northern Bulgaria). This Wallachian anti-Ottoman military campaign took place in September-November 1598. In this article, 11 (eleven) important new Turkish (Ottoman) documents (unknown and unpublished until now) are published here for the first time. These documents (written in October 1598) concern the above-mentioned Wallachian anti-Ottoman military campaign.*

Keywords: *Ottoman, Wallachia, Voivod, Danube, Oradea, Niğbolu*

Introducere

În anul 1593, a început Războiul cel Lung (1593-1606). Acest război otomano-habsburgic va fixa și va menține, pentru mult timp, atenția și eforturile

---

* Doctor in istorie, ORCID: 0000-0002-6044-0126, E-mail: yusufheper64@hotmail.com.

** Doctor in istorie, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei București, E-mail: atertcel@yahoo.com.

Imperiului Otoman pe frontul de vest. În același an, pe tronul Țării Românești a urcat patriotul român Mihai Viteazul (1593-1601). Aceste două evenimente au generat, în Țara Românească, noi abordări în privința politicii interne și a celei externe. Guvernarea fostului domnitor Alexandru cel Rău (1592-1593) fusese proastă și asupritoare. Ea îi nemulțumise profund pe boieri și pe ceilalți fruntași ai Țării Românești. Aceștia au făcut demersuri la Istanbul pentru ca, în locul lui Alexandru cel Rău, să fie instalat un alt domnitor. Astfel, boierii din Oltenia, care aveau un rol foarte important în Țara Românească, precum și negustorii greci bogăți de la Istanbul au sprijinit candidatura marelui boier Mihai la tronul de la București. După puțin timp, la 2-12 septembrie 1593, la Istanbul, Mihai a fost numit de sultan în funcția de domnitor (voyvoda) al Țării Românești¹. Atunci când l-au instalat pe tronul Țării Românești pe Mihai Viteazul, conducătorii otomani și-au pus mari speranțe în acesta. Însă noul domnitor i-a dezamăgit profund. El a început tratative secrete antiotomane cu conducătorii Imperiului Habsburgic. Astfel, s-au năruit sus-amintitele speranțe otomane. În timp ce otomanii erau ocupați pe frontul antihabsburgic, Mihai Viteazul, în alianță cu domnitorul Moldovei și cu principele Transilvaniei, s-a răsculat împotriva sultanului (13/23 noiembrie 1594). Astfel, Imperiul Otoman a fost pus într-o situație foarte dificilă. Învîngându-l pe Sinan Pașa la Giurgiu (octombrie 1595), Mihai Viteazul avea să împiedice îndeplinirea planurilor Porții de transformare a Țării Românești în provincie otomană (beilerbeylic-beylerbeylik-eyalet). La 7 martie 1595, conducătorii otomani l-au numit pe Bogdan Sasul, fiul lui Iancu Sasul (fost domnitor al Moldovei în anii 1579-1582), în funcția de domnitor al Țării Românești. Bogdan se născuse în Polonia, în orașul Lvov. Rudele sale de la Istanbul l-au ajutat să obțină tronul Țării Românești. Imediat după ce a obținut această funcție, Bogdan a pornit împreună cu Mustafa Pașa spre Dunăre pentru a opri înaintarea oastei lui Mihai Viteazul. Însă victoria obținută de Mihai Viteazul lângă Dunăre împotriva lui Mustafa Pașa și a aliatului acestuia Gazi Giray (hanul Crimeei) a făcut ca domnia lui Bogdan Sasul în Țara Românească să se termine înainte de a începe². După aproape un an, conducătorii otomani au mai făcut o încercare de a instala în Țara Românească un domn fidel Înaltei Porți. Ei l-au preferat pe Radu Mihnea, fiul fostului domnitor Mihnea Turcitul. În această alegere au contat partizanii de la Istanbul ai lui Radu Mihnea, precum și solicitările unora dintre locuitorii Țării Românești. Aceștia din urmă doreau atât un nou domnitor, cât și relații de vasalitate relativ ușoară cu Înalta Poartă, după modelul relațiilor moldo-otomane de atunci³. În Moldova, fostul domnitor antiotoman Ștefan Răzvan fusese prins și ucis de noul domnitor Ieremia Movilă (filopolon și filootoman). Otomanii sperau că Radu Mihnea și partizanii săi din Țara Românească îl vor detrona și captura pe Mihai Viteazul⁴. Însă partizanii

¹ Ș. Pascu, I. Ioanașcu, *Istoria Medie A României*, Editura și Didactică și Pedagogică, București 1966, p. 339; Mihai Maxim, "Michael Brave's Appointment and Investiture-September 2nd/2th, 1593 in Two Unpublished Official Turkish Documents", *L'Empire Ottoman Au Nord Du Danube*, Isis Press, İstanbul 1999, p. 165.

² Nicolae Iorga, *Istoria Lui Mihai Viteazul*, Editura Militară, București, 1968, p. 139-140.

³ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Haz: Mehmet İpşirli), C. I, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, p. 554.

⁴ Selânikî, *Târîh*, I, p. 562-563.

munteni ai schimbării erau puțini și neimportanți. De aceea, minorul Radu Mihnea, care plecase împreună cu mama sa spre Țara Românească, a trebuit să se întoarcă din drum înainte de a ajunge la destinație.

Ca urmare a eșuării sus-amintitelor tentative otomane de a-l detrona, Mihai Viteazul și-a consolidat domnia. Obiectivele planurilor și acțiunilor lui Mihai Viteazul au devenit câteva orașe-cetăți otomane de pe malul drept (sudic) al Dunării (care era linia de graniță între Țara Românească și Imperiul Otoman). Este vorba mai ales despre Nicopol, Rusciuc și Vidin. Mihai Viteazul știa că Dunărea este foarte importantă pentru otomani. După eliberarea Bucureștiului de sub ocupația trupelor otomane conduse de Sinan Pașa (octombrie 1595), Mihai Viteazul și-a îndreptat atacurile asupra garnizoanelor otomane de pe linia Dunării. Astfel, el intenționa să-i lovească puternic pe otomani⁵. Spioni otomani au fost trimiși la granița și pe teritoriul Țării Românești. Rapoartele lor au ajuns la Istanbul. Unele dintre acestea s-au păstrat până în prezent. Ele sunt foarte importante. Pe lângă informațiile propriu-zise, aflăm că otomanii urmăreau cu mare atenție evoluția situației din sensibila zonă de graniță cu Țara Românească. Atrag atenția informațiile de spionaj conform cărora, vizavi de cetățile otomane Nicopol și Șiștov, au fost instalate multe corturi ale ostașilor Țării Românești. Aici se aflau mulți pușcași. Ei jefuiau bunurile supușilor otomani de lângă Nicopol și astfel îi determinau pe aceștia să se strămute în alte zone. De asemenea, în timp ce otomanii construiau un pod de vase peste Dunăre, ostașii munteni au perturbat permanent această activitate. De aceea, sultanul Mehmed III (1595-1603) le-a poruncit lui Hasan Pașa și beilerbeiului Rumeliei să se deplaseze cu trupele lor de la Vidin la Nicopol și să acorde ajutor militar trupelor otomane care acționau împotriva lui Mihai Viteazul⁶. Aflând că vin întăriri militare otomane spre Nicopol, Mihai Viteazul a atacat cetatea otomană Giurgiu. Însă din cauza faptului că această cetate a primit ajutoare militare de la Rusciuc, el nu a putut obține deocamdată niciun succes⁷.

În timpul expedițiilor militare la sud de Dunăre pe care le-a efectuat în 1595 și 1596, Mihai Viteazul nu a obținut succesele dorite. De aceea, în anul 1598, el a intenționat să efectueze noi expediții militare în această zonă. Pentru aceasta, s-a străduit să obțină sprijinul populației creștine locale. El a încercat să-și mascheze intențiile ofensive pentru a nu da de bănuț conducătorilor otomani. În timp ce făcea pregătiri de atac, el a trimis tributul la Istanbul (în primăvara anului 1598)⁸. În această vreme, sultanul Mehmed III chiar a crezut că Mihai Viteazul s-a supus Imperiului Otoman. Ca dovadă deplină a supunerii, sultanul i-a cerut lui Mihai Viteazul să-i trimită ca ostatici la Istanbul pe soția și fiul său. De asemenea, el i-a solicitat domnitorului muntean să trimită cantități suficiente de provizii și materiale

⁵ Sergiu Columbeanu, "Acțiunile Navale Ale Lui Mihai Viteazul Pentru Stăpînirea Dunării", *Rdl*, Tom. 28, Nr: 4, Editura Academiei R.P.S., 1975, p. 486.

⁶ Yusuf Heper, "Uzun Savaşlar Döneminden Bir Kesit: Erdel'in Temeşvar'ı Geri Alma Teşebbüsleri (1596-97)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sa: 30, Serander Yay., 2021, p. 433.

⁷ *Letopiseșul Cantacuzinesc: Istoria Țării Românești (1290-1690)*, (Ediție Critică Întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu), Editura Academiei R.P.R, București, 1960, p. 56.

⁸ *Documentes Concerning Rumanian History (1427-1601)*, (Collected From British Archives by E. D. Tappe), London-Paris, 1964, p. 120.

de construcție pentru repararea cetăților otomane Giurgiu și Rusciuc pe care el însuși le avariase grav în timpul expedițiilor sale antiotomane din anul 1595⁹. Însă Mihai Viteazul a dat răspunsuri amăgitoare și flatante, amânând mereu îndeplinirea acestor porunci. Chiar în acea vreme, pe frontul otomano-habsburgic, luptele s-au concentrat în zona cetății transilvănene Oradea (Varad). Otomanii doreau foarte mult să pună stăpânire pe această cetate aflată într-un punct cheie. De aceea, oastea otomană condusă de Satırcı Mehmed Paşa a pornit în campanie militară spre Oradea (1598)¹⁰. Mihai Viteazul a profitat de această campanie militară otomană. Împreună cu ostașii săi, Mihai Viteazul a trecut Dunărea pe la Silistra pătrunzând astfel pe teritoriul Imperiului Otoman. El a înfrânt trupele otomane comandate de Hafız Ahmed Paşa, aflate la Vidin. Ca rezultat al atacului militar muntean asupra Vidinului otoman, Hafız Ahmed Paşa a izbutit cu greu să fugă la Târnovo, împreună cu câțiva dintre oamenii săi, salvându-și astfel viața¹¹. După ce au asediat Vidinul, ostașii lui Mihai Viteazul s-au îndreptat spre Nicopol. Cetatea otomană Nicopol a fost asediată violent de oastea Țării Românești timp de opt zile. Apoi, din cauza veștilor sosite din Transilvania, acest asediu a fost abandonat. În cele din urmă, Mihai Viteazul a pornit pe drumul de întoarcere spre Țara Românească. În timpul acestei retrageri, el a asediat timp de șase zile cetatea otomană Vidin¹². Însă trupele otomane sosite în apropiere de Târnovo, Silistra și Rusciuc l-au obligat pe Mihai Viteazul să se retragă în Țara Românească¹³. Nicolae Iorga afirmă că fuga lui Hafız Ahmed Paşa la Târnovo a fost cauzată și de faptul că mulți sârbi și bulgari (supuși otomani) l-au ajutat direct pe Mihai Viteazul. În timp ce Mihai Viteazul asedia cetățile otomane Nicopol și Vidin, circa 12 000 de bulgari au pus stăpânire pe drumuri și l-au ajutat astfel pe domnitorul Țării Românești¹⁴. Acest fapt dovedește că destul de mulți creștini din Peninsula Balcanică l-au sprijinit pe Mihai Viteazul.

La sfârșitul acestui articol, publicăm, sub formă de anexă, în limba turco-osmană, în transliterare din alfabetul arab în alfabetul latin, împreună cu traducerile în limba română și cu regeste, 11 (unsprezece) noi documente otomane referitoare la campania militară antiotomană a lui Mihai Viteazul la sud de Dunare efectuată în anul 1598. Aceste documente otomane inedite se găsesc în volumul Nr. 934 al celebrei colecții Muhimme Defterleri (Registrele Problemelor Importante), aflat la Istanbul, la Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Arhiva Otomană a Președinției Consiliului de Miniștri).

⁹ *Mihai Viteazul în Conștiința Europeană: Documente Externe*, (Lucrarea întocmită de I. Ardeleanu, V. Arimia) Vol. I, Editura Academiei R.P.S., București, 1982, p. 182.

¹⁰ Feridun Emecen, Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 2. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2011, p. 237-238.

¹¹ Tappe, *Documents*, p. 124.

¹² Selânikî, *Târîh*, II, p. 772-773.

¹³ Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli), *Nühbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr*, (Haz. Abdurrahman Sağırlı), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, p. 505.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria Lui Mihai Viteazul*, p. 254.

ANEXĂ

DOCUMENTUL Nr. 1

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată cadiului de Edirne (fostul Adrianopol). Cadiul este înștiințat că domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, împreună cu câteva mii de ostași, a trecut Dunărea și a început să asedieze cetatea otomană Nicopol (Niğbolu). De aceea se ordonă ca toți ostașii otomani aflați la Edirne și în împrejurimi să pornească în campanie militară împotriva lui Mihai Viteazul. Porunci aproape identice au fost trimise cadiului de Sofia și cadiilor de pe traseul Edirne-Sofia

Transliterare:

Edirne kâdîsına hüküm ki;

Eflâk Voyvodası olan Mihal nâm mel'ûn bir nice küffar-ı hâksâr ile berû yakaya geçüb el'ân Niğbolu kal'asını muhasâra eylediği i'lâm olunmağın düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir vezirim Mahmud Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub dergâh-ı muallâm yeniçerileri ağası ve umumen yeniçeri kullarım vesâir kapum halkı ile mu'accelen Niğbolu cânibine teveccûh eylemek üzere olmağın, mahrûse-i Edirne'de ve Edirne etraflarında her ne mikdâr dergâh-ı muallâ müteferrikaları ve çavuşları ve çavuş oğulları, umumen bölük halkı dergâh-ı muallâm yeniçerileri ve topçu ve cebeci ve top arabacı ve bi'l-cümle bir dirliğe mutasarrıf olanların cümlesi mûmâ-ileyh vezir-i A'zam ile sefer-i hümâyûna gitmek bâbında hâtt-ı hümâyûn saâdet-i makrûnumla fermân-ı alışanım sâdir olmuştur. **Buyurdum ki;** vusûl buldukda, bir an ve bir saat te'hîr û tevakkuf itmeyüb mahrûse-i Edirne'de vâki olan çarşu başlarında vesâir mecmu-nâs olan mahallerde muhkem tenbîh ve nida ettüresin ki, her ne mikdâr ulûfelü ve timarlu dergâh-ı muallâ müteferrikaları ve çavuşları ve çavuşoğulları var ise umumen bölük halkı ve dergâh-ı muallâ yeniçerileri ve cebeci ve topçu ve top arabacı veya bi'l-cümle bir akçe dirliğe mutasarrıf olanların cümlesi mükemmel düşmen yarağı ile ta'cîl ale't-ta'cîl sefer-i hümâyûna çıkub Niğbolu'ya doğru gidüb varub mûmâ-ileyh vezir-i A'zam serdar Mahmud Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü*'ya mülâkî olub vech-i münâsib görüldüğü üzere uğur-ı hümâyûna hıdmet ve yoldaşlıkta buluna. Şöyle ki; bu emr-i hümâyûnum vardıği gibi (rupt) hâzır û müheyyâ olub sefer-i hümâyûna teveccûh etmeyeler. (rupt) olmağla emrime itaât itmeyenler kulum değildir. Evleri üzerlerine varub (...) erzakları sarub hâzır eyleyüb mühürleyüb muma-ileyh vezir-i A'zam'a defteri gönderesin ki, adam gönderib mîrî için zabt ettirüb, kendilerine asla emân vormeyüb gereği gibi haklarından gelesin.

Bir sûreti Sofya kâdîsına

Bir sûreti Sofya'ya kadar yol üzerinde olan kâdîlara

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 2, h. 1)

Traducere:

Poruncă adresată cadiului de Edirne:

S-a dat de știre că voievodul Țării Românești, blestematul numit Mihai (Mihal), împreună cu câteva mii de ghiauri asemănători cu pulberea pământului, a

trecut Dunărea de pe malul stâng pe malul drept, iar acum asediază cetatea Nicopol. De aceea, marele meu vizir, milostivul vizir Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veşnicească măreţia !-a fost numit serdar (comandant de campanie militară). Este necesar să fie trimişi grabnic spre Nicopol aga ienicerilor Înaltei Porţi şi toţi robii mei ieniceri şi ceilalţi ostaşi din trupele de Poartă. În acest scop, trebuie ca toţi ostaşii (otomani) aflaţi în oraşul Edirne cel Binepăzit şi în împrejurimile acestuia, adică toate muteferrika-lele Înaltei Porţi, toţi ceauşii şi fiii de ceauşi, toţi spahii de Poartă, toţi iennicerii Înaltei Porţi şi tunarii şi gebegiii şi căruşaşii tunurilor şi toţi aceia care posedă un dirlik (timar sau leafă) să pornească în campanie militară imperială împreună cu sus-amintitul meu mare vizir. În această privinţă, au fost emise hatt-i humayun-ul meu cel purtător de fericire şi slăvitul meu firman.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), fără a întârzia sau zăbovi o clipă sau un ceas, să ordoni ca în oraşul Edirne cel Binepăzit, lângă bazar, precum şi în toate celelalte mahalale, să se dea porunci, poveşte şi îndemnuri aspre ca toate muteferrika-lele Înaltei Porţi, cu leafă sau cu timar, şi ceauşii şi fiii de ceauşi şi toţi spahiii de Poartă şi toţi ienicerii Înaltei Porţi şi gebegiii şi tunarii şi căruşaşii tunurilor şi toţi cei care posedă un dirlik cât de mic să se înarmeze cu arme de război foarte bune şi, în cea mai mare grabă, să pornească în campania mea militară imperială (otomană). Ei să meargă spre Nicopol şi să ajungă acolo. Şi să se pună sub comanda serdarului Mahmud Paşa, marele meu vizir-Allah cel Preaînalt să-i veşnicească măreţia ! Şi, după cum se va considera necesar, să stea alături de acesta şi să slujească întru norocul meu împărătesc. Aşadar, atunci când va sosi această poruncă imperială a mea, ei să fie gata pregatiţi şi să nu întârzie plecarea în campania mea militară imperială. Cei care nu se vor supune poruncii mele împărăteşti nu pot fi consideraţi robii mei. Să se meargă la casele lor ! Proviiziile lor să fie confiscate în folosul statului, iar casele lor să fie pecetluite cu pecetea statului. Registrul cu numele acestor indivizi să fie trimis sus-amintitului meu mare vizir. Astfel încât să se trimită oameni care să confişte tot avutul lor în folosul Fiscului. Să nu fie iertaţi niciodată, ci să li se vină de hac aşa cum se cuvine!

A fost trimisă o copie cadiului de Sofia.

De asemenea, a fost trimisă câte o copie tuturor cadiilor aflaţi pe drumul (de la Edirne) până la Sofia.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, page. 2, porunca. 1)

DOCUMENTUL Nr. 2

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată lui Ahmed Paşa, fost beilerbei al Moldovei (1595), aflat în prezent la apărarea Silistrei (probabil, beilerbei de Silistra-Oceakov). Având în vedere atacul lui Mihai Viteazul asupra cetăţii otomane Nicopol, acestuia i se ordonă ca, pentru apărarea Dobrogei şi a Silistrei şi pentru ajutorarea trupelor otomane care urmau să lupte împotriva domnului Ţării Româneşti, să mobilizeze şi să adune sub comanda sa toţi ostaşii otomani aflaţi în Dobrogea şi în Bugeac.

Transliterare:

Sâbık Boğdan Beğlerbeğisi olan Hâliyâ-ı Silistre nuhâfazasında olan Ahmed Paşa'ya hüküm ki;

Hâlâ Mihâl bed-fi'âl'in def' u ref'i için düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir vezir-i A'zam Mahmud Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub, küllî asker ile varmak üzere olmağın müşârun-ileyh *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* varınca Dobruca'da gönüllü bölüklerinden vesâir ceng û harbe kâdir yerlûden ve Kili ve Akkirman ve Bender'e vâki câniblerden mümkün olduğu mikdârda asker cem'idüb, Silistre ve ol etrafi muhâfaza idüb Niğbolu cânibine dâhi duhûlü ele verib mahâl-i ihtirâz ettirdikten sonra mu'âvenet eylemeniz emrim olmuştur. **Buyurdum ki;** Vardıkda bu husûsa nihayet û ihtimâm ile mukayyed olub, emr û mevzû berû ve ol etrafda olan gönüllü bölüklerinden ve yerlûden Akkirman, Kili ve Bender ve kârib câniblerden mümkün olduğu mikdârda asker gönderüb Silistre ve tevâbini zabt ve hirâset edib â'dâ-yı dinden zarar eylemiştir. Niğbolu cânibine mu'âvenet eylemek bâbında bezl-i makdûr eyleyesin.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 4, h. 2.})

Traducere:

Poruncă adresată lui Ahmed Paşa, fost beilerbei al Moldovei, aflat în prezent la apărarea Silistrei:

În momentul de față, pentru respingerea și alungarea lui Mihai cel Răufacator (voievodul Țării Românești), a fost numit în funcția de serdar (comandant de campanie militară) marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția ! Acesta, împreună cu toți ostașii săi, este aproape de a ajunge (în zona în care se află oastea dușmană). De aceea, am poruncit ca, atunci când sus-amintitul mare vizir-Allah cel Preaînalt sa-i veșnicească măreția !-va sosi acolo, voi să adunați cât mai mulți ostași din unitățile (bölük) de voluntari (gönüllü) din Dobrogea și dintre alți localnici buni de lupta și de război, precum și dintre cei din părțile Chiliei (Kili) și Cetății Albe (Akkirman) și Tighinei (Bender). Și să păziți și să apărați Silistra și ținuturile înconjurătoare. Și să interveniți și să acționați și spre părțile cetății Nicopol. După ce veți afla exact care este situația,, să acordați tot ajutorul posibil.

Am poruncit următoarele:

Când va sosi (această poruncă), tu să te ocupi de această treabă cu cea mai mare grijă și atenție. Să nu cumva să neglijezi porunca și treaba. Și să trimiți cât mai mulți ostași dintre unitățile (bölük) de voluntari și dintre localnicii din acele ținuturi (Dobrogea) și din părțile Cetății Albe, Chiliei și Tighinei. Și să aperi și să păzești bine Silistra și ținuturile înconjurătoare. Și să faci pagube și pierderi în rândurile dușmanilor Islamului. Și să depui mari eforturi pentru a trimite ajutor spre părțile cetății Nicopol !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pag. 4, porunca 2}).

DOCUMENTUL Nr. 3

(Scris) în luna Rebiulevel (Ra) 1007 H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată guvernatorului (hakim) otoman de Edirne (fostul Adrianopol), însărcinat cu apărarea malurilor Dunării. Acestuia i se ordonă să afle și să informeze exact și deplin despre operațiunile militare întreprinse de Mihai Viteazul la sud de Dunăre, pe teritoriul Imperiului Otoman. Sultanul dorește să știe când și cum a trecut Mihai Viteazul Dunărea, câți ostași are, încotro se îndreaptă și dacă a asediat sau nu cetatea otomană Nicopol.

Transliterare:

Tuna Yalıları muhâfazasında olan Edirne hâkimine hüküm ki,

Vidin muhâfazasında olan vezirim Ahmed Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* sütte-i Sa'âdeti'me mektûb gönderüb, Mihal bed-fi'âl Tuna'nın berû yakasını geçüb Niğbolu Kal'a'sını muhâsara eylediği il'âm itmeğle müfsid-i mezbûrun def ü mazarrâtı için düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir vezirim Mahmud Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub asâkir-i nusret me'âsirümle mu'accelen varmak üzeredir, lâkin müfsid-i mezbûrun şimdiye değin çokluk cemiyeti ve hareketi mesmû olmamağla Tuna'nın berû yakasına ne vecihle geçtiği ve yanında atlu ve piyade ne mikdâr ve ne makûle asâkir olduğu ve bil-fi'il ne mahaldedir ve fikr-i fâsid ve rey ü kasdî nedir? Niğbolu Kal'a'sını sahih muhâsara eylemiş midir? Muhasâra eylediği takdirce el iyâzû billâh Kal'a'ya zarar eristirecek çoklukta askeri ve âzim topları var mıdır? müşârun-ileyh Ahmed Paşa üzerine ne cihetle gelmiştir? Muharebe ne minvâl üzere olmuştur? Niğbolu Kal'a'sı muhasâradan gâyri etrâfda ve sâyir Tuna Yalılarında olan kurâ ve nevâhiye zarar eylemek kasdi var mıdır? Asla bir kazıyye ketb itmeyüb ve bir cânibe meyil ü muhâbâ eylemeyüb vuku üzere mu'accelen Âsitane-i Saâdet'e arz etmek emrim olmuştur. **Buyurdum ki,** hükmi şerîfümle Dergâh-ı Mu'allâ Kapıcılarından () vardıkda bu husûsa ziyâde dikkat ve ihtimâm ile mukayyed olunub, mezbûr Mihal Tuna suyunu nice geçirttiği atludan ve piyadeden yanına ne mikdâr ve ne makûle asker olduğu ve bi'l-fi'l ne mahalde olduğu fikr-i kasdı ve rey-i kasdı nedir? Niğbolu Kal'a'sını sahihden muhasâra eylemiş midir? Eylediği takdirde el iyâzû billâh kal'a'ya zarar ihtimâli var mı? Çokluk askeri ve azâmi topları var mıdır? müşârun-ileyh Ahmed Paşa üzerine ne vechle olmuştur. Aslı sahih ile mu'accelen Âsitane-i Saâdet'e arz edüb ihmâl ü müsâheleden hılaf-ı vâkı' kazıyye arz eylemekden ziyâde hazer eylesin.

Bir sûreti Niğbolu'ya

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, h. 4, s. 5)

Traducere:

Poruncă adresată guvernatorului (hakim) de Edirne, însărcinat cu apărarea malurilor Dunării:

Vizirul meu Ahmed Paşa-Allah cel Preaînalt sa-i veșnicească măreția !-afiat la apărarea Vidinului, a trimis o scrisoare la Pragul meu al Fericirii. El a dat de știre că Mihai cel Răufăcător (domnul Țării Românești) a trecut Dunărea, de pe malul stâng pe malul drept, și a asediat cetatea Nicopol. Pentru alungarea și respingerea sus-amintitului răzvrătit, marele meu vizir, milostivul vizir Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar (comandant de campanie

militară). El este pe cale de a ajunge grabnic (la Nicopol) împreună cu ostașii mei cei victorioși. Însă, până acum, nu se știe ce oaste are, unde se află și încotro se îndreaptă (Mihai Viteazul). Trebuie să știm cum și unde a trecut el Dunărea și câți ostași, călăreți și pedestrași, are cu el, ce fel de ostași sunt aceia, unde se găsește el acum și ce gânduri și intenții are. Oare el (Mihai Viteazul) într-adevăr a asediat cetatea Nicopol ? În caz că a asediat-o, oare el are destui ostași și destule tunuri mari încât, cu voia lui Allah, să facă pagube acelei cetăți ? Și în ce mod a mers el asupra sus-pomenitului Ahmed Pașa ? Și cum s-a desfășurat bătălia dintre ei ? În afară de asedierea cetății Nicopol, are el de gând să facă stricăciuni și în împrejurimi, în satele și cazalele (otomane) de pe malurile Dunării ? Am dat poruncă să raportezi corect și imediat la Curtea Fericirii despre situația existentă, fără a scrie vreun neadevăr sau a pierde vremea ducându-te încoace și încolo.

Am poruncit următoarele:

Atunci când va sosi această ilustră poruncă a mea, adusă la tine de capugiul (...) al Înaltei Porți, tu să te ocupi de această treabă cu cea mai mare grijă și atenție. Să afli și să raportezi imediat când și cum a trecut Dunărea sus-amintitul Mihai, câți călăreți și pedestrași are cu el și ce fel de ostași sunt aceia, unde se află el acum și ce gânduri și intenții are. Oare el a asediat într-adevăr cetatea Nicopol ? În caz că a făcut acest lucru, există oare posibilitatea ca, prin voia lui Allah, el să fi produs pagube și daune acelei cetăți ? Are el mulți ostași și multe tunuri mari ? Și cum a mers el asupra sus-pomenitului Ahmed Pașa ? Să raportezi grabnic la Curtea Fericirii, cu exactitate, adevărul și numai adevărul. Și să te ferești foarte mult de neglijență și nepăsare. Să nu cumva să raportezi lucruri neadevărate !

O copie (a acestei porunci) a fost trimisă la Nicopol (Niğbolu).

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, porunca 4, pag. 5).

DOCUMENTUL Nr. 4

(Scris în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată tuturor cădiilor de pe traseul Istanbul-Sofia. Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, împreună cu oastea sa, a trecut Dunărea și a asediat cetatea otomană Nicopol (Niğbolu). De aceea, sultanul le ordonă cădiilor respectivi să trimită grabnic la Vidin, în subordinea marelui vizir Mahmud Pașa, devenit serdar (comandant de campanie militară), toate trupele otomane aflate pe teritoriile cazalelor lor.

Transliterare:

Südde-i Sa'âdet'ten Sofya'ya varıncaya yol üzerinde vâki olan kâdîlara hüküm ki,

Vidin muhâfazasında olan vezirim Ahmed Pașa, Südde-i Sa'âdet'e mektûb gönderûb Eflâk Voyvodası Mihal bed-fi'âl Tuna'nın berû yakasına geçüb Niğbolu kal'a'sını muhâsara edib mu'accelen asker yetişmek lâzım olduğu i'lâm eylemeğle düstûr-u ekrem Mahmud Pașa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub yeniçeri ağası vesâir askerler ile mu'accelen Vidin cânibine gitmek üzere olmağın Erzurum Van ve Maraş vesâir asker halkından taht-ı kazanuzda bulunan çavuşları

ve erbâb-ı timar ve zu'amâ bölük halkı ve cebeci ve topçu vesâir her kim olursa olsun mu'accelen müşârun-ileyh vezir-i Âzam yanına varub vech-i münâsib görüldüğü üzere hıdmet ve yoldaşlıkda bulunmak fermânım olmuştur. **Buyurdum ki**; vusûl buldukda her biriniz bi'z-zât onat vechile mukayyed olub Taht-ı kazanuzda demirbaş olan yerlerde muhkem tenbih û nida ettiresün ki, henüz serdarıma yetişmeyüb yol üzerinde bulunan Dergâh-ı Mu'allâm müteferrikaları ve çavuşları ve zu'amâ ve erbâb-ı timar ve ve bölük halkı ve yeniçeri ve topçu ve cebeci vesâir asker halkından her kim olursa olsun mu'accelen müşârun-ileyh vezirim Mahmud Paşa yanına varup vech-i münâsib görüldüğü üzere hıdmet ve yoldaşlıkta bulunalar. Husûs-ı mezbûr ehemmi-i mühimmatdandır ana göre mukayyed olub, vech-i meşrûh üzre birkaç def'a tenbih û te'kid eylesin. Şöyle ki, emr-i şerîfûme muhalefet idüb gitmekde te'allül idenlere asla mecâl virmeyüb haklarından gelesin ve bi'l-cümle nefir-i âmdır, sayire kıyas itmeyüb at ve dona kadar evlerinde gerek mazûl gerek âlî emirlû vesâir yarar yiğitlerdir her kim olursa olsun gazâyâ varanların mübâşirlik hıdmetleri ve yoldaşlıkları mukâbelesine her birine dirlik verilüb behre-mend olanlar mukarrerdir.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934 s. 12, h. 10)

Traducere:

Poruncă adresată cadiilor aflați pe drumul dintre Pragul Fericirii (Istanbul) și Sofia:

Vizirul meu Ahmed Paşa, aflat la apărarea Vidinului, a trimis o scrisoare la Pragul Fericirii. El a dat de știre că Mihai cel Răufăcător, voievodul Țării Românești, a trecut Dunărea de pe malul stâng pe malul drept și a asediat cetatea (otomană) Nicolopol. De aceea, este necesară trimiterea grabnică acolo a numeroși ostași (otomani). În consecință, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar. Împreună cu aga ienicerilor și cu alți ostași, marele vizir se apropie grabnic de Vidin. Așadar, eu am ordonat ca, alături de ostașii din eialetele Erzurum, Van și Maraș, precum și de alți ostași (otomani), militarii aflați pe teritoriile cazalelor voastre, adică toți ceaușii, spahiii timarioți, zaimii, spahiii de Poartă și gebegiii și tunarii și totii ceilalți, să se ducă foarte repede lângă sus-amintitul mare vizir. Și să slujească și să ajute după cum se va socoti de trebuință.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), fiecare dintre voi să vă ocupați personal, cu mare grijă și atenție, de această treabă. Pe teritoriile cazalelor voastre, în locurile în care există încăpățânați și neascultători, să puneți să se dea porunci, povețe și îndemnuri aspre. Aceia care încă nu au ajuns lângă serdarul meu și se află încă pe drum, muferrika-le ale Înaltei mele Porți, și ceauși și zaimi și spahii timarioți și spahii de Poartă și ieniceri și tunari și gebegii și ceilalți ostași, toți trebuie să meargă repede și să ajungă lângă sus-pomenitul meu vizir Mahmud Paşa. Și să slujească și să ajute după cum se va socoti de trebuință. Această chestiune este dintre cele foarte importante. De aceea, se cuvine să-i acordați multă grijă și atenție. Să le porunciți (ostașilor) și să-i povățuiți, de mai multe ori, în modul arătat mai sus. Astfel încât să nu se acorde nicio iertare și nicio milă celor care se împotrivesc ilustrei mele

porunci și care nu vor să plece la luptă. Și să le veniți de hac ! Și, în general, această situație nu poate fi comparată cu altele. Cu cai și cu tot ceea ce au în casele lor, atât voinicii viteji mazili, cât și cei care au în mână porunci înalte, să pornească toți la drum și să participe la această gaza. Pentru activitatea lor de mubașiri (împuțerniciți) și de ostași, fiecăruia dintre aceștia i se va dărui câte un dirlik. Așa am hotărât !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina 12, porunca 10).

DOCUMENTUL Nr. 5

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată sangeacbeiului de Nicopol și tuturor cadiilor din sangeacul Nicopol (Niğbolu). Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, a atacat Imperiul Otoman. De aceea, sultanul ordonă ca toți ostașii otomani aflați în sangeacul Nicopol să se adune grabnic în locurile anterior stabilite. Apoi, ei trebuie să plece imediat spre oastea vizirului Ahmed Pașa și să se pună sub comanda acestuia. Și trupele marelui vizir Mahmud Pașa (serdar) vor face joncțiunea cu trupele respectivului vizir. Toate aceste trupe otomane vor lupta împotriva lui Mihai Viteazul. Ostașii otomani care vor refuza să plece în această campanie militară vor fi aspru pedepsiți.

Transliterare:

Niğbolu sancak Beğine ve liva-i mezbûrede vâki olan kâdîlara hüküm ki,

Eflâk Voyvodası olan Mihal la'în'in ziyade derneği olmağla düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir vezir-i Âzam Mahmud Pașa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar nâzır olunub, yeniçerilerim ağası, umumen yeniçeri bölük halkı ve müteferrika çavuş ve gâyri umumen kullarım müşârun-ileyh ile sefer-i hümâyûnuma me'mur olub bi-inayetillahi Te'ala erişmek üzere olmağın müşârun-ileyh varınca ol câniblerde olan cümle asker halkı serdar-ı vezirim Ahmed Pașa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* yanına varub dernek ve cemiyet üzere olmak bâbında fermân-ı şerîfüm sâdır olmuştur. **Buyurdum ki,** vusûl buldukda bir an te'hîr etmeyüb mecmu nâs (toplanma yeri) olan mahallerde muhkem nida ettirüb, serdar-ı müşârun-ileyhe mu'accelen asakir-i nusret-i şiar varıb erişmek üzere olduğu i'lâm idüb dahi muhkem tenbih û te'kîd eylesesin, ol câniblerde olan Dergâh-ı Mu'allâ müteferrikaları ve çavuşları ve bölük halkı ve Yeniçeri ve topcu ve cebeci ve zu'amâ ve erbâb-ı timar ve bi'l-cümle asker halkından her kim olursa olsun, emrim üzere müşârun-ileyh vezirim yanına varub dernek û cemiyet üzere olalar. Müşârun-ileyh serdarım vardığı gibi yoklama olub sonra ol yoklamada bulunmayanların dirliği alınmağla, katılmayanların muhkem hakkından gelinir. Bilmiş olalar.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 13, h. 11.)

Traducere:

Poruncă adresată sangeacbeiului de Nicopol și cadiilor din acel sangeac (Nicopol):

Blestematul Mihai, voievodul Țării Românești, a adunat oaste mare (și a atacat teritoriile otomane). De aceea, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Pașa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar (comandant de campanie militară). S-a hotărât ca, sub comanda sa, să plece în campania mea militară împărătească aga ienicerilor, împreună cu toți ienicerii, mütferrika-lele, ceaușii și cu ceilalți ostași ai mei. Cu mila lui Allah, ei sunt aproape de a ajunge (la destinație). În consecință, a fost emis ilustrul meu firman prin care se ordonă ca, atunci când sus-amintitul (mare vizir) va ajunge acolo, toți ostașii (otomani) aflați în acele ținuturi să se ducă grabnic lângă vizirul meu, serdarul Ahmed Pașa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-și să se adune și să se strângă în jurul său.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), să nu întârziți nicio clipă ! În locurile stabilite anterior pentru adunarea ostașilor, să puneți să se dea porunci și povețe aspre. Să dați de știre că sus-pomenitul serdar se apropie în grabă împreună cu ostașii mei biruitori. În mod repetat și cu asprime, să porunciți și să povățuiți ca, în conformitate cu porunca mea, toți ostașii (otomani) aflați în acele ținuturi, adică mütferrika-lele Înaltei Porți, și ceaușii și spahiii de Poartă și ienicerii și tunarii și gebegiii și zaimii și spahiii timarioți și toți ceilalți militari, să se ducă lângă sus-amintitul meu vizir și să se strângă și să se adune în jurul său. Imediat după ce va ajunge acolo sus-pomenitul meu serdar, se va face controlul prezenței ostașilor (apelul nominal). Fiecărui militar (otoman) care nu va fi prezent la acel control, i se va lua dirlik-ul. Tuturor celor care nu vor participa la această campanie militară li se va veni de hac cu mare asprime. Așa să se știe !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina 13, porunca 11).

DOCUMENTUL Nr. 6

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată sangeacbeiului de Nicopol, sangeacbeiului de Silistra și tuturor cadiilor din sangeacurile Nicopol și Silistra. Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, a trecut Dunărea și a atacat Imperiul Otoman. De aceea, marele vizir otoman Mahmud Pașa a fost numit serdar (comandantul campaniei militare otomane împotriva lui Mihai Viteazul). Sultanul ordonă ca, atunci când oastea marelui vizir va ajunge aproape de Dunăre, toți ostașii otomani din respectivele sangeacuri să i se alătore imediat. Cei care vor refuza să participe la această campanie militară otomană sau vor comite jafuri și abuzuri împotriva populației civile otomane vor fi aspru pedepsiți.

Transliterare:

Niğbolu ve Silistre Sancağı Beğine ve Zikr olunan sancaklarda vâki olan kâdîlara hüküm ki,

Eflâk Voyvodası olan Mihal la'în, ziyade derneği olmağla düstûr-ı ekrem ile ilâ ahir vezir-i Âzam Mahmud Pașa *edâma 'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub yeniçerim ağası ve umumen Dergâh-ı Mu'allâm yeniçeri ve bölük halkı, mütferrika çavuş ve gâyri kullarım umumen müşârun-ileyh ile sefer-i

hümâyûnuma me'mûr olub, bî-inâyetillahi Te'âlâ mu'accelen erişmek üzre olmağın müşârun-ileyh varınca ol câniblerde olan mazûller ve âlî emirlûler ve eşkinciler vesâir dirlikten (...) gönüllüler, müretteb û mükemmel düşmen yarağı ile mu'accelen varub vezir-i müşârun-ileyh yanına varub cemiyet üzre olub hazır û âmâde olmak emrim olmuştur. **Buyurdum ki:**

Vusûl buldukda bir an te'hîr û tevakkuf etmeyüb mecmu nâs olan mahallerde muhkem nida ettiresin ki, emr-i ceng û kâdirim üzere mazûller ve âlî emirlûlere kadar ve eşkinci ve sâire dirlikten (...) gönüllüler müretteb ü mükemmel düşmen yarağı ile mahale varub vezir-i müşârun-ileyh yanında cemiyet üzre olub müşârun-ileyh serdarım vardukda hazır û âmâde bulunalar ki, *inşâ'a'llahü te'âlâ* uğur-ı humâyûn vücûda gelib hıdmetleri mukâbelesinde kimesne mahrum kalmayub me'mullerinden ziyâde dirlik ile beher-mend olmaları mukarrerdir. Sipâhî ve yeniçeri tâyifesinden gâyr-i ferd û kimesnenin at vesâir davarlarına bize sefer için lâzımdır deyû dahl û tecâvüz itmeyesiz. Şöyle ki bir ferдин davarına kimesne dahl û tecâvüz eyleye hüküm ile hakkından gelinmek mârûzdur ana göre tenbîh û te'kîd eylesin.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 13, h. 12.})

Traducere:

Poruncă adresată sangeacebilor de Nicopol și de Silistra, precum și tuturor cadiilor din aceste două sangeacuri:

Blestematul Mihai (Mihal), voievodul Țării Românești, a strâns oaste mare (și a atacat Imperiul Otoman). De aceea, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar. De asemenea, împreună cu el, au primit poruncă să participe la această campanie militară imperială a mea, aga ienicerilor și toți ienicerii Înaltei mele Porți și spahiii de Poartă și muteferrika-lele și ceașii și ceilalți robi (ostași) ai mei. Cu mila lui Allah cel Preaînalt, toți aceștia merg în mare grabă și sunt aproape de a ajunge (la destinație). În consecință, eu am poruncit ca, atunci când sus-amintitul mare vizir va ajunge acolo, toți mazilii și cei care au înalte porunci și eşkingiii și ceilalți care au dirlik și voluntarii (gönüllüler), luând cu ei arme de război, foarte bune și folositoare, să pornească grabnic la drum și să se ducă lângă sus-pomenitul vizir. Să se adune lângă el și să fie pregătiți și gata de luptă.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), voi să nu zăboviți și să nu întârziati nicio clipă. În locurile stabilite pentru adunarea ostașilor, să puneți să se dea porunci aspre. Să ordonați ca, în conformitate cu porunca mea de luptă și de război, toți mazilii și cei care au înalte porunci și eşkingiii și ceilalți care au dirlik și voluntarii, luând cu ei arme de război, foarte bune și folositoare, să meargă la locurile stabilite, iar apoi să se ducă lângă sus-amintitul vizir și să se adune în jurul său. Atunci când sus-pomenitul meu serdar va ajunge acolo, ei să fie pregătiți și gata de luptă. Cu voia lui Allah cel Preaînalt, norocul meu împărătesc ne va aduce biruința. Apoi, nimeni nu va rămâne nerăsplătit pentru toată slujba făcută (în timpul acestei campanii militare). Am hotărât ferm ca toți participanții să primească dirlik-uri mai mari decât cele convenite pentru slujba făcută. Dintre spahii și ieniceri, nimeni să nu intre

(în gospodăriile oamenilor) și să nu ia cu forța cai sau vite, spunând că aceste animale sunt de trebuință pentru campania militară. Așadar, niciun ostaș să nu intre peste vreun om și să-i ia cu sila vitele. S-a ordonat ca unui astfel de ostaș să i se vină de hac imediat. Așa să știți și să faceți !

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina, 13, porunca 12).

DOCUMENTUL Nr. 7

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată beilerbeiului de Damasc (Șam). Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, împreună cu oastea sa, a trecut Dunărea și a asediat cetatea otomană Nicopol. De aceea, marele vizir Mahmud Pașa a fost numit serdar și a fost trimis, împreună cu mulți ostași otomani, spre Vidin, împotriva lui Mihai Viteazul. Beilerbeiului respectiv i se ordonă să trimită grabnic 1200 de ieniceri de la Damasc pentru a se alătura marelui vizir și a participa la această campanie militară otomană.

Transliterare:

Șam Beğlerbeğisine hüküm ki,

Vidin cânibinde muhâfazada olan vezir Ahmed Pașa Südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb, Eflâk Voyvodası Mihal bed-fi'âl birkaç bin küffâr-ı haksâr ile Tuna'nın berû yakasına geçüb (Niğbolu'yu) muhâsara edib, asker gelib irişmez ise memleket-i mahrûsaya zarar gelmek mukarrerdir deyû arz itmeğın, vezir-i Âzam Mahmud Pașa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* Vidin cânibine serdar ta'yîn olunub, yeniçerilerim ağası ile yeniçerileri kullarım ile Dergâh-ı Mu'allâm müteferrika ve çavuşları ve bölük halkı vesâir dirliğe mutasarrıf olan kullarım ile mu'accelen çıkub gitmek üzere olmağın, bundan akdem fermân olunduğu üzere Şam yeniçerilerinden 1200 nefer kullarım ağaları ve bölükbaşları ile birlikte ber-vech-i isti'câl kalkub serdarım Mahmud Pașa yanına varıb Niğbolu'da kışlayıb vech û münâsib görüldüğü üzere hıdmet ve yoldaşlıkta bulunmalarını emridüp **buyurdum ki**, Vusûl buldukda bir an ve saat te'hîr û tevakkuf ittürmeyüb Şam yeniçerilerinden 1.200 nefer kullarım sabık emr-i fermân olunduğu üzere defter ittürüb ağaları ve bölükbaşları ile ber-vech-i isti'câl ihrac eyleyüb, müşârun-ileyh serdarım yanına irsâl eyleyesiz ki, vech-i münâsib görüldüğü üzere hıdmette ve yoldaşlıkta bulunalar. Husûs-ı mezbûr ehemmi mühimmâtdandır. Bu zamanı sâir senelere kıyâs itmeyüb fermân-ı şerîfüm mücebince zıkr olunan yeniçeri kullarımı sūrât û isti'câl üzere müşârun-ileyh vezir-i Âzam'ın yanına gönderesin. Şöyle ki, inâd ve muhalefet iderler ise bu makûle hıdmet zamanında te'allül idenler benim kullarım değıldir. Asla mecâl virmeyüb haklarından gelesin.

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 16, h. 14.)

Traducere:

Poruncă adresată beilerbeiului de Damasc (Șam):

Vizirul Ahmed Pașa, aflat la paza ținuturilor Vidinului, a trimis o scrisoare la Pragul meu al Fericirii. El a raportat că voievodul Țării Românești, Mihai cel Răufăcător, împreună cu câteva mii de ghiauri asemănători cu pulberea pământului, a trecut Dunărea de pe malul stâng pe malul drept și a asediat cetatea Nicopol. A

mai scris că dacă nu vor veni și nu vor ajunge grabnic acolo trupe (otomane), atunci Țările cele Binepăzite (teritoriile Imperiului Otoman) vor suferi, fără îndoială, pagube mari. De aceea, marele vizir Mahmud Pașa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar în ținuturile Vidinului. Împreună cu aga ienicerilor mei și cu robii (ostașii) mei ieniceri și cu muteferrika-lele de la Înalta mea Poartă și cu ceașii și cu spahii de Poartă și cu ceilalți ostași ai mei care au dirlik-uri, marele vizir a pornit grabnic la drum și este pe cale de a ajunge (la destinație). În consecință, am poruncit ca, după cum s-a ordonat anterior, 1200 de ostași ai mei din rândurile ienicerilor de la Damasc, împreună cu agalele și cu comandanții lor de bulucuri (bolukbasi), să pornească repede la drum și să ajungă lângă vizirul meu Mahmud Pașa. Apoi, ei trebuie să ierneze la Nicopol și să slujească și să ajute după cum se va socoti de trebuință.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), tu să nu îngădui nicio clipă și niciun ceas de zăbovire și întârziere. În conformitate cu ordinul care a fost dat mai înainte, să alegi 1200 de ostași ai mei dintre ienicerii de la Damasc. Și să pui să fie înscriși într-un registru (defter). Apoi, împreună cu agalele lor și cu comandanții lor de bulucuri, să-i pornești grabnic la drum și să-i trimiți lângă sus-pomenitul meu serdar. Astfel încât, după cum se va socoti de trebuință, ei să slujească și să ajute acolo. Chestiunea aceasta este dintre cele foarte importante. Situația de acum nu poate fi comparată cu cea din alți ani. În conformitate cu ilustrul meu firman, să-i trimiți în mare grabă pe acei ieniceri ai mei lângă sus-amintitul mare vizir. Așadar, cei care se opun și se împotrivesc și care, în aceste vremuri importante, nu-și fac datoria nu sunt robii (ostașii) mei. Să nu-i ierți niciodată și să le vii de hac !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pag. 16, porunca 14).

DOCUMENTUL Nr. 8

(Scris în luna Rebiulevvel (Ra) 1007H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată cadiilor aflați în sangeacul Nicopol. Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, a strâns oaste și a atacat Imperiul Otoman. De aceea, marele vizir Mahmud Pașa a fost numit serdar. În fruntea trupelor otomane, el a plecat în campanie militară împotriva lui Mihai Viteazul. Cadiilor respectivi li se ordonă să strângă proviziile pentru această campanie militară otomană. Proviziile trebuie strânse prin cumpărare (sursat), în același mod și în aceleași cantități ca în anul 1595, când marele vizir Sinan Pașa efectuase o campanie militară în Țara Românească.

Transliterare:

Niğbolu sancağında vâki olan kâdîlara hüküm ki,

Hâlâ Eflak voyvodası olan Mihal la'ın, ziyade derneği olmağla düstür-ı ekrem ile ilâ ahir vezir-i Âzam Mahmud Pașa edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü serdar ta'yın olunub asâkir-i nusret me'âsirümle varmak üzere olmağla mukaddema vezir-i Âzam Sinan Pașa Eflâk seferine vardukda taht-ı kazanuzdan asker halkı için sürsat tarîkiyle un, arpa, odun bal, yağ peynir vesâir malınızdan ne mikdâr ne tarîkle ihrâ

olunmuş ise hâlâ dâhi ol minvâl üzre ihrac olunub ve 1005 senesinde dâhi taht-ı kazanuzdan fermân olunan nüzûl û bezl û nüzûl ve hane koyunları ihrâc olunmayub kalmağla zikr olunan nüzûl bezl û nüzûl hane koyunlarını dahi ne vecihle emir olunmuş ise ol vecihle bî-kusur ihrâc idûb ordu-yı hûmâyun kâdîları olan Çatalzâde Mehmed Mevlâna Mahmud *zide fazlühû* ma'rifetiyle bir münâsib mahalde zabt olunmak emrim olmuştur. **Buyurdum ki;** vardukda fermân-ı şerîfüm mûcebince bu bâbda her biriniz mukayyed olub müşârun-ileyh Sinan Paşa zamanında taht-ı kazanuzda asker i'lâmı için sürsati ne vecihle ihrâc olunmuş ise bu bâbda te'hîr û terâhi itmeyüb mu'accelen ana göre bî-kusur ihrâc ve ihzâr eylesesin ve 1005 senesinde fermân olunan nüzûl û bezl û nüzûl ve hane koyunları dâhi ne vecihle emir olunmuş ise bî-kusur ana göre ihrâc idûb, Mevlâna müşârun-ileyh ma'rifetiyle ihzâr eylesesin ki müşârun-ileyh serdarım asâkir-i nusret me'âsirümle vardıkda hâzır bulub bu vecih ile muzâyaka çekdürmeyesin bu husûslar mühimmât-ı umûrdandır. Sâ'yir zamana kıyâs etmeyüb avk û te'hîrden ihmâl û müsâheleden ziyâde ihtiyât eylesesin ve Mevlâna-i mezbûr baş nâzır ta'yîn olunmuşdur şükr û şikâyet makbulûmdür şöyle ki, ihmaliniz ve adem-i takayyüdünüzü arz eyleye azil ile konulmayıb eşedd-i ikâbla mu'âkab olursuz.

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 17, h. 16.)

Traducere:

Poruncă adresată cadiilor aflați în sangeacul Nicopol (Niğbolu):

În prezent, blestematul Mihai, voievodul Țării Românești, a strâns oaste mare (și a atacat Imperiul Otoman). De aceea, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar. Împreună cu ostașii mei biruitori, el este aproape să ajungă (lângă oastea dușmană). În consecință, a fost dată porunca mea ca să se acționeze întocmai ca mai înainte, în vremea campaniei militare efectuate de marele vizir Sinan Paşa în Țara Românească (Eflak). Adică, să se ia și acum, de pe teritoriile cazalelor voastre, pentru ostașii (otomani), prin cumpărare (sürsat), făină (de grâu), orz, lemne (de foc), miere, grăsime (unt, ulei sau seu), brânză și altele asemenea. În ce cantități și în ce mod s-a luat atunci, exact așa să se ia și acum. De asemenea, de pe teritoriile cazalelor voastre, nutrețul și hrana și oile (din fiecare gospodărie), poruncite și luate în anul 1005 H. (1595), să fie luate și acum. Fără nicio lipsă, exact așa cum s-a poruncit, să fie luate și adunate nutrețul și hrana și oile (din fiecare gospodărie). Apoi, prin priceperea cadiului oastei imperiale (otomane), Catal-zâde Mehmed Mevlana Mahmud-să-i crească virtutea !-să fie adunate și păzite toate sus-amintitele provizii într-un loc potrivit.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), în conformitate cu ilustrul meu firman, fiecare dintre voi să se ocupe foarte atent de această treabă. Să se procedeze ca pe vremea sus-pomenitului Sinan Paşa. Să nu întârziați și să nu zaboviți nicio clipă. În mod grabnic, prin cumpărare (sürsat), pentru nevoile ostașilor (otomani), să luați și să strângeți, fără nicio lipsă, proviziile poruncite. De asemenea, să luați și să strângeți repede, fără nicio lipsă, întocmai după cum s-a poruncit în anul 1005 H. (1595), nutrețul și hrana și oile. Prin priceperea sus-pomenitului cadiu (Mevlana), să adunați

și să pregătiți toate proviziile. Astfel încât, atunci când sus-amintitul meu serdar, împreună cu ostașii mei biruitori va sosi acolo, totul să fie gata. Să nu îngăduiți nicio delăsare și nicio evitare. Aceste treburi fac parte dintre cele importante. Să nu le asemănați cu cele din alte vremuri. Să vă feriți foarte mult de zăbovire și întârziere și neglijență și nepăsare. Sus-pomenitul cadiu a fost numit supraveghetor principal (baş nazır). Mulțumirile și plângerile lui vor fi acceptate de către mine. Astfel că dacă el va raporta că ați fost neglijenți și că ați favorizat anumiți oameni, atunci pedeapsa dată vouă nu va fi doar mazălirea. Ci veți primi pedepsele cele mai aspre. Așa să știți !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina, 17 porunca 16).

DOCUMENTUL Nr. 9

(Scris în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H./ (Octombrie 1598).

Poruncă adresată cadiului de Salonic. Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, împreună cu oastea sa, a trecut Dunărea și a asediat cetatea otomană Nicopol. Pentru a respinge acest atac, marele vizir Mahmud Pașa a fost numit serdar, adică a devenit comandantul campaniei militare otomane împotriva lui Mihai Viteazul. Cadiului respectiv i se ordonă să încarce în căruțe tot praful de pușcă depozitat la Salonic și să-l trimită grabnic la Nicopol, pentru necesitățile trupelor otomane.

Transliterare:

Selanik kâdfısına hüküm ki,

Eflâk voyvodası olan Mihal nâm mel'ûn Tuna suyunu bir nice bin küffâr ile berû yakaya geçüb Niğbolu kal'asını muhasâra idüb, envâ-î fesâd û şenâ'at üzre olduđu il'âm olunmağın hâliyâ vezir-i Âzam olan düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir Mahmud Pşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub, umumen kapum halkı ile Niğbolu cânibine teveccûh etmeğle Selanik'te olan barutun cümlesi Lankaza ve Vardar Yenicesi etraflarından top arabası ve darb-zen çekmeğe kâbil (..) arabaları ihrâc ve tahmil olunub mu'accelen Niğbolu'ya doğru göndermek emrim olmuştur. **Buyurdum ki:** Vusûl buldukda bir an ve bir saat te'hîr û tevakkuf eylemeyüb fermân-ı şerîfüm üzere zikr olunan Lankaza ve Vardar Yenicesi etraflarından kifâyet mikdârı top arabası ve darb-zen çekmeğe kâbil olan (...) arabaları ihrâc idüb Selanik'te olan barutun cümlesini tâhmil idüb ta'cil al'el ta'cil Niğbolu cânibine doğru irsâl ve isâl idesiz. İhmâl û müsâheleden ziyâde ihtiyât eyleyesin.

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 19, h. 17.)

Traducere:

Porunca adresată cadiului de Salonic (Selanik):

S-a dat de știre că blestematul Mihai (Mihal), voievodul Țării Românești, împreună cu câteva mii de ghiauri, a trecut Dunărea de pe malul stâng pe malul drept și a asediat cetatea Nicopol (Niğbolu). El a făcut fel de fel de stricăciuni și tulburări. De aceea, în prezent, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Pașa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar. Împreună cu toate trupele mele de Poartă, el a fost trimis spre ținuturile Nicopolului. În consecință, a fost dată porunca mea ca tot praful de pușcă (barut) aflat la Salonic să fie încărcat în

căruțele pentru tunuri și în căruțele capabile să tragă tunuri mari (darb-zen), aduse de tine din ținuturile Lankaza și Vardar Yenicesi, iar apoi să fie trimis grabnic la Nicopol.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), tu să nu întârzi și să nu zăbovești nicio clipă și niciun ceas. În conformitate cu ilustrul meu firman, să iei imediat, din sus-amintitele ținuturi Lankaza și Vardar Yenicesi, suficiente căruțe pentru tunuri și căruțe capabile să tragă tunuri mari (darb-zen). Apoi, să încarci în ele tot praful de pușcă aflat la Salonic. Și, în cea mai mare grabă, să-l trimiți și să-l expediezi spre ținuturile Nicopolului. Și să te ferești foarte mult de neglijență și nepăsare !

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, pag. 19, porunca 17).

DOCUMENTUL Nr. 10

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H. (octombrie 1598).

Poruncă sultanală adresată cadiiilor de pe malurile Mării Negre. Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, împreună cu oastea sa, a trecut Dunărea și a asediat cetatea otomană Nicopol. Pentru a respinge acest atac, marele vizir Mahmud Pașa a fost numit serdar, adică a preluat comanda armatei otomane trimise împotriva lui Mihai Viteazul. Această armată se îndreaptă spre Nicopol. Respectivilor cadii li se ordonă să trimită grabnic în portul Varna cantități cât mai mari de provizii pentru hrana sus-amintitelor trupe otomane.

Transliterare:

Karadeniz yahılarında olan kâdîlara hüküm ki,

Eflâk voyvodası olan Mihal nâm mel'ûn Tuna suyunu bir nice bin küffâr-ı hâksâ ile berû yakaya geçüb Nigbolu kal'asını muhasâra eylediği il'âm olunmağın hâliyâ vezir-i Âzam olan düstûr-ı ekrem'ül ilâ ahir Mahmud Pașa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehü* serdar ta'yîn olunub, umumen kapum halkı ile Nigbolu cânibine teveccüh etmeğle, külli zahire lâzım ve mühim olmağın taht-ı kazanuzda üçer binden aşağı tımarlı olanlardan seksen beş kile zahire ihrâc edib dâhi taht-ı kazanuzda olan iskelelerden gözcü kimseler tâhmil olunub Varna iskelesine göndermeği emir edib **Buyurdum ki,** vusûl buldukda bir an ve bir saat te'hîr û tevakkuf olunmayub fermân-ı şerîfüm üzre taht-ı kazanuzda olan üçer binden aşağı tımarlulardan seksen beş kile zâhire üç arpa ve iki dâkik olmak üzere isti'câlen ihrâc edüb, iskelelere gözcü kimesneleri tâhmil eyleyüb Varna iskelesine gönderesiz. Husûs-ı mezbûr mühimmat-ı umûrdandır. Sâyir zamana kıyâs eylemeyesin.

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 19, h. 18.)

Traducere:

Poruncă adresată cadiiilor aflați pe țărmurile Mării Negre (Karadeniz):

S-a dat de știre că blestematul numit Mihai (Mihal), voievodul Țării Românești, împreună cu câteva mii de ghiauri asemănători cu pulberea pământului, a trecut Dunărea de pe malul stâng pe malul drept și a asediat cetatea Nicopol

(Niğbolu). De aceea, în prezent, marele vizir, vizirul cel milostiv Mahmud Paşa-Allah cel Preaînalt să-i veșnicească măreția !-a fost numit serdar. Împreună cu toate trupele mele de Poartă, el a fost trimis spre ținuturile Nicopolului. Pentru oastea sa, toate proviziile (zahire) sunt necesare și importante. Așadar, eu am poruncit ca voi, pe teritoriile cazalelor voastre, să luați câte 85 de kile de provizii (zahire) de la fiecare timariot care are un venit anual mai mic de trei mii de aspri (akçe). Apoi, cu ajutorul supraveghetorilor (gözcü), să încărcăți acele provizii pe corăbii, în porturile (iskele) aflate pe teritoriile cazalelor voastre. Și să le trimiteți în portul Varna.

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), voi să nu întârziăți și să nu zăboviți nicio clipă și niciun ceas. În conformitate cu ilustrul meu firman, pe teritoriile cazalelor voastre, să luați repede, de la fiecare timariot care are un venit anual mai mic de trei mii de aspri (akçe), câte 85 de kile de provizii (zahire), dintre care trei cincimi orz și două cincimi făină (de grâu) . Apoi, cu ajutorul supraveghetorilor, să încărcăți acele provizii pe corăbii în porturile voastre. Și să le trimiteți în portul Varna. Chestiunea aceasta face parte dintre treburile importante. Să nu o asemănați cu treburile din alte vremuri !

(BOA, A. {DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina, 19, porunca 18).

DOCUMENTUL Nr. 11

(Scris) în luna Rebiulevvel (Ra) 1007 H. (octombrie 1598).

Poruncă sultanală adresată zaimului Yazıcı. Deoarece Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, împreună cu oastea sa, a atacat Imperiul Otoman, trupele otomane au pornit în campanie militară pentru a respinge acest atac. Sultanul îi ordonă respectivului zaim să adune lângă sine cât mai mulți ostași otomani și să participe împreună cu aceștia la sus-amintita campanie militară împotriva Țării Românești. În schimbul acestei participări, zaimului Yazıcı i se promite acordarea unui sangeac.

Transliterare:

Zu'amâ'dan Yazıcı'ya hüküm ki;

Sen yarar ve emekdâr olub yanında yarar yiğitler ve tüfeklü sekbânlar olub her ne vecihle hıdmete kâdir olduğun istimâ' olunmağla yanında olan sekbânlar ve at ve dona kadar binekler ile mu'accelen Eflâk Seferi'ne gelüb yetişüb hıdmet ve yoldaşlıkta bulunursan Sigetvâr Beği olan Nasuh *dâme izzühû* tevdî olunduğu üzere sana dâhi bir sancak tevdî olunub ra'ıyyet olman emrim olmuştur. **Buyurdum ki,** vusûl buldukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub fermân-ı şerîfüm mûcebince yanında olan yarar sekbânlar ile at ve dona kadar binekler ile dâhi ol cânibde her ne mikdâr yarar yiğitler ile bulunmak kâbil ise istimâlet ile cem' idüb dâhi ber-vech-i isti'câl Eflak seferine gelüb hıdmet ve yoldaşlıkta bulunasın ki, *inşâ'a'llahü te'âlâ* hıdmetin mukâbelesinde müşârun-ileyh *dâme izzühû*'ya verildiği üzere sana dâhi murâdın üzere bir sancak tevdî olunub ve yanın(d)a hıdmet iden adamlar dâhi hıdmet ve yoldaşlıklarına göre ra'ıyyet olunur. Ana göre mukâyed olub her ne

mikdâr yarar atlu ve tüfenklü ile gelmek kâbil ise cem' idüb getirüb vech-i meşrûh üzre hıdmet ve yoldaşlıkda bulunasin.

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, s. 25, h. 25.})

Traducere:

Poruncă adresată zaimului Yazıcı:

Tu ești (un militar) vrednic și experimentat. Se știe că tu ai lângă tine viteji vrednici și sekban-i pușcași și că ești în stare să slujești foarte bine (în oastea otomană). De aceea, a fost dată porunca mea ca tu, împreună cu sekban-ii și cu călăreții de lângă tine, având cai și toate lucrurile trebuincioase, să vii grabnic și să participi la campania militară (otomană) împotriva Țării Românești. Și să slujești și să ajuți acolo (după cum se va socoti de trebuință). Dacă vei face acest lucru, atunci vei fi răsplătit prin acordarea unui sangeac, așa cum a fost răsplătit sangeacbeul de Sigetvar, Nasuh (Bey)-veșnică să-i fie gloria !

Am poruncit următoarele:

La sosirea (acestei porunci), tu să te ocupi de această treabă așa cum se cuvine. În conformitate cu ilustrul meu firman, tu să-i strângi imediat în jurul tău pe toți vrednicii tăi sekban-i și călăreți, având cai și toate lucrurile trebuincioase, precum și pe cât mai mulți alți viteji din acele ținuturi, arătându-le toată bunăvoința, și să vii grabnic la campania militară (otomană) împotriva Țării Românești. Și să slujești și să ajuți (după cum se va socoti de trebuință). Cu voia lui Allah cel Preaînalt, în schimbul slujbei făcute de tine, vei primi și tu un sangeac, după dorința ta, așa cum a primit sus-pomenitul (Nasuh Bey)-veșnică să-i fie gloria! Iar oamenii care vor sluji împreună cu tine vor fi și ei răsplătiți, după slujba făcută și ajutorul dat de fiecare dintre ei. Așa să faci ! Să aduni lângă tine cât mai mulți vrednici călăreți și pușcași. Și să-i aduci (la această campanie militară). Și să slujești și să ajuți după cum s-a arătat mai sus!

(BOA, A.{DVNS. MHM.d, nr. 934, pagina. 25, porunca 25)

SIGILIUL LUI TUDOR VLADIMIRESCU REPREZENTÂND PORTRETUL SĂU

Augustin MUREȘAN*

Abstract. *Tudor Vladimirescu's Seal Representing his Portrait.* The author presents one of the seals that belonged to Tudor Vladimirescu, the leader of the Revolution of 1821. The seal has an oval-vertical shape (1.6 x 1.8 cm) in carbon black on a document from September 1, 1810. Emblem of a character represented standing, wearing locks, a hat, a long tunic and short boots. In the raised right hand he holds the sword above his head, and with his left hand he holds the scabbard, fixed in the middle of the belt. To the right and left of the character are the Cyrillic words T - Д, - an abbreviation of the owner's name: Tudor. We also subscribe to the opinion that the image in the seal would be a real portrait of Tudor Vladimirescu.

Keywords: *seal, Tudor Vladimirescu, leader, Revolution of 1821, image, portrait*

Revoluția din 1821 a fost unul dintre evenimentele care au marcat începutul procesului de renaștere națională. Ea a avut un ecou puternic și în celelalte teritorii locuite de români. Deși a fost înfrântă prin intervenția armată străină, această mare mișcare de redeșteptare națională desfășurată în urmă cu două sute de ani a determinat sfârșitul epocii turco-fanariote și a restabilit domniile pământene, în 1822, fără a înlătura însă și suzeranitatea otomană.

Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu a reprezentat preludiul formării statului modern, a afirmării conștiinței naționale, ca rezultat al dezvoltării unitare a națiunii române. Ca toate evenimentele istorice de rezonanță și această revoluție s-a reflectat în mod expresiv în izvoare heraldice și sigilografice. Ele transmit prin limbaj specific codificat, un puternic mesaj. Cu totul remarcabil prin semnificația sa este steagul acestei revoluții, însemn vexilologico-heraldic care s-a păstrat până în zilele noastre¹.

Din perioada anterioară și din timpul Revoluției condusă de Tudor Vladimirescu² s-au păstrat și vestigiile sigilare³ introduse deja în circuitul științific, precum:

---

* Complexul Muzeal Arad; email: augmuresan49@gmail.com

¹ Despre steagul Revoluției din 1821, vezi lucrările publicate de specialiști la: Augustin Mureșan, Laurențiu Ștefan Szemkovics, *Bibliografia vexilologiei românești*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2018, p. 72-73.

² Tudor Vladimirescu a fost o figură emblematică de la începutul secolului al XIX-lea, comandant al pandurilor, conducătorul Revoluției din 1821 și domn al Țării Românești, vezi Gen. V. Economu, *Tudor Vladimirescu, figură ostășească*, în „România militară”, LXXV, nr. 7-8, 1939, p. 120-125; Dan Berindei, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Revista de Istorie”, XXXIII, 2-5, 1980, p. 823-845; Vladimir Osiac,

1. Un inel pecete⁴;
2. Un sigiliu imprimat în negru de fum⁵;
3. Sigiliul din 1813 - ce a aparținut instituției reprezentată de Tudor ca vătaf al plaiului Cloșani(1806-1820)⁶;
4. Sigiliul cu inițialele TWP [Tudor Vladimirescu porucic (locotenent)]⁷;
5. Sigiliul Revoluției din 1821⁸;

Pandurii din Țara Românească, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1995; idem, *Tudor Vladimirescu - comandir de panduri*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C. S. Nicolaescu-Plopșor”, I, 1999, p. 23-40; Gheorghe Nichifor, „*Domnitor fără Coroană*”. *Tudor Vladimirescu în conștiința și memoria gorjenilor*, Editura Măiastra, Târgu-Jiu, 2021 ș. a.

- ³ Vestigii sigilare = termen ce definește generic totalitatea izvoarelor sigilare, adică a matricelor sigilare și a impresiunilor acestora, inclusiv a fragmentelor și resturilor de sigilii, existente pe documente importante, pentru efectuarea cercetărilor sigilografice. Sinonim *vestigii sfragistice*, vezi *Dicționar al științelor speciale ale istoriei, Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 236.
- ⁴ Vezi pe larg, Emil Vîrtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941, p. 109. Acest tipar de sigiliu inelar se pare că ar fi cel mai vechi ce a aparținut lui Tudor Vladimirescu și care l-a avut la sine în momentul reținerii sale abuzive de către eteriști, Maria Dogaru, *O matrice sigilară provenind de la Tudor Vladimirescu*, în „Mitropolia Olteniei”, tom. XXXIII, nr. 7-9, 1981, p. 375-378; Nestor Vornicescu, *O matrice sigilară inedită și semnificația sa istorică*, în „Mitropolia Olteniei”, tom. XXXIII, nr. 7-9, 1981, p. 354-374; idem, *Revelațiile unui sigiliu. Inelul lui Tudor Vladimirescu*, în „Almanah estival Luceafărul”, 1982, p. 67-68; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal*, Editura Militară, București, 1988, p. 37; G. D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, ediția a III-a, revăzută, București, 2000, p. 142.
- ⁵ C. D. Aricescu, *Despre sabia și sigiliul lui Tudor Vladimirescu*, în „Columna lui Traian”, București, IV, nr. 19, iulie 1873, p. 172-178; D. Bodin, *Însemnări cu privire la Tudor Vladimirescu*, în „Revista Istorică Română”, VIII, 1938, p. 235-238; Emil Vîrtosu, *Mărturii noi din viața...*, pl. I, București, 1941; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric, album sigilografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 253, fig. 291; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 34-35; Emilian Cojocaru, *Sigilografie și heraldică în zona Olteniei*, Editura Universitaria, Craiova, 2012, p. 98-99.
- ⁶ Acest sigiliu este cunoscut ca amprentă pe acte semnate de pandurul Tudor Vladimirescu, precum scrisoarea din 25 august 1815 a acestuia către N. Glogoveanu, vezi Emil Vîrtosu, *Mărturii noi din viața...*, p. X, pl. V; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 36-37; Emilian Cojocaru, *op. cit.*, p. 99.
- ⁷ Acest sigiliu aplicat în ceară roșie pe o scrisoare expediată de Tudor Vladimirescu lui Nicolae Glogoveanu în 1814 din Viena, vezi N. Iorga, *Scrieri inedite ale lui Tudor Vladimirescu*, București, 1914, p. 40; idem, *O scrisoare a lui Tudor către Glogoveanu în 1814*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, seria 2, XXXVII, 1914-1915, p. 49-50; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 36-37; Emilian Cojocaru, *op. cit.*, p. 99.
- ⁸ Nestor Vornicescu, *Sigiliul revoluției lui Tudor Vladimirescu*, în „Magazin Istoric”, an XV, 1981, nr. 6 (171), p. 14-16; idem, *Simbolistica eliberării patriei într-o matrice sigilară a lui Tudor Vladimirescu*, în „Documente noi descoperite și informații

6. Inelul sigilar care a aparținut unuia din căpitaniii lui Tudor Vladimirescu, Ion, zis Ioniță, din Mozăceni, județul Argeș⁹.

Din conținutul emblemei, rezultă că aceste izvoare sigilare¹⁰, trei erau ale lui Tudor Vladimirescu, două ale Revoluției și unul al unui oștean participant la tumultuosul eveniment.

Deoarece anterior participării la Revoluția din 1821, pandurul Tudor din Vladimiri, (județul Gorj) a deținut o serie de funcții publice care au necesitat întrebuințarea unor sigilii, considerăm că este necesar a analiza un astfel de izvor sigilar.

Este vorba de sigiliul¹¹ (fig. 1 - fig. 2) mai exact, o amprentă sigilară¹² ovală (dimensiunile 1,6 x 1, 8 cm) imprimată în negru de fum pe un act - bilet de învoire a pandurului Ion Gosa sin Barbu Gosa din Drăgotești din 1810, septembrie 1¹³ - , atestat de Tudor în calitatea sa de atunci de „comandir al întâiului Batalion de

---

arheologice”, 1981, p. 79-84; idem, *Descătușarea 1821*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1981; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 38-42; Emilian Cojocaru, *op. cit.*, p. 99.

⁹ Maria Dogaru, *Sigiliul lui Ioniță, căpitan în oastea lui Tudor Vladimirescu*, în „Documente noi descoperite și informații arheologice”, București, 1981, p. 85-87; idem, *Sfântul Gheorghe reprezentat în sigiliul inedit al lui Ioniță, căpitan în oastea lui Tudor Vladimirescu*, în „Mitropolia Olteniei”, 1981, nr. 7-9, p. 379-380.

¹⁰ Izvoare sigilare = totalitatea amprentelor și matricelor sigilare specifice unei părți, regiuni, instituții sau persoane, ilustrând evoluția acestei discipline, vezi *Dicționar al științelor speciale...*, p. 145.

¹¹ O certitudine în ceea ce privește existența unor sigilii ale lui Tudor Vladimirescu rezultă și din informațiile din epocă potrivit cărora acesta purta cu sine diferite „sămne” (sigilii): „...Între 4 și 8 martie 1821 - consemna un modest cronicar rural, Călugărescu (poate un pseudonim), din Seaca - Mușetești (Olt) - Domnul Tudor se afla la Mănăstirea Mușetești, recruta panduri, era în drum spre Capitală, cu Adunarea norodului, pentru câștigarea și nașterea a doua a dreptăților [...]. În împrejurările acestea ar fi avut loc o luptă - probabil cu cete de arnauți agresivi și hrăpăreți. În acea învălmășeală în care însăși viața lui Tudor a fost primejduită, s-a întâmplat să nu mai poată fi găsit „brâul cu sămne” printre care se puteau găsi și sigilii, pe care îl purta Tudor. Se făcea rugămintea ca, dacă se va afla să fie adus la „mănăstirea de la Mușetești spre pomenire, la cinstitul igumen ce l-au acopirit pe Domnul Tudor atunci în chilia”, vezi Corneliu Tamaș, Horea Nestorescu-Bălcești, *Revoluția de la 1821 în județul Vâlcea Studii și documente*, Bălcești pe Topolog, 1980, p. 344.

¹² Amprentă sigilară = urma rămasă pe suportul unui act (hârtie, pergament etc.) în ceară, cocă, tuș, soluție de aur sau fum, în urma aplicării matricei sigilare, sinonim impresiune sigilară, vezi *Dicționar al științelor speciale...*, p. 23.

¹³ Sigiliul se păstrează la Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale, *colecția de documente*, 1/16. În 1807 pandurul Tudor a condus corpul de voluntari care au luptat în războiul ruso-turc (1806-1812). Pentru vitejia și talentul său militar, el a fost numit „comandir”. S-a distins în luptele de la Cerneți, Rahova, Negotin și Cladova. Pentru faptele sale a fost înaintat „porucic” (locotenent). Cu ocazia încheierii păcii, la 16 mai 1812, dintre Rusia și Turcia, Tudor este decorat cu Ordinul „Sf. Vladimir” cu Spade clasa a III-a și gratificat cu un inel de aur, gravat cu inițialele TWP. (Alexandru Cernatoiu, *Un om-un destin*, în „Magazin istoric”, V, 1971, nr. 4, p. 41).

panduri din Mehedinți”¹⁴. Actul atestă că „pandurul [...] s-a slobozit acasă pe soroc de două luni și iar să vie la slujba împărătească”¹⁵. Compoziția emblemei acestui sigiliu este deosebit de sugestivă.

În câmpul sigilar surprindem un personaj, reprezentat în picioare, purtând plete, căciulă înaltă, oltenească, tunică lungă ajustată pe corp, încheiată la gât și cizme cu tureacul scurt; în mâna dreaptă ridicată ține deasupra capului o sabie încovoiată¹⁶, iar cu mâna stângă sprijină teaca, prinsă de mijloc la brâu (unii cercetători consideră că este vorba de o a doua sabie, armă ce se lățește spre vârf). În dreapta și stânga slovele chirilice: T - Д, - abreviere prin contracție și trunchiere a numelui posesorului: Tudor¹⁷ (Fig. 1). Faptul că personajul ține în mâna dreaptă sabia scoasă din teacă și ridicată deasupra capului, dovedește că acesta lupta pentru drepturile celor obidiți.

În acest sens, atitudinea lui Tudor reiese și din răspunsul pe care l-a dat în timpul revoluției, șefului de arnăuți Nicolae Văcărescu, unul dintre cei însărcinați cu înfrângerea oștrii pandurilor, adresându-i-se astfel: << *Pesemne dumneata pă norod cu al cărui sânge s-a hrănit și s-a poleit tot neamul boieresc, îl socotești nimic, și numai pe jefuitori îi numeri patrie [...]. Dar cum nu socotești dumneavoastră că patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor* >>. Aceasta ne arată că „Domnul Tudor” era exponentul năzuințelor de veacuri ale poporului, personalitate născută de realitățile românești existente la începutul secolului al XIX-lea¹⁸.

Cercetătorii care s-au ocupat de acest sigiliu, toți cred că personajul reprezentat în emblemă este chiar Tudor Vladimirescu. S-a spus că, personajul din emblemă, personificând ridicarea poporului la luptă pentru eliberarea sa, are ceva din trăsăturile chipului lui Tudor.

Portretul pare a fi veridic, având în vedere dificultatea schițării lui în metal, dar și tehnica portretizării în acea epocă¹⁹. Pentru comparație este suficient a ne raporta la portretul lui Tudor Vladimirescu (din 1808) în calitate de ctitor al bisericii din Prejna-Mehedinți²⁰.

¹⁴ O. Bodin, *Însemnări cu privire la Tudor Vladimirescu*, p. 235-238.

¹⁵ *Ibidem*, p. 236.

¹⁶ Sabia este un simbol al puterii în stare să dea sau să ia viața, vezi Jean Chevalier, Alain Gheerbrand (coordonatori), *Dicționar de simboluri, mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Polirom, Iași, 2009, p. 799.

¹⁷ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 172-178; Emil Vârtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941, p. I. Maria Dogaru, *Sigilile mărturii ale trecutului...*, p. 253, fig. 291; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 35.

¹⁸ S-a conchis că atunci a avut loc o revoluție la scară națională, „îndreptată în același timp împotriva orânduirii feudale și împotriva dominației otomane”, vezi Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și Revoluția din 1821*, Editura Științifică, București, 1971, p. 15.

¹⁹ Emilian Cojocaru, *op. cit.*, p. 98.

²⁰ A se vedea: imaginea portretului lui Tudor Vladimirescu după zugrăveala din biserica Prejna (Mehedinți) cu inscripția: biv (fost) Vel (Mare) Sluger Teodor Comandir, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921; Nestor Vornicescu, *Simbolistica eliberării patriei...*, p. 81; Emilian Cojocaru, *op. cit.*, p. 98. Un portret al lui Tudor Vladimirescu a fost descoperit și pe zidul interior dinspre apus al pronaosului Bisericii „Sfinții Nicolae și Spiridon” din Cerneți, vezi Marian Păvălașe,

Puțin înaintea datei de 26 martie 1821 un corespondent de presă austriac îl descria, astfel: [...] Este de vârstă mijlocie, are fața prelungă, plină, ochii de culoare închisă, iar o mică excrescență în dreptul nării stâng îl face lesne de recunoscut [...] pare a avea sânge rece [...]. Incontestabil că îi văzuse chipul, îl reținuse exact, având tot interesul să dea semnalmente, ca și „semnele particulare” ale fizionomiei acestui revoluționar valah (cum îi spunea Fleischhackl); ele coincid cu alte descrieri, cele ale pandurilor sau ale fostului secretar al lui Tudor Vladimirescu, Petrache Poenaru²¹.

Un contemporan care l-a văzut și a stat de vorbă cu Tudor Vladimirescu, Ștefan Scarlat Dăscălescu, secretar al lui Tipeldo, caimacanul Craiovei, descrie fizionomia acestuia, în felul următor: „Om de statură mai înalt decât de mijloc, talia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urât; sta drept, țațoș, vorbă brevă, răstită și după facultatea lui destul de elocventă, aier de comandant. Pe atunci când l-am cunoscut, să fi avut 40 de ani [la 1820]”²².

Unii cercetători au socotit acest inel sigilar, „pecetea cea mai interesantă a lui Tudor”, care redă, totodată, cel mai semnificativ portret al căpeteniei pandurilor²³. Cu privire la chipul caracteristic al lui Tudor Vladimirescu din această pecete merită să ne oprim mai mult asupra lui. El apare ca un chip de legendă, ca un simbol: „ostașul care trage sabia pentru mântuirea neamului său! Cel mai semnificativ portret al lui Tudor, „simbolul însuși al vieții și al revoluției sale de mai târziu, din 1821, și simbol al tuturor vremurilor”²⁴.

Această părere o au și alți cercetători conform căreia „personajul reprezentat este chiar Tudor, imaginea din sigiliu fiind în acest fel un veridic portret al eroului din 1821”²⁵. Despre acest sigiliu s-a subliniat că: „sunt edificatoare în acest sens impresiunile sigilare ce validează actele emise de Tudor Vladimirescu, în care eroul din Vladimiri este înfățișat cu sabia în mână”²⁶. Luând în considerare opiniile cercetătorilor afirmate mai sus, conform căreia în emblema acestui sigiliu s-a reprezentat portretul Marelui Pandur Tudor Vladimirescu, ne raliem și noi întrutotul acesora.

Care au putut fi condițiile pentru proiectul acestui sigiliu și cui s-a datorat? De bună seamă, Tudor pandurul a avut inițiativa, iar realizarea se poate leaga cu

---

Portretul lui Tudor Vladimirescu a fost descoperit pe zidurile unei biserici, 25 februarie 2015 de pe <https://evz.ro/portretul-lui-tudor-vladimirescu-a-fost-descoperit-pe-zidurile-unei-biserici.html> (accesat la 17. 03. 2021).

²¹ Apud Nestor Vornicescu, *Simbolistica eliberării patriei...*, p. 81-82.

²² Apud D. Bodin, *Tudor Vladimirescu*, în „Figuri revoluționare române”, Cartea Românească, București, 1937, p. 60-61.

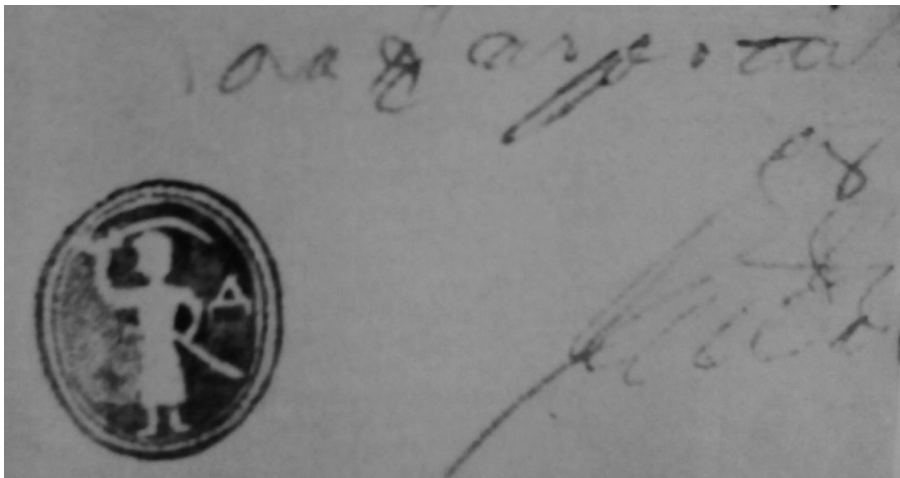
²³ D. Bodin, *Note și documente în legătură cu Tudor Vladimirescu*, în „Revista Istorică Română”, vol. XI-XII, 1941-1942, p. 319.

²⁴ Vezi Emil Vârtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941.

²⁵ Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 34-35.

²⁶ Maria Dogaru, *Valorificarea izvoarelor heraldice în activitatea de instrucție și educație a tineretului*, în „Muzeul Național”, VII, 1983, p. 324.

probabilitate de contribuția sftenicilor săi de credință, episcopul Ilarion al Argeșului²⁷ și cunoscutul cărturar iluminist Gheorghe Lazăr²⁸.

Fig. 1. Sigiliul lui Tudor Vladimirescu imprimat în fum pe un act din 1 septembrie 1810. În emblema portretul eroului din Vladimiri (jud. Gorj)

Fig. 2. Sigiliul lui Tudor Vladimirescu cu portretul acestuia

²⁷ Vezi Spiridon Câdea, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu și episcopul Ilarion al Argeșului*, în „Mitropolia Ardealului”, XII, 1967, nr. 8-9, p. 715-726 și Nestor Vornicescu, *Episcopul Ilarion al Argeșului, sftenic al lui Tudor Vladimirescu*, în „Mitropolia Olteniei”, anul XXXIII, 1981, nr. 1-3, p. 74 ș. a.

²⁸ În cest sens, vezi Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria revoluției din 1821. Legăturile dintre Gheorghe Lazăr și Tudor Vladimirescu*, în vol. „Repere sibiene. Studii și referate”, II, Sibiu, 1980, p. 33-62.

UN EPISOD NECUNOSCUȚ DIN BIOGRAFIA EPISCOPULUI GHERASIM RAȚ

Cristian APATI*

Abstract. *An Unknown Episode from the Biography of Bishop Gherasim Raț. Gherasim (Gavril) Raț was an Orthodox bishop of Arad and Bihor between 1835 and 1850. Previously, after completing his studies, he was translator of the diocese. From this position, Bishop Iosif Putnic appoints him parish priest in Oradea-Velența and archpriest of Peștiș. The appointment was made in a tense context. The community was divided into two camps, each proposing one person, some to the son of the former priest, others to a teacher. This study completes both his biography and the history of Oradea-Velența parish.*

Keywords: *Orthodox Church, Bishop Gherasim Raț, priest Gavril Raț, Oradea-Velența, Episcopal letter*

Gavril (Gherasim) Raț s-a născut în anul 1793, în Roit, comitatul Bihor¹. Familia sa, de origine nobiliară, își avea obârșia în Ardeal. De acolo, la începutul secolului al XVIII-lea, sub presiunea intoleranței religioase, s-a refugiat în „părțile ungurene”. Unul dintre ei, preot, ajunge pe valea Crișului Repede, la Tileagd. Altul s-a așezat ca și comerciant în Oradea-Velența, lăsând după sine mai mulți descendenți. Din această ramură s-a tras și Gavril Raț², viitorul episcop ortodox al Aradului. Fără a putea dovedi o conexiune directă, semnalăm o conscriere nominală a familiilor ortodoxe din Oradea-Velența, incompletă, nedatată, pe care o credităm ca aparținând anului 1808, conscriere în care la numărul curent 34 figurează Raț Nicolae, de 32 de ani, soția lui, Floare, de 30 de ani, cei doi copii ai lor, [Ioan], de 10 ani, și Ignat, de 1 an, iar alături de ei Gavril, frate capului familiei, de 15 ani³. Acesta din urmă ar putea fi Gavril (Gherasim) Raț.

---

* Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bihor; e-mail: cristianapati@yahoo.com

¹ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, ediția a II-a, 2002, p. 409; Pavel Vesa, *Episcopii Aradului 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007, p. 92 (în continuare: Pavel Vesa, *Episcopii...*); Idem, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Editura Mirador, Arad, 2008, p. 38 (în continuare: Pavel Vesa, *Eparhia...*). Dorința noastră de a verifica această informație cu registrul născuților din parohia ortodoxă Roit s-a dovedit imposibilă. *Colecția registrelor de stare civilă* aflată la Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor nu cuprinde acest registru, cel mai probabil el nici nu a fost scris în anii de sfârșit ai secolului al XVIII-lea.

² Pavel Vesa, *Episcopii...*, p. 92; Pavel Vesa, *Eparhia...*, p. 37.

³ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.S.J.Bh.), *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 844, f. 5.

Instrucția a început-o în satul natal, continuând în școlile din Oradea, Timișoara și Carloviț, iar în cele din urmă la Viena⁴. În anul 1832, când a fost propus prima dată pentru ocuparea scaunului episcopal, mitropolitul Ștefan Stratimirovici al Carlovițului susținea că a studiat filosofia, că vorbește limbile maghiară, germană, latină, sârbă și română⁵.

La finalizarea studiilor, înainte de a intra în rândurile clerului, s-a căsătorit cu Iuliana⁶. Nu știm când și unde a avut loc evenimentul. Cert este că nu s-a petrecut în Roit⁷, nici în Oradea-Velența⁸, nici în Oradea-Orașul Nou (Biserica cu Lună)⁹, poate la Arad.

Până la numirea ca profesor la Institutul teologic arădean, activitatea sa de slujitor al bisericii nu este acoperită bibliografic. În legătură cu acest interval, Pavel Vesa scrie doar atât: „a intrat în rândul clerului de mir funcționând ca preot și protopop în Peștiș”¹⁰. Da, a fost protopop al Peștișului, dar nu și paroh. A fost paroh al bisericii din Oradea-Velența. O serie de documente inedite dezvăluie această realitate necunoscută până acum, descriind contextul numirii sale ca preot al parohiei Oradea-Velența și ca protopop al Peștișului. Informația nu se regăsește în lucrarea „Bisericele ortodoxe din Oradea și slujitorii lor”, în „lista preoților din Velența”¹¹. De asemenea, „Caietul lui Andrei Horvath”, fost preot în parohia Velența, nu-l enumeră pe Gavril Raț între preoții Velenței¹².

Pentru o mai bună înțelegere a momentului, ne întoarcem în timp până în anul 1805, când „eu preotul Simeon Popovici am venit aici în parohia de Varod-Velențe, în luna lui maiu la 11 zile, joi dimineața la opt ceasuri”¹³. Simeon Popovici, predecesorul lui Gavril Raț în parohia Oradea-Velența și în protopopiatul

⁴ Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 669-670; Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935, p. 187; Eugen Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în *M.B.*, XXXV, 1985, nr. 7-8, p. 490; Gheorghe Lițiu, *Istoria Episcopiei Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 53; Pavel Vesa, *Episcopii...*, p. 92; Pavel Vesa, *Eparhia...*, p. 37.

⁵ *Ibidem*, p. 30-31.

⁶ A.N.S.J.Bh., *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 844, f. 32.

⁷ *Ibidem*, dos. 962 (căsătorii, 1812-1842).

⁸ *Ibidem*, dos. 845 (căsătorii, 1805-1817). Menționăm aici că perioada 1818-1827 nu este acoperită de registrele aflate la A.N.S.J.Bh.

⁹ *Ibidem*, dos. 675 (căsătorii, 1812-1844).

¹⁰ Pavel Vesa, *Episcopii...*, p. 92; Pavel Vesa, *Eparhia...*, p. 38.

¹¹ Constantin Butișcă, *Bisericele ortodoxe din Oradea și slujitorii lor*, Editura Brevis, Oradea, 2013, p. 186-187.

¹² Roman Pinteș, *Însemnări spre aducere aminte. Caietul lui Andrei Horvath*, în vol. Florian Dudaș, Constantin Butișcă, Cosmin Pinteș, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența (Veneția) Orășii*, Editura Brevis, Oradea, 2004, p. 197: „antecesorul meu Gavril Neteu a servit 51 de ani ca preot aici. Înaintea lui au fost preoți Giorgiu Lazăr, Nicolae Popovici, Simeon Popovici, cari au fost prin anii 1800-1835”.

¹³ Cristian Apati, Ioan Ciorba, *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor (sfârșitul secolului al XVIII-lea - 1848)*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, nr. 7-8, 2006, p. 15.

Peștișului, a fost sfințit de episcopul Pavel Avacumovici, în anul 1802, paroh „fără singhelie”, era cunoscător al limbilor română și maghiară, cu moralitate bună, în vârstă de 40 de ani (în 1815), căsătorit, tatăl a patru băieți¹⁴. O însemnare marginală indică numele și data nașterii acestora: „Casa parohului de Varad-Velențe: 1) nașterea Vasilie, s-au născut în luna februarie în 11 zile în an 1795 să să știe; 2) nașterea Nicolae, s-au născut în luna noemvrie 9 ian. 1797 să să știe; 3) nașterea Acxentie, s-au născut în luna iunie an 1802; 4) nașterea Pavel, s-au născut în luna lui aprilie 29 zile [1808]; ca să să știe am scos afară din protocolul botezului și am însemnat aici pentru nezuitare”¹⁵.

Apăsător de povara atribuțiilor administrative protopopești, Simeon Popovici și-a dorit un ajutor care să-i suplinească lipsa din parohie. În acest sens s-a adresat Consistoriului, în 17 august 1820. Năzuia să-l aibă alături pe Nicolae, cel de al doilea fiu al său: „eu foarte multe lucruri având de multe ori în protoprezviteratul mie încredințat, dară acuma și mai multe s-au dat mie a să împlini (...) unde eu trebuie [nu] mai puțin să fiu afară câte doao sau trei săptămâni și mai mult, și subt aceia vreme aci în parohie un preot ca să îplinească slujbele norodului ari trebuit să-mi rânduesc (...) Drept aceia acuma dându-mi Dumnezeu prilej, prin milostiva rânduială a sfântului scaun cât pre fiul meu Nicolae Popovici întru Diacon l-am dobândit, iară acuma prin mila și buna reflexie a prea Cinstitului Consistorium întru preot mă rog să-l dobândesc”¹⁶. Dorința i s-a împlinit. În 24 septembrie 1820 episcopul Iosif Putnic l-a ridicat la treapta preoției pe diaconul Nicolae Popovici, din Oradea-Velențe¹⁷.

Nu peste mult timp însă, Simeon Popovici trecea la cele veșnice: „În anul 1820, noiembrie în 2 zile, în zi de marți, la 2 ceasuri după miazăzi, Robu lui Dumnezeu Preot Simeon ș-au dat sufletul său Ziditoriului; și trei zile privieghindusă de noi și de poporani, prin cea bună rânduială, care s-au făcut de precinstitul Domnul Arhimandrit M.M., care între zece preoți și un diacon, fiind cel dintâiu Nagalnic, joi, la 11 ceasuri, adevă: în 4 zile luni noiembrie, cu prohodul preoților în bisearică, foarte cu evlavie au bine voit a sluji, și așa după prohod, iarăș au binevoit al dezlega, îngenunchind noi rudenia, și după toate acestea, mai pre urmă l-au pecetluit în Cripta cea preotească, adevă: în Cripta a doaoa din ușa bisearici despre miază noapte. S-au însemnat de mine Nicolae Popovici, fiul răpăosatului și parohiei de V. Velențe capelan”¹⁸.

Nefericitul eveniment a dus la perturbarea profundă a păcii intracomunitare, scindând monolitul de până atunci. O parte dintre credincioși, nu știm câți, îl doreau paroh pe diaconul și învățătorul Iosif Popovici, din Oradea Mare (Biserica cu Lună), „că întrânsu-l cele trebuincioase să vor găsi”, căci „aceasta s. bisearică a noastră de Varod Velențe de la întemeierea ei tot cu păstori precum întru învățături iscusiti, așa și întru fapte bune dedați, s-au ocârmuit (...) și de acuma înainte,

¹⁴ Cristian Apati, *Statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Editura Primus, Oradea, 2015, p. 374.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 152. Vezi Anexa 1.

¹⁷ *Ibidem*, f. 150.

¹⁸ *Idem*, *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 845, f. 31.

aceasta a s-lor bisearici răsăritului neu. nu numai din slăvitul acesta comitat a Bihării, ba încă și din alte locuri, s-lor bisearici, maică fiind, cu așa păstoriu înfrumusețat folosi să să poată”¹⁹. Rugămintea lor, adresată Consistoriului, dataată 30 noiembrie 1820, include, în partea a doua, o denigrare a contracandidatului și a defunctului său tată: „noi pe preotul Nicolae Popovici, fiul răpoosatului preotului nostru, pentru vârsta tinereților lui, pentru neștiința învățăturilor cuviincioase, adecă a adipa turma aceasta cuvântătoare cu tâlcuirea S. Evanghelii, mai pe larg nu e în stare precum nici în Domnul răpoosatul părintele său în curgerea lor 15 ani, aici preot fiind, în această s. a bisearicilor Maică, nici o tâlcuire S. Ev. sau Predicație /după care noi de însătoșați ardem/ nu au spus”²⁰. Semnatarii nu sunt nominalizați, identificarea fiind una generală: „sluji duhovnicești, lăcuiitori de Varod Velențe”. Ziua anterioară, Iosif Popovici redactase un „Reversalium” de fidelitate, cu ocazia trecerii la treapta preoției²¹.

Tot în 30 noiembrie 1820 s-a îndreptat spre Consistoriu și Nicolae Popovici. Rândurile sale elogiau activitatea fostului paroh, pomenind condiția grea în care ajunsese familia îndurerată, pentru ca mai apoi să implore alegerea sa: „După ce răpăosatul în Domnul tatăl meu, Simeon Popovici, care în parohia de V. Velențe mai în 16 ani cu toată strădania, zioa și noaptea, necruțându-să pre sine au slujit lui Dumnezeu și Norodului, dintru această vremelnică viață la ce vecinică s-au mutat, lăsându-ne pre noi patru fii a săi, cu maica noastră dimpreună lipsiți de toată sprijineala, toată nedeajde fericirii noastre, avem în mila Preacinstiului D. Arhimandrit și Preacinstiului Consistorium, cum că luând întru milostiva socotință slujba ce îndelungată a părintelui nostru și pre mine, spre care a căzut greotatea hrânirii casei noastre cei văduvite și creșterea fraților celor de ași agonisirea hrana sa neputincioși, milostivindusă în parohia ce vacantă de V. Velențe a mă așeza, casa noastră ce întristată mângăere va afla”²². La final, invocă sprijinul majorității credincioșilor: „Fiind dară și norodul aceștii parohii, doi sau trei scoțând afară (...) pre mine șieși paroh desăvârșit a mă pofti și a mă cere au voit”²³. În susținerea acestei afirmații atașează o scrisoare semnată de 81 de persoane²⁴.

Doleanțele celor două tabere au ajuns la episcop. În prima ședință consistorială a anului următor, ținută în 11 ianuarie, s-au lecturat scrisorile episcopale care confirmă acest lucru²⁵. Capul bisericii ortodoxe din Arad și Bihor intuia situația conflictuală.

Un plus de tensiune, în relația dintre orădeni și episcop, a adăugat și parohul Melentie Stancovici, din Oradea Mare, care solicita cu insistență postul de protopop al Peștișului²⁶.

Neînțelegerea s-a extins și asupra aspectelor materiale. La moartea parohului Simeon Popovici biserica nu era într-o condiție bună, spun documentele.

¹⁹ Idem, *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 182-182v. Vezi Anexa 2.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 181. Vezi Anexa 3.

²² *Ibidem*, f. 183-183v. Vezi Anexa 4.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 185-186. Vezi Anexa 5.

²⁵ *Ibidem*, dos. 10c, 1-1v.

²⁶ *Ibidem*, f. 6v, 19-19v, 22.

Spre exemplu, un grup de credincioși, probabil susținători ai lui Iosif Popovici, au trimis președintelui Consistoriului, în 13 decembrie 1820, o plângere împotriva curatorilor bisericii, numiți cu patru ani înainte, suspectându-i că s-au folosit de funcție în interesul lor personal sau al altora, mai puțin al comunității: „înainte de aceasta mai cu 4 ani primind curatoria S. Bisearici a noastre chitori de acuma, aceia diregătoria sau pentru a domniilor sale împrejurări, sau pentru alte ceva lucruri nu cu puțină nebăgare de seamă oau purtat”²⁷. Evidențierea nemulțumirilor s-a realizat prin etalarea lor în patru puncte. Primul vorbește despre venitul nesemnificativ al bisericii, care izvora numai din tas, milostenie, lumânări și din vinul bisericii, 250 florini, atât de puțin încât nu a permis reparația bisericii: „nici o reparație nu s-au făcut într-o atâta cât acoperemântul bisearici iaste spart de ploae în podul bisearici, în bisearica fâmeilor padimentul iaste de tot stricat”²⁸, iar via „pentru nelucrare au pierit, că într-o acesta an după îngropare numai odată s-au lucrat, și nici de îngroparea ei nu s-au grijit”²⁹. Mai mult, la punctul al doilea, se arată că biserica nu dispunea de capital, dimpotrivă era datoare: „Măcar că ceva lucruri sau reparație la bisearică nu s-au făcut, totuși bisearica noastră nu numai ceva capital în bani nu are, ci încă iaste datoare pentru lumini”³⁰. Bani bisericii au fost împrumutați oamenilor fără ca cei responsabili să strângă dobânda aferentă, nepăsare care a deteriorat biserica, se spune în punctul al treilea: „Chitori de acum nu numai nu au strâns bani bisearici sau ujură, ci și ce au venit de atunci au împoșcat din care nici cât mai puțin interes sau ujură la bisearică să fi venit nu vedem și așa bisearica noastră ce bine întemeiată, acuma iaste în stare cea mai slabă”³¹. Apogeul s-a atins în ultimul punct, curatorii fiind acuzați că au provocat dezbinarea oamenilor, când ei trebuiau să fie fideli și împăciuitori: „Datorința chitorilor pă lângă purtarea de grije de lucrurile bisearici iaste a fi credincioși celor mai mari, supuși pacinici, pre cei mai slabi de pricepere îndreptători, toată gălceava și vrajba între norod [șezândo], dară acuma împotrivă vedem că din chitori s-au început împărăchiera care nu s-au pomenit niciodată în bisearica noastră să fi fost, fiind norodul nostru până acuma totdeauna într-o înțelegere și într-o cuget, într-o rânduire a lucrurilor bisearicești”³². La final, „lăcuitori din V. Velențe” cereau analizarea situației, „starea bisearicești a să ști și a să întocmi”, prin adunarea credincioșilor „acuma în zilele acestea”, schimbarea curatorilor și verificarea registrelor de venituri și cheltuieli. Conform uzanțelor, cu siguranță, a urmat o anchetă.

Descrierea parohiei o îmbogățim cu o sumă de date statistice elaborate în mediul ortodox. Conscrierea realizată în anul 1819 reținea în contul parohiei Velența următoarele: un număr de 92 de case ortodoxe și 494 suflete, biserica nu deținea pământ parohialnic, iar preoții nu lucrau pământ supus urbarului – terenul aparținea episcopiei romano-catolice, „în locul birului are parohul de la toată casa 40 creștari”³³. Peste doi ani numărul de case și suflete era mai mic: 80 de case și 387

²⁷ *Ibidem*, dos. 10a, f. 191-191v. Vezi Anexa 6.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Cristian Apati, *op. cit.*, p. 448.

credincioși. Conscrierea anului 1821 nu amintea niciun capelan sau diacon, doar un post de paroh³⁴. Cu ocazia recenzării din anul 1825 era consemnată și școala³⁵.

Revenind la postul vacant de paroh al Velenței, analizând registrele bisericești am constatat că Nicolae Popovici, capelan, a oficiat toate slujbele de botez, căsătorie și înmormântare, din decembrie 1820 până la începutul lunii august 1821³⁶. Cu toate acestea, din luna aprilie, Gavril Raț era paroh al Velenței. Printr-o scrisoare, datată 16 aprilie 1821, episcopul Iosif Putnic înștiința președintele Consistoriului din Oradea-Velența că la numit pe Gavril Raț „Consistorii Aradiensis interpretem in actualem Parochum VVelenziensem”. Scrisoarea a fost prezentată în ședința consistorială din 26 aprilie³⁷. Față de această numire, comunitatea din Velența a protestat cerându-l pe Nicolae Popovici: „Litterarum protestatoriarum per Incolas VVelenziense Presbyterum Nicolaum Popovics Parochum”³⁸. Nedorit probabil de popor, Gavril Raț nu a oficiat câteva luni. Episcopul, ferm în decizia sa, printr-o adresă datată 1 iulie 1821, prezenta celor din Oradea propunerile sale pentru posturile vacante de protopopi. Numele au fost lecturate în ședința din 19 iulie. Între acestea se număra și Gavril Raț, traducătorul Consistoriului din Arad, pentru protopopiatul Peștișului³⁹. Toți cei propuși au fost numiți titulari, conform comunicării din 18 august, prezentată public în ședința din 28 iulie⁴⁰. Data numirii lui Gavril Raț ca protopop al Peștișului: 17 iulie 1821⁴¹.

Față de starea conflictuală, la 6 august 1821 episcopul Iosif Putnic reacționează printr-o scrisoare de dojană adresată direct credincioșilor⁴²: „Binecredincioșilor creștini ai Biserecii Noastre cei Pravoslavnice carii vă aflați în Orașul Varod-Velențe întru Duhul Sfânt preaiubiților miei fii!”. Textul materializează nemulțumirea arhierelui vis-a-vis de neascultarea supușilor săi, făcând frecvente apeluri la Sfânta Scriptură și comparații cu atitudinea pravoslavnicilor din Eparhia Pacrațului, unde Iosif Putnic era titular. Epistola începe prin invocarea dreptului divin care îi oferă puterea și îl obligă pe episcop „să ocârmuiască și să îndrepte Biserica”. În baza acestei delegări, în Eparhia Pacrațului, a întreprins toate eforturile pentru a numi preoți învățați, iscusiți, luminați, harnici a învăța poporul, ajungând la rezultatul scontat: „prin așa feliu de preoți iscusiți și aleși, câtă bunătate, câtă mângăere s-au făcut norodului, numai acela poate să-și închipuiască, carele aceasta cu ochii săi le-au privit”. Episcopul mărturisește că din clipa în care împăratul la desemnat administrator al Eparhiei Aradului, a căutat soluțiile potrivite încât „să câștig biserecilor starea bună și cuvincioasă, sfințind preoți pre mulți tineri vrednici și aleși, precum cu învățăturile așa și cu purtarea”, îndeosebi în orașe și acolo unde conviețuiesc oameni de diverse confesiuni. Totuși, în pofida strădaniilor sale, constata „necuvincioasele și

³⁴ *Ibidem*, p. 409.

³⁵ *Ibidem*, p. 422.

³⁶ A.N.S.J.Bh., *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 844 și 845.

³⁷ *Idem*, *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10c, f. 11v.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 19.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 21.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, dos. 10, f. 193-196v. Vezi Anexa 7.

împrotivitoarele” acțiuni ale creștinilor din Velența, care zi și noapte se sforțau ca „toate sânguințele mele și toate ostenealele mele ale călca și ale face zădarnice și fără de folos”. Uimirea vlădiciei atingea apogeul, căci tocmai locuitorii Oradiei, trăitori alături de străini, spre care se îndreptua ochii coreligionarilor provinciali, „tocma aceea așa de puțin să bage în socotință starea și cinstea bisericii lui Dumnezeu și a legii cei sfinte creștinești”. Nesupunerea lor aducea atingere imaginii bisericii răsăritene, potențând defăimarea și batjocura asupra ei. Alte neamuri, arăta episcopul, se supun mai marilor lor, îi cinstesc, îi prețuiesc, „nu numai celea creștine și îndreptate cătră calea Adevărului, ci nici celea rătăcite”. Iosif Putnic încheia această parte reluând cuvintele Mântuitorului: „cele ce nu ascultă biserica, adecă pre mai marii bisericii, să fie ca un păgân și vameș”.

Referindu-se stric la cazul numirii lui Gavril Raț ca paroh în Velența, episcopul amintește rugarea consistorială „ca, deoarece în acela loc să află Conzistoriumul une adeaseori multe lucruri să dau înainte, să mă grijesc pentru un așa preot a rânduî acolo, carele cu hârnicia sa să poată de ajutoriu și în lucrurile celea conzistorialnice”, rugare trimisă odată cu vestea morții parohului Simeon Popovici. Pomeneste și cererile celor două tabere: „o parte a comunității de acolo [a] cerut pre unul, iară alta parte pre alt preot”. Simțind tensiunile și luând în considerare nevoile Consistoriului din loc, „rădăcina biserecii și a legii”, Iosif Putnic considera că „este de lipsă ca să se rânduiască preot om iscusit și vrednic, de la carele și alți preoți să poată lua și îndreptare și pildă și norodul să fie cu mare îndestulare”. Astfel l-a trimis pe Gavril Raț „din părțile acelea născut și crescut, deprinzându-să întru învățăturile celea înalte și acelea toate cu mare merjere înainte săvârșindu-le, ci pentru vrednicia lui și în Curtea mea primit fiind, acuma mai de trei ani au fost talmăciutoriu al Conzistoriumului meu, după aceea Diacon Țerimonial, apoi și preot al Curții, subt carea vreme din lucrurile lui celea cu laudă săvârșite, precum și din pășirea și purtarea lui cea cu trezvie și bună în bine fiind și mai bine despre hârnicia și vrednicia lui pentru răsplătirea ostenealelor lui l-am pus și protoprezviter Peștișului nefiind în mai mare treaptă și el să se mângâe și voi fiilor înaintea altor neamuri mai mare cinste și laudă cu dânsul să vă agonisiți”. Așadar, Gavril Raț era talmaciul Consistoriului din Arad din anul 1818, tot acolo fiind sfințit diacon, iar mai apoi preot.

Desemnarea unui preot învățat ar fi trebuit să aducă mulțumire în comunitate, nu acțiuni de uzurpare a puterii date de Dumnezeu și de împărat: „uni dintre voi au început a răbși, a să turbua, a cleveti, a umbla în sus și în jos și tocma a să și împrotivi putearii mele cei duhovnicești ce este mie dată de la Dumnezeu și de la împărăție (...) mie mi se cuvine în Eparhia mea a rânduî, a numi și a trimite preoți ca să propoveduiască cuvântul lui Dumnezeu și să întărească legea lui cea Sfântă”. După ce subliniază că împotrivirea este un păcat de care nu vor scăpa înaintea judecății de apoi, episcopul promite iertarea tuturor acelor care se vor căi și-l vor primi pe Gavril Raț: „Primiți cu inimă bună, cu dragoste, cu bucuria și cu cinste pre prea bineîncuvițatul protoprezviter Gavril Raț și-l cunoașteți voao paroh (...) Eu încă deace vă căiți de greșala voastră vă ert și vă dau blagoslovenia arhipăstorească preste voi, preste soțiile și fii voștri, preste agonisirile și fii voștri și preste toate dobitoacele voastre și averile voastre”.

Învățătura arhierescă și-a atins scopul. În 8 august 1821 Gavril Raț oficia primul botez în parohia Oradea-Velența: „prin mine protoprezviterul Peșteșului, Gavril Raț, și paroh al beserecii hramului SS. Cereștilor fără de trupuri puteari Arhi-Angeli Mihail și Gavril, care să află în orașul V. Velențe”⁴³. În 30 august, același an, era prezent la ședința Consistoriului alături de ceilalți protopopi⁴⁴. Până la finalul anului 1822 nu a lipsit de la nicio ședință consistorială⁴⁵. În cadrul întrunirii din 15 noiembrie 1821, probabil după prima vizită în protopopiat, a relatat lipsurile constatate. Tot atunci l-a solicitat pe Nicolae Popovici ca și capelan în parohia Velența, ajutorul acestuia fiindu-i indispensabil pe perioada vizitațiilor canonice⁴⁶. Peste un an, în 22 noiembrie 1822, protopopul Peștișului își exprima în scris nevoia unui diacon ceremonial, precum aveau protopopii din comitatul Arad: „eu dară neavând în protoprezviteratul meu așa feliu de Diacon, cu carele m-aș putea întrebuința întru împlinirea SS. Dumnezești slujbe, mai vârtos atuncea când au în parohie au intrate locuri ale protoprezviteratului meu aș trebui să slujesc sobornicește”. Cel propus era „Diacul de la Poșoloaca, Bogdan Petru”, om deosebit, „în tot protoprezviteratul meu altul lui asemenea, carele să grăiască bine ungurește, să poată arăta așa atestaturi bune precum despre purtarea lui ca și învățătoriu și ca și privat, așa și despre alte hărnicii întru învățători nu lesne pot găsi”⁴⁷.

Perioada în care a activat în Velența și în protopopiatul Peștișului se apropia de final. În 6 decembrie 1822, episcopul Iosif Putnic îl informa pe președintele Consistoriului din Oradea-Velența despre numirea lui Gavril Raț ca profesor la școala clericală din Arad⁴⁸. La rândul său, Maxim Manuilovici a dat citire scrisorii episcopale în ședința din 19 decembrie 1822. Cu aceeași ocazie Nicolae Popovici a fost desemnat administrator al parohiei Velența, iar Iosif Popovici administrator al protopopiatului Peștiș⁴⁹. În registrele bisericești Nicolae Popovici se trece administrator parohial abia din luna aprilie 1823⁵⁰.

Între timp, în 12 decembrie 1822, s-a născut Zenovia, fiica lui Gavril Raț și a Iulianei. Slujba botezului a fost oficiată de Nicolae Popovici, copilul fiind nășit de „soția Domnului jurat Ambruș Ioan, lăcuitoriu în Oradea Mare”⁵¹.

Ultimul botez săvârșit de Gavril Raț în calitate de paroh al Velenței s-a întâmplat în 24 februarie 1823. Atunci la creștinat pe Ioan, fiul lui Poap Florian, „Notariușul Ci. Consistorium de V. Velențe”, și al Zenoviei; nașă a fost „Doamna lui Domokos Laszlo lăcuitoriu în Varad-Oloszi”⁵². După această dată numele său, în

⁴³ Idem, *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 844, f. 28.

⁴⁴ Idem, *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10c, f. 23.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 23-41.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 27v.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 11, f. 43. Vezi Anexa 8.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 55-56.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 10c, f. 41.

⁵⁰ Idem, *Colecția registrelor de stare civilă*, inv. 87, dos. 844, f. 34.

⁵¹ *Ibidem*, f. 32.

⁵² *Ibidem*, f. 33v.

calitate de paroh al Velenței, nu-l mai regăsim pe documente. A rămas în schimb protopop al Peștișului până la momentul intrării în monahism⁵³.

Prin publicarea acestor rânduri ne-am propus, în primul rând, să adăugăm plus valoare biografiei episcopului Gherasim Raț. În al doilea rând, documentele prezentate aici acoperă unele goluri ale istoriei parohiei ortodoxe din Oradea-Velența.

Anexa 1

Preaînalt Cinstite Domnule Arhimandrit și Prezeș! și Cinstit Consistorium!

Cu aceasta prepunere înainte pre aștern rugarea mea înaintea Cinstitului Consistorium; precum eu foarte multe lucruri având de multe ori în protoprezviteratul mie încredințat, dară acuma și mai multe s-au dat mie a să împlini, mai vârtos strângerea reștanțiilor veniturilor episcopești, care pentru sușigarea oamenilor și împrejurările vremilor răle încă nu s-au putut strânge mai mulți ani rămânând reștanție, care acuma neîncunjurat ar trebui să să strângă, unde eu trebuie mai puțin să fiu afară câte doao sau trei săptămâni și mai mult, și subt aceia vreme aci în parohie un preot ca să îplinească slujbele norodului ari trebuit să-mi rânduesc, cari de multe ori așa s-au întâmplat că dacă să iria popa acela, sau ave și el ceva baiu la casa lui să ducea acasăș, și aci mai totdeauna să făcea scădere și mare [dosadă], mai vârtos Preacinstitului Domn Prezeș ca să orânduiască alt preot.

Drept aceia acuma dându-mi Dumnezeu prilej, prin milostiva rânduială a sfântului scaun cât pre fiul meu Nicolae Popovici întru Diacon l-am dobândit, iară acuma prin mila și buna reflexie a prea Cinstitului Consistorium întru preot mă rog să-l dobândesc. Pentru mai sus pusăle pricini mie spre ajutoriu să mi să îngăduie și rânduiască. După care a mea umilită rugare așteptând folosul și bucuria aceia sănt și rămân

Al Prea Cinstitului Domn Prezeș și Cinstitului Consistorium, gata slujitoriu

În Varod-Velențe, în 17 august 1820

Simeon Popovici
Paroh de V Velențe și
al Protoprezviteratului Peșteșului Administrator

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 152

---

⁵³ Pavel Vesa, *Episcopii...*, p. 92; Idem, *Eparhia...*, p. 39.

Anexa 2

Cinstit Consistorium!

De vreme ce aceasta s. bisearică a noastră de Varod Velențe de la întemeierea ei tot cu păstori precum întru învățături iscusiti, așa și întru fapte bune dedați, s-au ocârmuit; de unde să vede că și în D. nu de mult răpoosatul fost preotul nostru Simeon Popovici pe lângă slujba parohiei de loc și cu alte cinstiri duhovnicești de la mai mari săi, pentru vrednicia lui s-au fost dăruit, și așa s. a noastră bisearică cu un preot ca acela s-au lăudat: drept acea, să cuvine, și noi tare poftim, ca și de acuma înainte, aceasta a s-lor bisearici răsăritului neu. nu numai din slăvitul acesta comitat a Bihării, ba încă și din alte locuri, s-lor bisearici, maică fiind, cu așa păstoriu înfrumusețat folosi să să poată; noi dară străduind întru aceasta, ne sârguim, ca să putem câștiga preot noo și fiilor noștri spre folos; iar s. bisearici nu numai spre mare folos, ci încă și spre mare laudă.

Încredințându-ne întru toate despre cucernicul Diacon Iosif Popovici, de la Oradea Mare, cum că întrânsu-l cele trebuincioase să vor găsi, nădăjduim cum că Ci. în sus numit Diacon pe fii bisearici noastre, cei ce pentru negrijirea nu de mult răpoosatului fost preotului nostru dragoste cătră s. bisearică a ave lipsiti [iară]. Cu alui bune năravuri și învățături, iarăși la dragoste cătră s. bisearică și la o [voare] îi va aduce, cari Diacon după a noastră cerere, dacă Ci. Consistorium să va milostivi noao turmei cuvântătoare întru păstoriu al rându, cu bucurie va veni.

Deci, căzând înaintea Ci. Consistorium cu plecare ne rugăm ca pre în sus numitul Diacon noo întru păstoriu al rându să să milostivească; declărânduind aceea cum că noi pe preotul Nicolae Popovici, fiul răpoosatului preotului nostru, pentru vârsta tinereților lui, pentru neștiința învățăturilor cuviincioase, adecă a adipa turma aceasta cuvântătoare cu tălcuirea S. Evanghelii, mai pe larg nu e în stare precum nici în Domnul răpoosatul părintele său în curgerea lor 15 ani, aici preot fiind, în această s. a bisearicilor Maică, nici o tălcuire S. Ev. sau Predicație /după care noi de însătoșați ardem/ nu au spus.

Iară și pentru că noi însuși rogând pe răpoosatul părintele său ca șieși întru ajutoriu să-l preotească, dară tocma însuși în Domnul răpoosatul părintele lui văzând vârsta tinereței fiului său Nicolae l-au socotit a fi neharnic de această S. Bisearică, cerutulao ca pe sama Orașului Beinș să să sfințească, precum s-au și sfințit, deci akar acolo să să trimiță, akar aiurea, ne rugăm. Iară noao numitul Diacon de păstoriu sufletesc să ni să rânduiască umilit ne rugăm; și pentru ca noao ostenele și cheltuiiele, iară celor mai mari neodihniri să nu să agonisească de iznov ne rugăm ca cerere noastră Ci. Consistorium a o împlini să să milostivească. Fiind de purure

Cinstitului Consistorium,
În Varod Velențe, 30 noiembrie 1820

Sluji duhovnicești
Lăcuiitori de Varod Velențe

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 182-182v.

Anexa 3

Eu mai jos iscălitul fiind primit [de] Prea Cinstului Consistorium Episcopesc neunit din Varad Velențe spre cinul preoției, pentru încunjurarea tot gândului împotrivoriu și subsumției care despre mine ar putea fi, dau acest Reversalium, cum că eu Legii mele, Hierarhiei și mai marilor miei, precum: Prea Cinstului Domn Arhimandrit al Oppovei Maxim Manuilovici, așa și Prea Cinstului Consistorium supus și ascultătoriu voi fi, Preoților din Oradia Mare nicio zătignire sau ceva împotrivirenu voi face, nici la un feliu de slujbă macar prin cine voi fi chiebat și rugat, fără de îngăduința preoților de loc nu voi îndreznî, nici mă voiu slobozi, nici în lucrurile și veniturile lor zminteaă sau scădere a face nu mă voiu sili, împotriva căria a mele făgăduință cât mai puțin de ași îndreznî a face eu singur, pre mine de toată mila celor mai mari nevrednic mă fac și sub gre afurisanie și lipsire mă supui. Despre care dau acest cu subscrierea numelui meu întărit Reversaliș. Dat în V. Velențe, în 29 noiembrie 1820.

Iosif Popovici
Iero Diacon și învățătoriu

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 181.

Anexa 4

Prea Cinstite Domnule Arhimandrit!
și Prea Cinstit Consistorium!
Domnilor mie milostivi!

După ce răpăosatul în Domnul tatăl meu, Simeon Popovici, care în parohia de V. Velențe mai în 16 ani cu toată strădania, zioa și noaptea, necruțându-să pre sine au slujit lui Dumnezeu și Norodului, dintru această vremelnică viață la ce vecinică s-au mutat, lăsându-ne pre noi patru fii a săi, cu maica noastră dimpreună lipsiți de toată sprijineala, toată nedeajde fericirii noastre, avem în mila Preacinstului D. Arhimandrit și Preacinstului Consistorium, cum că luând întru milostiva socotință slujba ce îndelungată a părintelui nostru și pre mine, spre care a căzut greotatea hrânirii casei noastre cei văduvite și creșterea fraților celor de ași agonisirea hrana sa neputincioși, milostivindusă în parohia ce vacantă de V. Velențe a mă așeza, casa noastră ce întristată mângăere va afla.

Fiind dară și norodul aceștii parohii, doi sau trei scoțând afară, aducânduși aminte de strădania și osteneala părintelui meu, dară văzând și silința me, care mai întâi câțva ani ca și Diac, în cântare, câtăva vreme ca Diacon în slujbe, iară de câteva săptămâni ca preot desăvârșit, pre mine șieși paroh desăvârșit a mă pofti și a mă cere au voit; precum din aici adăogata cerere să vede.

Pentru care cu umilință caz la mila Preacinstului Domn Arhimandrit și Preacinstului Constorium, ca pre mine în parohia de V. Velențe a mă așeza și mă întări să să milostivească, având mare nedejde, cumcă urmând părintelui meu mai

marilor miei supus și ascultătoriu, iară norodului și bisearici drept și străduitoriu slujitoriu voi fi.

Despre care părintească milă cu umilință rugându-mă cu adâncă cinstire sănt

Al Preacinstiului D. Arhimandrit
și al Preacinstiului Consistorium

umilit slugă
Nicolae Popovici
Capelan parohiei de V. Velențe

În V. Velențe, în 30 noiembrie 1820

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 183-183v.

Anexa 5

Semnături scrisorii de susținere:

Nr. crt.	Numele, prenumele	Nr. crt.	Numele, prenumele
1	Ns. DRAGOSI Todor	42	CIUCI Mihail
2	Ns. KELEMEN Ioan	43	Ns. SABO Nicolae
3	BEZSAN Farcas	44	LETEA Teodor
4	NAGY Gyorgy	45	OPREA Raveică
5	[RUSZKAS] Gyorgy	46	MILEAN Gavril învățătoriu
6	PAPP Kirilla	47	Ns. KELEMEN Mihail
7	SZUTS Simon	48	NESTOR Andrei
8	DUD Ianos	49	STUPAR Ioan
9	TOKAI Stefan	50	STUPAR Zaharie
10	J. BICA Mihail	51	KEREJI Moisie
11	POPOVICI Georgie	52	Ns. AMBRUȘ Ioan
12	ARDILAN Vasilie	53	If. BICA Mihail
13	RAȚ Dimitrie	54	PERGĂU Gabor
14	[I]VA Ioan	55	POAP Teodor
15	HAȘAȘ Alexă	56	BERETEAN Flore
16	TOKAI Moisie	57	BARNA Ioan
17	Ns. BELTEKI Ioan	58	KIS Gyoritza
18	RUSAN Simeon	59	KIS Koste
19	POP Dimitrie	60	GAVRIȘ Todea
20	TOKAI Isaie	61	PĂTCAȘ Georgie
21	[NYAJAS] Stefan	62	GYURKA Pătru
22	VAȘCA Flore	63	SILAGHI Alexă
23	VAȘCA Dimitrie	64	MILEAN Petru
24	FILIP Dimitrie	65	Ns. AMBRUȘ Georgie
25	DEAC Petru	66	KORA Simeon
26	DEAK Toader	67	VESEA Simeon
27	FODOR Toader	68	POAP Mihai
28	KIRILA Georgie	69	KIUKE Ioan

29	OPRA Ioan	70	BARBUR Teodor
30	Ns. If. KELEMEN Ioan	71	KIRILĂ Mitru
31	OLTEAN Ioan	72	KELEMEN Pavel
32	BARNA Mihaiu	73	ELENEȘ Mihail
33	[MIHUȚA] Ioan	74	BERE Mihaiu
34	MĂRINCAȘ Gavril	75	BABĂ Zaharie
35	IRIMI Iosif	76	[AVAI] Pătru
36	VADAI Urs	77	FODOR Mărinică
37	VADAI Nicolae	78	PAUL Vasilie
38	VESA Ioan	79	JURKUȚ Iosif
39	SILAGHI Flore	80	CIUKE Ioan
40	OPREA Ioan	81	LENGEL Petru
41	PUȚĂU Ioan	-	---

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 185-186.

Anexa 6

Preacinstite Domnule Arhimandrit și Prezeș! Domnule noao înalt cinstite!

Înainte de aceasta mai cu 4 ani primind curatoria S. Bisearici a noastre chitori de acuma, aceia diregătorie sau pentru a domniilor sale împrejurări, sau pentru alte ceva lucruri nu cu puțință nebăgare de seamă oau purtat, precum din următoarele punctumuri să vede:

1. De când au primit chitoria chitori de acuma venituri au avut biserica noastră din tas, din milostenie, din lumini și din via bisearici 250 fl din vinul bisearici, și nici o reparație nu s-au făcut întru atâta cât acoperemântul bisearici iaste spart de ploae în podul bisearici, în bisearica fâmeilor padimentul iaste de tot stricat, via bisearici pentru nelucrare au pierit, că întru acesta an după îngropare numai odată s-au lucrat, și nici de îngroparea ei nu s-au grijit.

2. Măcar că ceva lucruri sau reparație la bisearică nu s-au făcut, totuși bisearica noastră nu numai ceva capital în bani nu are, ci încă iaste datoare pentru lumini.

3. Chitori de acum nu numai nu au strâns bani bisearici sau ujură, ci și ce au venit de atunci au împroșcat din care nici cât mai puțin interes sau ujură la bisearică să fi venit nu vedem și așa bisearica noastră ce bine întemeiată, acuma iaste în stare cea mai slabă.

4. Datorința chitorilor pă lângă purtarea de grije de lucrurile bisearici iaste a fi credincioși celor mai mari, supuși pacinici, pre cei mai slabi de pricepere îndreptători, toată gâlceava și vrajba între norod [șezândo], dară acuma împrotivă vedem că din chitori s-au început împărăchieria care nu s-au pomenit niciodată în bisearica noastră să fi fost, fiind norodul nostru până acuma totdeauna întru o înțelegere și întru un cuget, întru rânduirea lucrurilor bisearicești.

Dintru care pricină cu umilință ne rugăm Preacinstiului Domn Arhimandrit să se milostivească întru milostivă socotință a lua starea cea slabă a s. bisearici

noastre și acuma în zilele acestea pre norod al stränge și chitori ai strămuta și luarea samădașurilor a rândui ca și starea bisearici a să ști și a să întocmi să să poată.

Despre care rugându-ne cu adâncă cinstire săntem

Al Precinstitului Domn Arhimandrit

În V. Velențe, în 13 decembrie 1820

Umiliți sluji

Lăcuiori de V. Velențe

Fii bisearici neunite

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10a, f. 191-191v.

Anexa 7

Iosif cu mila lui Dumnezeu Pravoslavnic Episcop al Pacrațului Slavoniei și a tot Varajdinului Generalat; precum și a văduvitei Eparhiei Aradului, Orăzii Mari, Ienopoliei și Halmajului Cesaro-Crăesc administrator

Binecredincioșilor creștini ai Biserecii Noastre cei Pravoslavnice carii vă aflați în Orașul Varod-Velențe întru Duhul Sfânt preaiubiților miei fii!

Darul, pacea și mila de la Dumnezeu Tatăl și Mântuitorul Nostru Isus Hs. să visă înmulțească.

Voi sunteți lumina lumii
Voi sunteți sarea pământului

Domnul Dumnezeu și Mântuitorul Nostru Isus Hs. în Sf. Evangelie pre Sfinți săi Ucenici și Apostoli și pre Arhieriei ca pre următorii Apostolilor, cărora li s-au dat putere să ocârmuiască și să îndrepte Biserica lui Dumnezeu îi numește lumina lumii și sarea pământului, adecă în ce chip lumina luminează întunericul și în ce chip sarea păzește și ține bucatele să nu să strice, așa și învățatura lor cea creștinească să biruiască pre întunecarea neștiinții și sânguința lor să întărească leagea lui Dumnezeu. După porunca aceasta sfântă a Mântuitorului Nostru Isus Hs., eu ca un arhipăstoriu și îndreptătoriu Sfințelor Bisereci m-am nevoit în Eparhia mea cea de la Pacraț ca să am preoți iscușiți și luminați, carii fiind harnici a învăța pre Turma sa leagea lui Dumnezeu și a lucra cu credință în via Domnului, să se învrednicească cu deplin de numele acesta ce zice Hs. lumina lumii și sarea pământului și prin așa feliu de preoți iscușiți și aleși, câtă bunătate, câtă mângăere s-au făcut norodului, numai acela poate să-și închipuiască, carele aceasta cu ochii săi le-au privit și pentru acea puțin vreau să și grăesc despre acelea locuri fiind de aicea tare îndreptare.

Nu întralt chip iubiților miei fii duhovnicești! Nu întralt chip și în Eparhia aceasta în dată după ce am fost rânduit prin prea sfințita sa Mărire împărătească ocârmuitoriu și îndreptătoriu Biserecii lui Dumnezeu, în dată zic, în tot chipul m-am silit și m-am ostenit ca să câștig biserecilor starea bună și cuvincioasă, sfințind preoți pre mulți tineri vrednici și aleși, precum cu învățăturile așa și cu purtarea,

carii mai vârtos în locurile celea mai de frunte în orașe și unde sunt mai multe neamuri streine mestecate să împodobească biserica lui Dumnezeu cu învățătura și cu purtarea să-și agonisească înaintea tuturor cinste și mie și norodului. – Ci oh! Cu câtă mâhnire și neplăcere îmi este mie a iscusi și a mă uita la necuvincioasele și împrotivitoarele pășiri ale unora și altora dintru norod, prin cari să silesc zioa și noaptea toate sârguințele mele și toate ostenealele mele ale călca și ale face zădarnice și fără de folos. – Cine n-ar putea sieși închipui aceea? Ca tocma unii dintre cei ce lăcuiesc în Orade, unde mestecați fiind între alte neamuri streine, ar putea să se [facă] pildă îndreptătoare, tocma unii dintre orășeni zic să se arate așa de puțin pricepători și puțin cunoscători, aceea, tocma aceea așa de puțin să bage în socotință starea și cinstea bisericii lui Dumnezeu și a legii cei sfinte creștinești și aceea adecă așa de puțin să-și aducă aminte de mântuirea și fericirea sufletelor sale, cât în loc de să-mi mulțumească cu toții că li să trimit preoți aleși, învățați și iscusiți, în loc de să dee laudă și mărie lui Dumnezeu, pentru că văd strălucind prete ei darul Duhului Sfânt, de să pot asemăna altor neamuri cu preotul său și în loc de să se bucure pentru toate această și pentru deschilinita purtare de grije de fericirea și mântuirea lor, ei încă să turbură, să iușesc, să oștesc și să împrotivesc voinții și puterii mai marilor bisericii sale. - Iubiților miei fii! N-au făcut și nu fac așa fii miei cei duhovnicești din Eparhia Pacrațului, precum am iscusit aicea; căci ei atuncea să scârbesc și să mâhnesc când nu-și pot dobândi pre cei mai iscusiți preoți; iară uni din Eparhia aceasta împrotivă făcând, tocma atuncea să scârbesc când văd merjerea sa înainte. Aceia din Eparhia Pacrațului să silesc cu toții și întrebunțează și ei toate mijlocirile pentru luminarea, pentru îmbunătățirea și pentru mântuirea sufletelor sale, iară unii din Eparhia aceasta / cu mare durere zic / întrăbunțează toate mijlocirile acelea prin care nu numai luminarea, îmbunătățirea și mântuirea sufletelor fără de toată frica și tămerea de Dumnezeu să silesc a o călca subt picioarele sale, ci pășesc de să-și câștije și înaintea neamurilor celor streine defăimare și batjocură. Ce să zic multe Iubiților miei fii! Nu fac aceasta alte neamuri, nu numai celea creștine și îndreptate cătră calea Adevărului, ci nici celea rătăcite, căci și celea rătăcite încă voesc de să cunoască pre mai marii săi să supun voii lor, îi cinstesc, îi prețuiesc. Dară cu cât mai vârtos creștinii cei întăriți și hrăniți cu legea lui Dumnezeu cea sfântă sunt îndatorați să se plece și să se umilească mai marilor bisericii sale? Deoară ce singur Hs. Mântuitoriul nostru grăește în S. Evanghelie: cele ce nu ascultă biserica, adecă pre mai marii bisericii, să fie ca un păgân și vameș. Oh! Iubiților! Până când va fi rătăcirea aceasta mare între norodul acesta? Până când va fi mai să va lupta legea lui Dumnezeu cu așa neodihniri? Până când va fi mai primit sfatul streinului cel rău, cel înșelătoriu, cel vătămătoriu, cel stricătoriu, cel turburătoriu, de cât sfatul Părintelui cel bun, cel adevărat, cel vindecătoriu, cel apărătoriu, cel mângâiatoriu? Și apoi ce pot zice de cei ce lăcuiesc prin sate și prin locuri mai neumblate? Deacă iscusesc unele ca acestea, prin orașe tocma și locuri mai alese, pot zice doară aceea fără de toată înșelăciunea că sănt mai aplicați și mai umiliți mai marilor biserecii sale, măcar de să socotesc mai puțin pricepători și înțeleghători.

Aceasta ce zisăiu, mai tare să ating de unii dintre voi fiilor! Cunoscute este doară voa fiilor, dară cred că mai bine este cunoscut Conzistoriumului meu de acolo, cum că după moartea preotului Simeon Popovici s-au făcut de la

Conzistorium arătare la mine, prin care Conzistoriumul nu numai despre văduvia parohiei aceia m-au înștiințat, ci m-au și rugat ca, deoarece acelea înloc să află Conzistoriumul une azease ori multe lucruri să dau înainte, să mă grijesc pentru un așa preot a rândui acolo, carele cu hărnicia sa să poată de ajutoriu și în lucrurile celea conzistorialnice. Eu spre aceasta din pricinile mie cunoscute nimica n-am răspuns. Nu după multă vreme, apoi o parte a comunității de acolo [a] cerut pre unul iară alta parte pre alt preot. Dară știind eu cum sânt stările împrejur și mai vârtos căci acolo unde să află Conzistorium meu, unde trebuie să fie rădăcina biserecii și a legii, tocma este de lipsă ca să se rânduiască preot om iscusit și vrednic, de la carele și alți preoți să poată lua și îndreptare și pildă și norodul să fie cu mare îndestulare, din pricinile acestea zic n-am numit pre altul, ci fără de nici o părtinire, numai singur pentru folosul și binele cel de obște și al vostru fiilor! Pentru luminarea, mângâerea și cistea voastră, pentru buna ocârmuire a legi și a bisericii lui Dumnezeu v-am trimis pre prea bineîncuviințatul protoprezviter al Peștișului Gavril Raț, întărit cu singelie, ca să vă fie acolo paroh fiind dânsul atuncea numai preot, aceasta eu am făcut și pentru acea mai vârtos, căci acest prea bineîncuviințat protoprezviter a Peștișului nu numai că este din părțile acelea născut și crescut, deprinzându-să întru învățăturile celea înalte și acelea toate cu mare merjere înainte săvârșindu-le, ci pentru vrednicia lui și în Curtea mea primit fiind, acuma mai de trei ani au fost talmăciutoriu al Conzistoriumului meu, după aceea Diacon Țerimonial, apoi și preot al Curții, sub carea vreme din lucrurile lui celea cu laudă săvârșite, precum și din pășirea și purtarea lui cea cu trezvie și bună în bine fiind și mai bine despre hărnicia și vrednicia lui pentru răsplătirea ostenealelor lui l-am pus și protoprezviter Peștișului nefiind în mai mare treaptă și el să se mângâe și voi fiilor înaintea altor neamuri mai mare cinste și laudă cu dânsul să vă agonisiți. – Dintru acestea toate fiilor miei! lesne puteți pătrunde cât de mare și deschilinită dragoste am arătat eu cătră voi cătră toți și voi totuși nu v-ați arătat cu toți mie mulțămitori, ci mai vârtos uni dintre voi au început a răbși, a să turbua, a cleveti, a umbla în sus și în jos și tocma a să și împrotivi putearii mele cei duhovnicești ce este mie dată de la Dumnezeu și de la împărăție întru acela chip, ca cum ați avea voi fiilor! au altul cineva putearea cea / nu știu de unde / a rândui și a întări preoții în bisericile lui Dumnezeu. Mult mă mir fiilor deacă cercați S. Biserică, precum trebuie să cercetați, cum nu am putut auzi acea cetindu-să în S. Scriptură, în ce chip au pedepsit Dumnezeu pre jidovii aceia care cărtea în pustie împrotiva lui Moise Prorocul, carele din porunca lui Dumnezeu scosesă jidovi din Egipt de sub jugul faraoneanilor, căci de ați fi auzit cândva cetindu-să, în ce chip pentru cărtire și neodihnire preste unii au venit foc din ceriu de i-au mistuit pe alți i-au înghițit pământul, iară alții cu cumplite morți au murit, acestea zic de ar fi auzită doară ca aceea, gândesc că nu ar fi îndrăznit pentru bine a cărti împotriva putearii mele și întru acesta chip am răsplătit.

Pentru aceia iubiților miei fii! Eu arhipăstoreaște vă sfătuesc ca să vă lăsați de așa gâlcevi ce aveți doară și acuma, lăpădați sfatul streinului / precum am zis și mai sus / cel rău, cel viclean, cel vătămătoriu, cel stricătoriu, cel turburătoriu și primiți arhipăstorescul meu sfat, cel bun, cel vindecătoriu, cel apărătoriu, cel mângâietoriu. Să știți iubiților miei fii! că mie mi se cuvine în Eparhia mea a rândui, a numi și a trimite preoți ca să propoveduiască cuvântul lui Dumnezeu și să

întărească legea lui cea Sfântă, după Cuvântul ce grăește Domnul Nostru Is. Hs. către ucenicii săi în S. Evanghelie: iată eu trimit pre voi, și iară întralt chip zice: mergând învățați toate limbile Botăzindu-i pre ei în numele Tatălui și al Fiului și a Duhului Sfânt, dară cei și mai mult întralt loc așa grăește S. Scriptură despre puterea Episcopilor: păziți-vă pre voi și turma voastră preste care v-au pus Duhul Sfânt Episcopi, ca să ocârmuiți biserica lui Dumnezeu, care oau răscumpărat cu scump sângele său. Nu vă împotiviți dară puteari aceștia sfinte, că împotivirea aceea este păcat, pentru carele de nu veți fi doară în viața aceasta certați, nu veți scăpa totuși de greu răspuns și de pădeapsă înaintea înfricoșatei Judecăți a lui Dumnezeu. Așa dară umiliți-vă și ascultați pe arhipăstoriul vostru, carele să grijaște de mântuirea și fericirea sufletelor tuturora și alor voastre fiilor! Primiți cu inimă bună, cu dragoste, cu bucuria și cu cinste pre prea bineînțevitatul protoprezviter Gavril Raț și-l cunoașteți voao paroh, nu vă asămănați acelora lucrători ai viei / precum grăește S. Evanghelie / carii nevrând să deo rodurile viei stăpânului său, au ucis nu numai slujile, ci și pre însuș fiul stăpânului și viind stăpânul pre cei răi cu rău îi va pierde și via o va da altor lucrători care vor da rodurile ei la vremea sa; pe lângă toate acestea mai nainte de ce a și face sfârșit grăesc voao cu cuvântul Sfintei Evanghelii: ertați ori ce aveți asupra cuiva, ca și Tatăl vostru, carele este în ceriuri să vă erte voao greșalele voastre. Eu încă deace vă căiți de greșala voastră vă ert și vă dau blagoslovenia arhipăstorească preste voi, preste soțiile și fii voștri, preste agonisirile și fii voștri și preste toate dobitoacele voastre și averile voastre. Dumnezeu să vă blagoslovească și îndrepte ca să umblați în pace întru toate căile sale, rămâi și sunt

al Iubirii vostre de Hs.,

În Arad, august 6, 1821

de tot binele voituriu Iosif de Putnic Episcop

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 10, f. 193-196v.

Anexa 8

Preacinstit Consistorium!

Cunoscut îmi este aceea cum că în S. Varmegie a Aradului Protoprezviterii au aceea grație la Domnul înalt Preaosfinția Sa Episcopul nostru ca spre umilita lor cerere un Diacon pentru țerimoniu săș poată recomandălui. Și eu dară neavând în protoprezviteratul meu așa feliu de Diacon, cu carele m-aș putea întrebuița întru împlinirea SS. Dumnezeești slujbe, mai vârtos atunci când au în parohie au întrate locuri ale protoprezviteratului meu aș trebui să slujesc sobornicește; pre Diacul de la Poșoloaca, Bogdan Petru, carele subt aceasta condiție au făcut la mine umilită cerere, cu atâta mai vârtos îl rekomendălesc cu umilință Preacinstitului Consistorium ca să se primească la treapa Diaconiei, cu cât în tot protoprezviteratul meu altul lui asemenea, carele să grăiască bine ungurește, să poată arăta așa

atestaturi bune precum despre purtarea lui ca și învățătoriu și ca și privat, așa și despre alte hărnicii întru învățături nu lesne pot găsi.

Dintru acestea temeiuri dară rog cu umilință pentru Dânsul ca să se milostivească Preacinstitul Consistorium cererea mea a o împlini

Mai departe comendălundă iscusitei și mult prețuitei patronii sânt

Al Preacinstitului Consistorium

În V. Velește, 22 noi. 1822

Umilit slugă
Gavril Raț
Protopr. Peșteșului

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 11, f. 43.

Anexa 9

Humillimus servus
Gavriel Raț
Protopr. Peșteșului

Semnătura protopopului Peșteșului, Gavril Raț

Sigiliul protopopului Gavril Raț

CONTRIBUȚII LA ISTORIA COMUNITĂȚII ORTODOXE DIN ORADEA MARE (PROXIMITATEA ANULUI 1860)

Cristian APATI*

Abstract. *Contributions to the History of the Orthodox Community in Oradea (the Proximity of 1860).* Continuing the effort to enrich the history of the Orthodox community in Oradea Mare, we present some documents belonging to the 50s and 60s of the nineteenth century. We begin with an administrative description of the parish, made in 1860. Later, we develop this description by trying to turn the numbers into motion, to give them names. The new documents provide details from the life of the parish: about the relationship between the two priests, about the believers, about their children, about the evolution of the school. Particularly important for the history of the Orthodox community in Oradea is the fact that these documents personalize history, provide names.

Keywords: *Oradea, the Orthodox community, priesthood, families, school*

Continuând efortul de îmbogățire a istoriei comunității ortodoxe din Oradea Mare¹, prezentăm cu această ocazie câteva documente aparținând anilor 50 și 60 ai secolului al XIX-lea. Pornim de la o sinteză administrativă realizată în anul 1860 intitulată: „Descrierea bisericilor, preoțimeii, a școalelor și a veniturilor acelora”², elaborat care integrează patru părți, patru seturi distincte de informații.

O primă parte reține date referitoare la: „locul parohial și filialele”, distanța filiilor față de parohie, numărul caselor și al sufletelor, numărul bisericilor, starea acestora, averea bisericii și numărul de preoți parohi. Aflăm că parohia Oradea Mare avea 6 filii (V. Olosig, V. Varállya, Iklod, S. András, Iosia și Mișcuția împreună cu Higurile), cele mai îndepărtate fiind Iklod și S. András, la o oră distanță. Cât privește numărul de case, 105 erau în Oradea Mare, 40 în V. Olosig, 10 în V. Varállya și 1 în S. András; în restul filiilor nu s-au consemnat case. Suma caselor se ridică la 156. Suflete ortodoxe trăiau însă în toate aceste așezări, chiar și acolo unde nu s-au înregistrat case: în Oradea Mare erau 1400 de suflete, în V. Olosig 125, în V. Varállya 50, în Iklod 25, S. András 15, în Iosia 50, în Mișcuția și în Higuri 165. Suma sufletelor adună 1830. Există un singur lăcaș de cult, în Oradea Mare, descris astfel: „biserica e de piatră în stare foarte bună”. „Averea bisericii în

---

* Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bihor; e-mail: cristianapati@yahoo.com

¹ Vezi: Cristian Apati, *Familiiile ortodoxe din Oradea-Orașul Nou la 1856*, în vol. *Perseverență și devotațiune în căutarea adevărului istoric. Omagiu profesorului și istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2016 (coordonatori: Antonio Faur, Radu Românașu), p. 151-185.

² Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.S.J.Bh.), *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 47, f. 121-122v și Idem, *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 1, f. 224-225v. Vezi Anexa 1.

bani gata și în obligațiuni”, în „valută austriacă”, însuma 5720 florini. Rubrica „venitul bisericii pe un an cu calculul de mijloc” nu conține nicio cifră. Necesitățile spirituale erau asigurate prin doi preoți, hotărâre luată încă de la constituirea comunității ca parohie de sine stătătoare în anul 1784: „având și filial Olosig, din întemeierea bisericii două parohii s-au rânduit, dintre care una fiind protoprezbiterescă de un capelan iaste lipsă” – se nota la 1811³. Revenind în anul 1860, întrebând dacă nu cumva se impunea „reducerea numărului parohiilor”, Atanasie Boțco, protopopul Oradei, răspunde: „fiind de ajuns numărul sufletelor, comunitatea aceasta poate rămâne de azi înainte ca comunitate de sine stătătoare”.

Partea a doua a „Descrierii...” etalează „deschilinetele venituri parohiale pe un an”. Veniturilor preoților parohi din Oradea Mare erau: 100 fl. din „ștolă”, 4 fl. din „lada bisericii”, 40 fl. din „fundația [Ro]lijiană, iar din „lada orașului” 426 fl. 30 kr.. Parohia nu deținea niciun jucer de pământ, iar slujitorii altarului nu primeau de la credincioși „bucate /bir?”. În schimb, preoții aveau la dispoziție două case parohiale în stare foarte bună: „amândouă căsile parohiale sânt de piatră în forte bună stare”. Acest capitol se încheie cu o explicație a protopopului, care s-a simțit obligat să argumenteze suplimentar nevoia celor două posturi parohiale: „Venitul se încasează după rând regulat. Aici se face acea observare cumcă în Oradea Mare s-a computat venitul pentru un preot reducându-se venitul amânduror preoți întruna; însă aici un preot funcțiile cu acurateță nu le poate plini, ci se poștește ca doi preoți să fie, căci: a) întrun oraș ca acesta se poștește ceremonii solemne și funcțiuni multe; b) filialele sânt [depărtate]; c) Cetatea aduce după sine multe deprinderi preoțimeii orădane”. După cerință, arătarea veniturilor era semnată „prin preoțimea și frunțașii comunității și prin diregătoria cercului”, respectiv de Ioan Fâșie – paroh, Pavel Fâșie – administrator, Ioan Poinar – primcurator, Ioan Hagi – [curator] și Füzessy Samuel – funcționarul delegat al cercului.

Al treilea set vizează „Starea preoțimeii locale”; în fapt, succinte portrete ale preoților. Primul preot era Ioan Fâșie, amintit în anii precedenți ca paroh cu singhilie⁴, născut în anul 1822, hirotonit în 1844, absolvent al „școalelor normale”, cunoștea limba română și „ungurește, slavonește în câtva”, a „săvârșit” cursurile clericale, avea moralitate bună, bun la „împlinirea datorințelor”, vădov, cu doi copii „necrescuți”. Al doilea preot, administrator⁵, Pavel Fâșie, născut în anul 1803, hirotonit în 4 iunie 1832, absolvent și el al școlii normale, vorbitor de română și maghiară, cursurile clericale parcurse, avea o moralitate bună, era ascultător, căsătorit și tată a 7 copii.

Ultima parte a fost rezervată școlii. Pentru început s-a întrebând dacă „casa de școală” se află în proprietatea comunității „sau pe arendă?; în ce stare?”. Liderii comunității au declarat că este „proprie, în stare bună”. Preda un singur învățător, care primea pe un an de zile 84 de fl. și produse în valoare de 166 fl., în total echivalentul a 250 fl. S-a consemnat aici și numărul elevilor, 65 de băieți și 25 de fete, așadar 90 cu toții. Datele au fost întărite de reprezentanții comunității, ai

³ Cristian Apati, *Statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești*, Editura Primus, Oradea, 2015, p. 347.

⁴ În anul 1856, cf. A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 43, f. 25-26.

⁵ *Ibidem*.

administrației laice, precum și de Driva Andras – inspector școlar, Georgiu Horvath – învățător local și Atanasie Boțco – protopop.

Întrucât „Descrierea bisericilor, preoțimei, a școalelor și a veniturilor aceloră”, se limitează la cele prezentate mai sus am căutat a o anima, a trece dincolo de imaginea statistică, administrativă. În acest sens, propunem în continuare o serie de documente proxime anului 1860, circumscrise subiectelor „Descrierii...”, documente care aduc detalii inedite.

Aflăm, bunăoară, că conviețuirea celor doi preoți a cunoscut momente de dizarmonie. Înscrisuri din anii 1856-1857 dezvăluie o neînțelegere financiară, iscată de dreptul la „dotația de la Orașul Orășii Mari”⁶. Rezultă din actele cauzei, ajunsă la judecata episcopului Procopie Ivacicovici, că parohul Ioan Fâșie încasase și partea cuvenită administratorului Pavel Fâșie, argumentându-și gestul prin obiceiul locului. Analizând îndatoririle fiecăruia, episcopul notează: „în Oradea Mare sunt sistematizate două parohii, a căroră preoți sunt întră sine neatârnați și poartă asemenea sarcină parohială”⁷; mai apoi, răspunzând recursului⁸: „preoții din Oradea Mare, Pavel Fașie și Ioan Fașie, au asemenea însărcinări și [gr]eutăți parohiale și întră dânșii altă deschilinire nu este decât că unul e numai administrator pe întia parohie, când celălalt pe a doo parohie cu singelie e întărit de paroh; deci fiind ei asemenea însărcinați și fiind amândoi preoții uniia aceeași comunități, nu poate fi întră dânșii osebiri nici în privința dotației, cu atât mai puțin căci titula de paroh nu aduce cu sine, ca dotația parohului, cu scăderea altuia să se sporească”⁹. De asemenea, episcopul suprimă practica de până atunci, invocată de Ioan Fâșie: „usul și datina de mai nainte și năriveala ce au fost între preoții Orădani în timpurile mai vechi nu poate deservi de regulă pe viitoriu. Noi privim numai stările împrejur de acuma și voia Noastră este ca bunurile parohiale după vrednicie și dreptate să se împartă”¹⁰. În pofida recursului, rânduiala diecezană rămânea definitivă: „în privința pomenitei Dotații, alta nu se poate hotărâ decât ca aceea între numiții doi preoți, Pavel și Ioan Fașie, asemenea să se împartă, și preotului Pavel Fașie, partea din competența sa, prin celălalt preot detrasă să se dee afară, cu atât mai vârtos căci ori ce obicei ar fi fost în timpurile mai vechi în privința folosirii acestii Dotații, Ocârmuirea Diecezană nu se poate abate de la acel principiu: ca unde întră comunitate sunt mai multe parohii, acelea să fie asemenea dotate”¹¹. Hotărârea nu a fost investită cu putere regresivă. La final, privind spre condiția materială a preoților, episcopul îi îndeamnă a conlucra în privința birului parohial: „preoțimea de acolo în loc de a se certa pentru zisa dotație și în loc de a rumpe naturala legătură a dragostei frățești dintre sine, mai bine spre aceea să lucre, ca slaba lor subsistenție prin sporirea și adunarea birului parohial să o îmbunătățească”¹².

Acest context conflictual a dus la o împărțire a familiilor ortodoxe arondate Bisericii cu Lună. A ajuns până la noi propunerea preotului Ioan Fâșie:

⁶ *Ibidem*, dos. 43, f. 24-24v. Vezi Anexa 2.

⁷ *Ibidem*, f. 24.

⁸ *Ibidem*, f. 25-26. Vezi Anexa 3.

⁹ *Ibidem*, f. 25-25v.

¹⁰ *Ibidem*, f. 25v.

¹¹ *Ibidem*, f. 24.

¹² *Ibidem*, f. 25v-26.

„Cucernicului Preot Pavel Fașie! Aci, sub % țisă împărtășește împărțirea parohiilor, făcută de parohul Ioan Fașie, la carea și Cucernicia Ta ești provocat ca sau observările pe aceasta să-ți dai, sau altă de nou făcută împărțire, pe 24 ianuarie k.v. demineata, adecă în joia viitoare, amândoi negreșit să fiți naintea mea” – scria protopopul orădean¹³. Anexa adresei nominalizează în total 180 de capi de familie, fiecărui preot revenindu-i 90¹⁴. Nu știm dacă Pavel Fâșie a acceptat împărțirea sau dacă a făcut o contrapropunere.

Rezumând, descoperim că cei doi preoți aveau aceleași sarcini parohiale, că finanțarea din partea consiliul orășenesc le revenea ambilor, în mod egal, iar cele 180 de familii încercau să și le repartizeze echitabil.

Cât privește școala, tabloul sumar redat în „Descrierea...” se impune a fi îmbunătățit, în primul rând, cu un inventar școlar. Cercetarea ne-a întors în timp până în anul 1852. Din acel an s-a păstrat pe coperta unui registru de cheltuieli o „însămnare sau inventariu al scoalei romană răsăriteană din Oradea Mare pentru averile scoalei”¹⁵. Inventarul enumeră piesele de mobilier, instrumentele și consumabilele didactice, precum și cele câteva cărți: „5 scaune lungi pentru prunci; 2 scaune lungi pentru fete; o masă veche văpsită; un scaun vechiu; (...); o icoană a împăratului Iosif Franz; (...); 2 Psaltiri vechi, un Catehis nou (...) o Bucoavnă”. Înșirarea bunurilor indică o existență educațională minimală. Notița a fost întocmită, se pare, la puțin timp după preluarea postului învățătoresc de către [Vesa] Florian, care afirma: „aceste toate le-am primit în paza mea, eu [Vesa] Florian învățătoriu Orăzii Mari”¹⁶.

Cu ajutorul comunității, lucrurile au evoluat. Spre exemplu, în anul 1857, cu ocazia vizitei împărătești în Oradea, printr-o colectă, membrii parohiei au cumpărat material în vederea confecționării unui stindard al școlii, căci „tote celelalte scole de alte confesiuni și religiiune aveu câte o flamură națională, numai a nostra scola era în defeptulu flamurei acesteia”. S-a manufacturat atunci, ca semn distinctiv al școlii, o „flamura în colore veneta totu de mătasa, cu o cruce de argintu cu cununi și cu prime forte frumoase naționali romane”¹⁷. Tot atunci, doamna Domnica Mihailovici „pe spesele sele proprii a gătitu o icona în pretiu de 12 fl. v.a.”. Drept recunoștință, școala, prin dascăl, s-a legat ca la momentul adormirii, „cîndu Creatoriu o va chiama la sine, învățătoriu care va fi în acest postu va avea din preună cu tenerimea frageda cu flamura în frunte a o petrece la locuitia vecilor”¹⁸ – legământ eternizat prin rândurile și semnătura lui Georgiu Horvath, învățătorului local, în ziua de 7 august 1862.

Păstrând registrul, în anul 1860, școala a primit drept donație o stea de argint, din partea lui N. Meszaros, „aceasta dăruire s-au făcut prin mijlocire O. Domnu Ioan Poinar curatoriu primariu a sfintei biserici g. n. u. din locu”. Ioan Poinar, negustor și prim-curator al Bisericii cu Lună a înfrumusețat steaua, pe

¹³ *Ibidem*, f. 27. Vezi Anexa 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 28-29v. Vezi Anexa 4.

¹⁵ A.N.S.J.Bh., *Parohia Ortodoxă Oradea*, dos. 3, f. 43v. Vezi Anexa 5.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A.N.S.J.Bh., *Parohia Ortodoxă Oradea*, dos. 3, f. 26v. Vezi Anexa 6.

¹⁸ *Ibidem*, f. 26v-26.

cheltuiiala sa, cu o „primă frumoasă în culoare vânăță”. S-a înregistrat „spre aducere aminte”, în data de 22 aprilie 1860¹⁹.

Strict educațional, dobânda lăsământului văduvei lui Pop Crăciun, în anii 1860, 1861 și 1862, a făcut posibilă achiziția de cărți, hârtie, „negrială, spongie, prenumarațiune la Amicul școalei”²⁰ și altele. Conform registrului de cheltuieli, în anul 1861 s-au procurat „5 exemplare Legendare mici cu 10 hr 1, [ș]a se es. mai mari câte cu 15 hr.m.c., 4 A.B.C. cu 10 m.c., 4 gramatici, 1 metodu”, toate acestea pentru un număr de 17 elevi²¹. Pentru anul școlar 1861/1862 s-au cumpărat cărți (A.B.C.-uri românești, maghiare și germane, Elementariu român, Legendarium, Gramatică română, Orariu, Catehis, Biblie etc.) pentru un număr de 46 de elevi²².

Listelor învățăceilor beneficiari ai sprijinului acordat din lăsământul văduvei lui Pop Crăciun le adăugăm două conscrieri nominale „a tenerimei școlare de r. g. n. u. din orașul Urbea Mare care se află vrednică de a umbla la școală pe anul 1859/60”²³ și „pe anul 1860/1”²⁴. Aceste recensăminte școlare integrează rubricile: „numele și cognumele tenerimei școlara”, „etatea”, „numele părinților”, „caracterul acelora”, „numile locului și a uliței unde să află”, „nr. caselor”. Reproducem aici datele câtorva copii: elevul Pavel Ionesco, în vârstă de 4 ani, fiul lui Dimitriu Ionesco, „Cs. R. Consilier de Scoale”, locuia pe „Ulița Ör”, la nr 5; eleva Gabriela Poynar, în vârstă de 6 ani, fiica lui Ioan Poynar, neguțător, locuia pe „Ulița Capucinului”, la nr. 20; elevul Lupu Mada, în vârstă de 10 ani, fiul lui Mihail Mada, „plugariu în satu Calea Mare”, locuia pe „Ulița Faurului, la nr. 9, probabil în gazdă; Rozalia Fassia, de 8 ani, fiica lui Pavel Fassia, preot (unul dintre parohii Bisericii cu Lună), locuia pe „Ulița Maghiară”, la nr. 26; Ioan Pap, de 12 ani, orfan, locuia pe „Ulița Tegilor”, la nr. 39. Conscrierea pentru anul școlar 1859/60 enumeră 45 de copii, iar cea pentru anul școlar următor 48.

Un alt document prezintă împărțirea pe clase a elevilor și materiile examenului public, denumirea lui: „Obieptele învățăturilor propuse tenerimei romane în școala g. n. u. a Orazi Mari după etatea tenerimei în 3 Clase împărțite și în publicu ecsamenu semestralu în 26 martiu aratatu 1860”²⁵. În clasa I-a erau 28 de copii. Aceștia urmau să fie examinați din: „Rugătiunile toate, cunoaștere literilor, silabisare în linga Romană, Germană și Ungară, putința cetire, ceva din Istoria Bibliei, scriere numerilor pe tablă și socoata din capu”. În clasa a II-a erau 14 elevi. Lor li se solicitau răspunsuri din „Religie, Istoria Bibliei, Cetire Rom., Ger. și Ung., aritmetica pe tablă și scrisoare”. În clasa a III-a erau 9 elevi. În cazul lor, materiile de examen au fost: „Religia, Istoria Bibliei, ceva întorsu din linga Germană pe ce ungară și romană, Cetire Romană, Germană și Ungară, ceva din Geografie, 4 lucrări din aritmetică și scrisoare dictando”.

Referitor la școală, constatăm implicarea credincioșilor în susținerea procesului pedagogic și a activităților extrașcolare, precum și actele de recunoștință

¹⁹ *Ibidem*, f. 27v. Vezi Anexa 7.

²⁰ *Ibidem*, f. 28v. Vezi Anexa 7.

²¹ *Ibidem*, f. 28. Vezi Anexa 7.

²² *Ibidem*, f. 25v-26. Vezi Anexa 7.

²³ *Ibidem*, dos. 1, 215-215v. Vezi Anexa 8.

²⁴ *Ibidem*, f. 230-230v. Vezi Anexa 9.

²⁵ *Ibidem*, f. 231-232. Vezi Anexa 10.

ale elevilor, alături de învățătorii lor. Parcurgând documentele, putem spune cu certitudine că pe parcursul celor zece ani (1852-1862) situația școlii a devenit mai bună.

Nu putem încheia fără a evidenția o valență specială a unora dintre documente, aceea de a da nume cifrelor, de a personifica istoria. Fără nominalizarea familiilor, a adreselor lor, a ocupațiilor, istoria comunității ortodoxe din Oradea Mare ar fi mult mai săracă. Invităm pe cei interesați de acest aspect să parcurgă anexele.

ANEXA 1

Protoprezviteratul *Orăzii Mari*, locul parohial *Oradea Mare*
Descrierea
Bisericilor, preoției, a școalelor și a veniturilor acestora

[partea 1-a]

Locul parohial și filialele; comitatul și cercul politicesc	Îndepărtarea filialelor de la parohie	Numărul		Număr	Starea	Aveea bisericii în bani gata și în obligățiuni		Venitul bisericii pe un an cu calcul de mijloc		Nr. parohiilor	
		caselor	sufletelor			bisericilor	val. aust.				
							fl.	kr.	fl.		kr.
Oradea Mare	-	105	1400	1	Biserica e de piatră în stare foarte bună	5720 fl.	-	-	-	-	
V. Olasi	1/4	40	125	-	-	-	-	-	-	-	
V. Varvia	1/4	10	50	-	-	-	-	-	-	-	
Iklod	1	-	25	-	-	-	-	-	-	-	
S. Andraș	1	1	15	-	-	-	-	-	-	-	
Ioșia	1/2	-	50	-	-	-	-	-	-	-	
Mișcuția și Higurile	1/2	-	165	-	-	-	-	-	-	-	
Total	-	156	1830	1	-	5720 fl.	-	-	-	2	

Păreră protoprezviterală din privința reducerii numărului parohiilor:

Fiind de ajuns numărul sufletelor, comunitatea aceasta rămâne de aci înainte ca comunitate de sine stătătoare.

*Atanasie Boțco
Protop. Orășii*

[partea a 2-a]

Deschilinitele venituri parohiale pe un an												Suma tuturor veniturilor în bani socotite		Casa parohială în ce stare
Pământuri			Ori bucate /bir/			Ștolă		Alte feliiuri						
jugere	Venitul curat		feliul	Cătmea	Prețul de mijloc			Numirea lor	Prețuirea lor					
	fl.	kr.			?	fl.	kr.		fl.	kr.	fl.	kr.		
-	-	-	-	-	-	-	100	-	Din lada biserici	4	-	-	-	Amânduoă căsile parohiale sănt de piatră în foarte bună stare
									Fundația Rojiană	40	-	-	-	
									Ficsum din lada orașului	426	30	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	100	-	-	426	30	570	30	-

Informația despre modrul încasării veniturilor și întărirea acestei arătări de venituri prin preoțimea și frunțașii comunității și prin diregătoria cercului:

Venitul se încasează după rând regulat. Aici se face cea observare cumcă în Oradea Mare s-a computat venitul pentru un preot reducându-se venitul amânduror preoți întruna; însă aici un preot funcțiile cu acurateță nu le poate plini, ci se poștește ca doi preoți să fie, căci: a) întrun oraș ca acesta se poștește ceremonii solemne și funcțiuni multe; b) filialele sănt [depărtate]; c) Cetatea aduce după sine multe deprinderi preoțimei orădane.

[Arătarea] aceasta sau făcut înaintea subscrișilor V. Velențe [25 iuliu] 1860

*Ioanu Fasié paroh
Pavel Fasié administrator
Poynar Ianos primcurator
Hadzsy Ianos
Füzessy Samuel*

[partea a 3-a]

Nrul curgătoriu	Starea preoției locale														
	Numele și cognumele		Categoriza slujbei	anul		cvalificarea						Familie			
	1	2		Ioan Fașie	Paroh	1822	1844	școalele normale	științele pregătitoare	Românește, Ungurește, Slavonește în câtva	Săvârșit	Săvârșitau cursurile clericale	Moralitatea	Cum e întru împlinirea datoriințelor	Însurat sau văduv
			1803												
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2

Osebite reflexii protoprezviterale din punctu de vedere al reducerii numărului parohilor.

[Nu sunt.]

[partea a 4-a]

Casa de scoală proprie sau pe arendă; în ce stare	Nrul învățătorilor	Locurile ce se țin de această scoală	Îndepărtarea locurilor de scoală	Dotația învățătorescă						Învățacei		
				În bani gata		În alte cele ce se prețuiesc c în		Suma dotației întregi		De parte bărbătească	De parte femeiască	Suma
				Fl.	Kr.	Fl.	Kr.	Fl.	Kr.			
Proprie, în stare bună	1	-	-	84	-	16 6	-	250	-	65	25	90

Recunoașterea acestor daturi prin frunțașii comunității prin învățătoriu și prin Inspectorul local al Scoalei:

Descrierea aceasta sau făcut înaintea noastră a subscrișilor V. Velențe, 25 iuliu 1860

H. Driva Andras inspector școlar

Georgiu Horvath învățătoriu

Athanasie Boșco protop. Orășii

Poynar Ianos primcurator

Hadzsy Ianos

Füzessy Samuel

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 47, f. 121-122v și Idem, *Parohia ortodoxă Oradea*, dos. 1, f. 224-225v.

ANEXA 2

950

Preanonrat Domnule Protopresviter!

În meritul controversiei carea s-au escat întră Preoții din Oradea Mare, Pavel și Ioan Fașie, pentru dotația de la Orașul Orășii Mari pe sama lor hotărâtă, cu privire la arătarea Preonoratei Domniei Tale din 6 octomvrie a.c. nr. 47, avem de a rescia următoarele:

Pomenita Dotație, carea mai de nou e așezată în 406 fl. 40 kr. mon. conv. nu e hotărâtă numai pe partea unuia Preot din Oradea Mare, ci de obște pe sama preoțimei de acolo; și fiind că în Oradea Mare sunt sistematizate două parohii, a căroră preoți sunt întră sine neatârnați și poartă asemenea sarcină parohială. Drept aceia în privința pomenitei Dotații, alta nu se poate hotărâ decât ca aceea între numiții doi preoți, Pavel și Ioan Fașie, asemenea să se împartă, și preotului Pavel Fașie, partea din competența sa, prin celălalt preot detrasă să se dee afară, cu atât mai vârtos căci ori ce obicei ar fi fost în timpurile mai vechi în privința folosirii acestii Dotații, Ocârmuirea Diecezană nu se poate abate de la acel principiu: ca unde întră comunitate sunt mai multe parohii, acelea să fie asemenea dotate.

Deci, Preonoratei Domniei Tale încredințăm ca despre aceste pre amândoi preoții din Oradea Mare să-i înștiințezi și la observarea și împlinirea acestii rânduieli să-i îndrumezi.

Procopie Ivacicovici
Episcopul Aradului

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 43, f. 24-24v.

ANEXA 3

1205

Preonorate Domnule Protopresvitere

Recursul parohului din Oradea Mare, Ioan Fașie, în chip de apelată întocmit, și sub 10 decembrie a.c. Noapă așternut, prin care se roagă ca rânduiala Noastră în privința dotației preoțimeii de acolo, sub 10 noiembrie a.c., nr. 950 slobozită, în favoarea lui să se schimbe, sub % se trimite Preonoratei Domniei Tale cu încredințarea de a-l întoarce îndărătru recurentului Paroh și pre acesta al înștiința: că sus provocata Noastră rânduială din motivele în aceeași cuprinse nu se poate schimba și în treaba aceasta carea atârână numai de la Arhipăstoreasca Noastră [încurigare], apelata nu are loc; dacă totuși recurentul vrea mai departe a se întinde îi stă în voie de a forma recurs cătră ori care Iurisdicție de la care doară așteaptă alt rezultat.

Lângă aceste spre mai apriata pricepere a lucrului însămănăm încă și aceea că preoții din Oradea Mare, Pavel Fașie și Ioan Fașie, au asemenea însărcinări și [gr]eutăți parohiale și întră dâșii altă deschilinire nu este decât că unul e numai administrator pe întia parohie, când celălalt pe a doo parohie cu singelie e întărit de paroh; deci fiind ei asemenea însărcinați și fiind amândoi preoții unia aceeași comunități, nu poate fi întră dâșii osebiri nici în privința dotației, cu atât mai puțin căci titula de paroh nu aduce cu sine, ca dotația parohului, cu scăderea altuia să se sporească.

Recurentul paroh mai curând poate pricepe principiul spus în rânduiala Noastră cea mai sus provocată, dacă va socoti că pe întia parohie din Oradea Mare ce poate azi mâine denumi paroh actual a căria dotația nu va putea fi mai slabă decât cea a parohului al doilea.

Usul și datina de mai nainte și năvălea ce au fost între preoții Orădani în timpurile mai vechi nu poate deservi de regulă pe viitoriu. Noi privim numai stările împrejur de acuma și voia Noastră este ca bunurile parohiale după vrednicie și dreptate să se împartă.

Întraltele, rânduiala Noastră mai sus provocată nu are putere regresivă pe anii de mai nainte, ci numai de la cazul controversiei ce s-au [secat] în anul curgătoriu între preoții orădani, și așa rânduia despăgubire a preotului Pavel Fașie numai de la vremea aceasta trebuie să se înțeleagă; ce Preonorată Domnia Ta vei da de știre amânduror preoților de sub întrebare.

În sfârșit, e de însemnat că dotația Orașului Oradea Mare nicidecum nu se poate privi ca recompensare ori răscumpărare pentru birul parohial; drept aceea preoțimea de acolo în loc de a se certa pentru zisa dotație și în loc de a rumpe naturala legătură a dragostei frățești dintre sine, mai bine spre aceea să lucre, ca slaba lor subsistenție prin sporirea și adunarea birului parohial să o îmbunătățească.

Arad, 22 decembrie 1856

Procopie Ivacicovici
Episcopul AraduluiSursa: A.N.S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 43, f. 25-26.

ANEXA 4

Nr. 3

Cucernicului Preot Pavel Fașie!

Aci, sub % țisă împărtășește împărțirea parohiilor, făcută de parohul Ioan Fașie, la care și Cucernicia Ta ești provocat ca sau observările pe aceasta să-ți dai, sau altă de nou făcută împărțire, pe 24 ianuarie k.v. demineața, adecă în joia viitoare, amândoi negreșit să fiți naintea mea.

Dat în Varad Velențe, 21 ianuarie 1857

Athanasie Boțco
Protopresviterul Orășii

Fegyzése

A Nagyvaradi Gr. n. e. Egyházhhoz tartozó hiveknek

I Parochia

1. ZOMBORLY Antal
2. POYNAR Sandor
3. STUPA Márkuné
4. DRIVA Andras
5. CSÁVDARY Janos
6. NEDU Marku
7. BÓTHI Emanuel
8. PAP Isaiás
9. MIHÁLOVITS Sándorné
10. MÁGÁ Pétér
11. MÁG Juhána
12. MEZEY Györ
13. HADZSI Lajos
14. IOKAYI Lukás
15. PINTYE Janos hajdu
16. PAP Simon hent
17. LEU Demeter
18. FARKAS Luka
19. BIRTA János
20. MAGÁ Gáborné
21. MÁK Györ
22. DÁVIDOVITS Josefin
23. MÉZSÁROS Lajos
24. KABA Györ
25. LÁZÁR Tivadar
26. AMBRUS Janos
27. CSAVDARI Sandor
28. BOGAN Karacson
29. DURGYO Mihaly
30. DEHELEAN Györ
31. KORNIA Josef
32. POYNAR Janos

II Parochia

1. ZSIGA Miklós
2. POPOVITS Emanuel
3. STUPA Mihaly
4. HADZSI János
5. POPOVITS Jánosné
6. PÚSPÓKI Györ
7. NIKOLITS Koszta
8. PAP Deméter
9. PAP Györ
10. [KATARAN] [Kapitá]
11. FAÚR Gábor
12. FAÚR Ignacz
13. VADAY Lórincz
14. SZABÓ Mihályné
15. MÁG Demeter
16. [KRIZSA] Györné
17. MÁRKUCZ Todor
18. SZILÁGYI Toger
19. PAP Györ nr. 294
20. SIMON Györ
21. KOZAK Sándor
22. BOROS Flora
23. LAZAR Demeterné
24. IONESZKO Demeter
25. AMBRUS Josef
26. ROZSA Alexandru
27. DRÁGOS Sándor
28. BULLA Pétér
29. BALOG Mihaly
30. HARSÁNYI Mihaly
31. KOVÁTS Todor
32. MIHÁLOVITS Aron

33.	ZSUGOVITS Do[cs]or	33.	[HILARSZKY Rudolfné]
34.	KOSZTA Janos	34.	ROZVÁNYI Sándor
35.	SKUTÁRY Sándor	35.	RADIVAJEVITS Istvan
36.	SKUTÁRY Győr	36.	If. ZSIGA Miklós
37.	UJHELYI Győr	37.	ROZVÁNYI Janos
38.	KÖRÖSI Sándorné	38.	SZÁSZ Károlyné
39.	PAP Todor	39.	PAP Péter
40.	VALAJAN Janósné	40.	[SI]abi Andrásné
41.	MUDURA Győr	41.	PAP András
42.	MÜLLER Istvánné	42.	MUNDRÓ Mihályné
43.	KOVÁTS Friderikné	43.	OSVÁTH Jánosné
44.	FARKAS Janósné	44.	KOVÁTS Miklósné
45.	BUDA László	45.	BARABÁS András
46.	CSAVDARI Borbala	46.	BOTTÓ Demeter
47.	BIKA Győr	47.	MÁRKUCZ János
48.	BOGAN Togyer	48.	[TOTORAN] Győr
49.	CSAVDARY Antal	49.	BIRO Togyerné
50.	KOVÁTS Lajosné	50.	IGNACZ Laszlo
51.	LUNKAN Togyer	51.	MUDURA Janos
52.	IGNACZ Togyer	52.	OLTYAN Demer
53.	CSORA Kirika nr. 68	53.	CSORA Kirika nr. 73
54.	MÁŢU Győr	54.	MORNA Togyer
55.	BOTTOS Illené	55.	BOTTO [Katalin]
56.	BE[RCZ]YAN Janos	56.	CSORA Győr
57.	KISS Josefné	57.	CSORA Miklósné
58.	TORZSA Demeter	58.	TOGYERAS Josef
59.	KÖRÖSY Győr	59.	OROSZ Josef
60.	FOSOR Janos	60.	GITYE Demeter
61.	GARA Ágnes	61.	KOLONTÁR Jánosné
62.	DELIMAN Sándor	62.	BÁRBUS János
63.	BAKUCZ Pál	63.	ABRUDÁN János
64.	ERDEY János nr. 10	64.	OLAH Togyer
65.	ERDEY János nr. 77	65.	OLAH Győr
66.	IÁNKÓ János	66.	KÁLMAN Pétér
67.	FLUTUROVITS Floare	67.	JUHÁSZ Anna
68.	[PINTYE] Evá	68.	GOZMÁN Jánosné
69.	FILIMON János	69.	PAP Floare
70.	NYEGRUCZ Győr	70.	OLTYAN János
71.	PAP Pál	71.	MÁRKUS Pétér
72.	BALÁS Jánosné	72.	MÁG Lőrincz
73.	FEKETE Győr	73.	BO[RYE]TTA Mihályné
74.	K[RI]ZSAN Josef	74.	BÁRBUS Moitze
75.	GYERÁN László	75.	FARKAS Győr
76.	GYERÁN Pétérné	76.	MANGRÓ Mihály
77.	PAP János nr. 199	77.	MIKLE Anna
78.	MATHEI Peter	78.	MAROZSAN Alexa
79.	PAP János nr. 165	79.	KOSZTA Togyer
80.	PAP János nr. 93	80.	MAGYAR János
81.	TOTORAN János	81.	MOLNAR Győr
82.	VIGYKÁN Togyerné	82.	RÁCZ Miklos
83.	SZABÓ Katalin	83.	VÉKAS Győr

84.	SZÚTS Togyer	84	SZÁN[ADER] Györné
85.	TOBIÁS Togyer	85	STÁNKOVITS Anna
86.	PAP Szamson	86	MÁG Laszló
87.	POKORA Andrasné	87	RÁCZ János
88.	JANKOVITS János	88	PAP Laszló
89.	MOZSÁ Laszló	89	PAP Floare nr. 455
90.	PAP Todor	90	MÁG Lazar

Sursa: A.N. S.J.Bh., *Episcopia Ortodoxă Oradea*, inv. 538, dos. 43, f. 27-29v.

ANEXA 5

Însămnare sau inventariu

Al scoalei romană răsăriteană din Oradea Mare pentru averile Scoalei din anul 1852

I	5 scaune lungi pentru prunci
II	2 scaune lungi pentru fete
III	O masă veche văpsită
IV	Un scaun vechiu
V	2 tăbli văpsite negru
VI	Un [almari] mic cu închisoare
VII	O icoană a împăratului Iosif Franz
VIII	2 table de litere, una ungurească, una românească
IX	2 Psaltiri vechi, un Catehis nou, regula poli[...] de câmp, o Bucoavnă nou cu [...]
X	O linie și 8 dărabe caligrafii vechi
XI	Un Protocol de țirculari, altul pentru cheltuela scoalei

Aceste toate le-am primit în paza mea, eu [Vesa] Florian învățătoriu Orăzii Mari

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Parohia Ortodoxă Oradea*, dos. 3, f. 43v.

ANEXA 6

În anul 1857, 24 a lunii lui Maiu, cu ocaziunea venirii Maiestatiloru sele, pregratiosul nostru Împeratu și Împeratesa, la Oradea Mare, avendu toți învețiatori îndrumaciune de la mai marii orașului, precum și de la superiorii scolelor ca să întâmpinamu din preună cu tenerimea Maiestatele sale,

Tote celelalte scole de alte confesiuni și religiune aveu câte o flamură natională, numai a nostra scola era în defeptulu flamurei acesteia. Ca să suplinimu defeptulu acesta prin o colepta s-a strânsu o sumulicia de bani de la credincioșii bisericeii orientale din locu și așia s-a gătitu flamura în colore veneta totu de mătasa, cu o cruce de argintu cu cununi și cu prime forte frumoase nationali romane. Înse ne avendu spese ca se facem o icoană D. Domnica Mihailovici a primitu asupra sa sarcina aceasta și așia pe spesele sele proprii a gătitu o icona în pretiu de 12 fl. v.a.

În semnu de recunoștință pentru nobila aceasta fapta a sus numitei Domne, cându Creatoriu o va chieama la sine, învățătoriu care va fi în acest postu va avea din preună cu tenerimea frageda cu flamura în frunte a o petrece la locuitia vecilor.

Oradea Mare, 7 august 1862

Georgiu Horvath
Învățătoriu local

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Parohia Ortodoxă Oradea*, dos. 3, f. 26-26v.

ANEXA 7

Registrul de cheltuieli al școlii ortodoxe din Oradea Mare, referitor la banii proveniți din lăsământul văduvei lui Pop Crăciun:

Anul 1860

S-au cumpăratu pe siama Scoalei cărți, hârtie, negrială, spongie, prenumarațiune la Amicul școalei, pre cum se poate vede din conta lui Pauker – 7 fl. 70 hr.

În anul 1860 D. N. Meszaros au dăruit pe seama scoalei o ste de argint, aceasta dăruire s-au făcut prin mijlocire O. Domnu Ioan Poinar curatoriu primariu a sfintei biserici g. n. u. din locu, iar O. Domnu I. Poinar au pus la ste primă formoasă în coloare vânăță din cheltuiuala sa proprie, spre aducere aminte Orade 22 aprilie 1860

Georgiu Horvath
st. învățătoriu

Pe anul 1860/1, pe hârtie, negreală, câteva a.b.c., creta, maturi s-au cheltuit – 47 fl. 70 hr.

1	Ioan BRAGYAN	Un Legendariu, 1 G. și [arit]
2	Marie IOANKOVITS	Nr. 11
3	Iosif BEZSAN	Nr. 28
4	Ioan PAP	Nr. 20 și 14
5	Mihail BALOG	Nr. 6 și 4
6	Moisie BOITIU	Nr. 15
7	Theodor SUSMAN	Nr. 13
8	Ioan MORARIU	Nr. 22 și 26
9	Iosif MARCUTIU	Nr. 12
10	Ioan FASSIA	Nr. 17
11	Pavel PAP	Nr. 21
12	Mihail FEHER	Nr. 23 și 19
13	Mihail MAGU	Nr. 18 și 8
14	Mihail MAGYAROS	Nr. 7
15	Rozalia FASSIA	Nr. 2

16	Theodor SZABO	Nr. 24
17	Ioan MORARIU	Nr. 10 și 22

În anul 1861, precum se poate vede din conta lui Danielu Pauker, s-au cheltuit pentru cumpărarea cărților pe seama scoli 12 fl. 10 hr.

Însămnarea cărților care s-au dat pe seama pruncilor umblători la scoala noastră gne orientală din locu, cumpărate din interesul alor 200 fl. care au lăsat pe sama scoalei răposata în Domnu Papp Crăciuneasa pe cum urmiază:

Cărțile acestea cu numeri mai sus însămnate sunt 5 exemplare Legendare mici cu 10 hr 1, [ș]a se es. mai mari câte cu 15 hr.m.c., 4 A.B.C. cu 10 m.c., 4 gramatici, 1 metodu, acieste li-am primit la mânã Horvath [învățătorul local].

Însemnarea cărților scolastice care s-au dat tenerimei scolare din camãta alor 200 fl. m.c. de Papp Crăciuniãsa fãcutã pe anul scolasticu 1861/2 precum urmiazã:

Nr. crt.	Numele și cognumele tenerimei scolare	Nr. cărților	Numirea cărților
1	Ioan TOTH	41	unu A.B.C. și un Catichis
2	Iosif TOTH	43	unu A.B.C. german
3	Laura IONESCO	47	un A.B.C. ungar
4	Pavel POGAN	40-63	un A.B.C. roman și Legendarium
5	Pavel IONESCO	49-37-74	A.B.C. roman, german și ungar
6	Olga POYNAR	40-71	A.B.C. roman și ungar
7	Lila VESA	45-76	A.B.C. ungar și german
8	Alexandru FASSIA	48-73	A.B.C. roman și ungar
9	Iosif TOTH	65-53	Elsonyelv gyakorlo, Biblie rom.
10	Irimie COSTA	52	Elsonyelv gyakorlo
11	Petru POPOVICI	64-17-41-5	o Biblie, Legendarium, Elsonyelv gyakorlo
12	Ioan Popovici	18-27-48-16-66	Gr. Leg. Bib. [Fibel.]
13	Iuliana FEKETE	43	Elementariu roman
14	Toma GALIS	55-20	un Legendariu pe a 3-a clasã, o Gram.
15	Rozalia BLIDARIU	46	un Elementariu
16	Ana KOVATS	45-70	Elementariu și un A.B.C. ungar
17	Ioan Bogan	6	unu A.B.C. ungar
18	Georgiu BRAD	9-15-1-57	Nemetbe[...] orariu, Gram., Legend.
19	Mihail DRIMBE	10	Elsonyelv gyakorlo
20	Dimitriu BALOG	60-14	un Legendariu mare, o Gram.
21	Mihail CZICZAS	61	o Gramaticã romãnã
22	Ioan RATZ	44	un A.B.C. germanu
23	LESTENVERTER	21	un Legendariu mare
24	Maria VEGH	67	A.B.C. romanu
25	Alexandra FASSIA	68-77	A.B.C. ungar și german
26	Georgiu DURGYO	78-79	A.B.C. ungar și german

27	Sandra POYNAR	72	un A.B.C. roman
28	Ioan KORBUTZ	69	A.B.C. ungar
29	Anna KOVATS	75	A.B.C. ungar
30	Dimitriu INDREJES	61	un Legendariu mare
31	Irimie COSTA	80	o Biblie romană
32	Ioan PAPP	82	o Biblie romană
33	Ant. LISTENVERTER	81	o Biblie romană
34	Florian PAPP	4	un Orariu
35	Ioan TOTH	2	un Orariu
36	Petru POPOVITS	3	un Orariu
37	Georgiu CABA	51	Elsonyelv gyakorlo
38	Ioan MARKUS	69	A.B.C. ungar
39	Ioan MAGYAR	65	o Biblie romană
40	Irina Donului	50	un A.B.C. romanu
41	Melentiu VAIDA	18	un Legendariu pe clasa a 3-a
42	Ioan BOTO	63-80	o Biblie și Legendariu mic
43	Ioan ARDILI[G]	4	o Grămatică romană
44	Ioan TOTOREAN	61	o Grămatică romană
45	Ioan FODOR	85	un Catichis
46	Catalina CSORA	70	A.B.C. romanu

Georgiu Horvath
Docinte

Sursa. A.N.S.J.Bh., *Parohia ortodoxă Oradea*, dos. 3, 25v-26, 27v-28v.

ANEXA 8

Conscriptia

A tenerimei scolare de r. g. n. u. din orașul Urbea Mare care se află vrednică de a umbla la școală pe anul 1859/60

Nr. crt.	Numele și cognumele tenerimei scolare	Eta tea	Numele părintilor	Caracterul acestora	Numile locului și a uliței unde se află	Nr. caselor
1	Georgiu CABA	9	Anna	Servitore	[?] ulița Ca[va]tiului	Nr. 9
2	Ioan GITYE	9	Dumitriu	Lacatis	Szent Janos ucza	Nr. 27
3	Mihail FEHER	9	Marie	Servitore	Ulița Henteșilor	Nr. 5
4	Georgiu OLA	7	Georgiu	Cărăuș	Ulița Mare [in O.]	Nr. 9
5	Petru BONDOR	10	Ioan	Plugariu	[in s. Giriș] ungurilor	Nr. -
6	Ioan SFARLE	8	Ioan	Neguțătoriu	In [Külv...] Hatyu ucza	Nr. 17

Nr. crt.	Numele și cognumele tinerimei scolara	Eta tea	Numele părinților	Caracterul acelora	Numile locului și a uliței unde se află	Nr. caselor
7	Theodor SABO	9	Petru	Boacter	u. Peti ce mare	Nr. 52
8	Ioan POYNAR	10	Danil	[Gijicoriu]	Afară în pustă	-
9	Theodor VERES	11	Theodor	Plugariu în satu O. Semiclăuș	Ulița ungarilor	Nr. -
10	Toma GALIS	9	Ioan	Plugariu în Sititelec	Ulița Caputinelui	Nr. 7
11	Clement BOGAN	7	Crăciunu	Neguțătorii	În Cetate	
12	Pavel IONESCO	4	Dimitriu	Cs. R. Consilier de Scoale	Ulița Ör	Nr. 5
13	Laura IONESCO	6	Dimitriu	Cs. R. Consilier de Scoale	Ulița Ör	Nr. 5
14	Gabriela POYNAR	6	Ioan	Neguțător	Ulița Caputinelui	Nr. 20
15	Olga POYNAR	3	Ioan	Neguțător	Ulița Caputinelui	Nr. 20
16	Elena GITYE	6	Dimitriu	Lakatis	Ulita Szent Janos	Nr. 5
17	Linca BETLEHEM	5	Karoly	Acs	Ulita Szent Janos	Nr. 9
18	Iosiv SIMON	9	Georgiu	Neguțător	Ulita germană	Nr. 492
19	Irimie COSTA	7	Gligor	Zuasu	Tegliste ulita Vorju	Nr. 10
20	Iosiv OLTYAN	8	Ioan	Căltiunar	Ulita Peti cea mică	Nr. 2
21	Ioan POGAN	7	Todor	Taligas	Ulita ungarilor	Nr. 2
22	Vaseliu BUDAJ	6	Iuliana	Neguțătoarele	Ulita Peti cea mică	Nr. 2
23	Mihail CICAS	9	Ioan	Birtas	Ulita germană	Nr. 39
24	Gavril SZILAGYI	8	Gavril	[Fiaceres]	Ulita germană cea mică	Nr. 13
25	Lupu MADA	10	Mihail	Plugariu in satu Calea Mare	Ulita faurului	Nr. 9
26	Ioan LECUȚA	7	Mihaiu	Dogariu	Ulita perezsesilui	Nr. 22
27	Theodor SĂMI	10	Iosiv	Biris	La Măierște Captalanului	
28	Georgiu MANDRO	9	Mihail	Neguțător	Ulita Peti ce mare	Nr. 81
29	Iuliana HADADI	7	Theodor	Biris	Vamter utza	Nr. 6
30	Ioan FODOR	8	Ianos	Acsiu	Ulita germană	Nr. 9
31	Ioan PAP	6	Georgiu	Pescariu	Ulita Câmpului	Nr. 7
32	Dimitriu BALOG	6	Mihail	Plugariu	Ulita Peti Mare	Nr. 49
33	Ioan INDRE	9	Ioan	Musicasu	Ulita Henteșilor	Nr. 5

Nr. crt.	Numele și cognumele tinerimei scolara	Eta tea	Numele părinților	Caracterul acelora	Numile locului și a uliței unde se află	Nr. caselor
34	Georgiu PAP	5	Andrei	Hentes	Ulita Peti mare	Nr. -
35	Rozalia FASSIA	8	Pavel	Preot	Ulita maghiară	Nr. -
36	Alexandra FASSIA	7	Pavel	Preot	Ulita maghiară	Nr. 26
37	Floare RATIU	8	Alexandru	Păcurariu	în Tegliște	Nr. 2
38	Catalina CSORA	5	[T]irica	Econom	în Tegliște Hatyu ucza	Nr. 3
39	Nikolae PAP	9	Iosiv	Birtaş	În Piacz	-
40	Irimie BALOG	11	Mihail	Plugariu	Ulita Peti mare	Nr. 49
41	Catalina ATYIM	10	[T]irica	[?]	Ulita Gradi	Nr. 15
42	Georgiu CSORA	10	[T]irica	Econom	Hatyu ucza	Nr. 3
43	Georgiu PAP	8	Orfan	Econom	Ulita Peti ce mică	Nr. 13
44	Ioan HADAGYI	10	Theodor	Biris	Varter ucza	Nr. 6
45	Ioan PAP	12	Orfan	Orfan	Ulita teglilor	Nr. 39

Sursa: Sursa: A.N.S.J.Bh, *Parohia ortodoxă Oradea*, dos. 1, f. 215-215v.

ANEXA 9

Conscripția

A tinerimei scolara de r. g. n.u. din orașul Oradea Mare care se află vrednici de a umbla la scoala de la anul al 6-lea la al 12 an al nașteri pe anul 1860/1

Nr. crt.	Numele și cognumele tinerimei scolara	Etatea	Numele părinților	Caracterul acelora	Nr. caselor	Numile locului și a uliței unde se află
1	Ignatiu ZOMBORLY	7	Antoni	Neguțatoriu	274	Fó utza Olosig
2	Mihail FEHER	11	Maria	Servitoare	5	Ulița henteșilor
3	Mihail CZICZAS	10	Ioan	Boacter	25	Ulița umplută afară
4	Teodor SZABO	9	Petru	Boacter	6	Ulița ungară ce mică
5	Clement BOGAN	8	Crăciun	Neguțatoriu	Lăcuința	este în Cetate
6	Ioan PAPP	7	Georgiu	Pescariu	97	Ulița Câmpului
7	Antoni LIHTENBERG	8	Antoni	Celner	10	Ulița ungară ce mare
8	Anna BLIDARIU	7	Mihail	Clopotariu	97	Ulița Peți ce mică
9	Rozalia BLIDAR[IU]	8	Mihail	Clopotariu	97	Ulița Peți ce mică

Nr. crt.	Numele și cognumele tinerimei școlare	Etatea	Numele părinților	Caracterul acestora	Nr. caselor	Numile locului și a uliței unde se află
10	Alexandru FASSIA	5	Pavel	Preot	201	Ulița ungarilor mare
11	Rozalia FASSIA	9	Pavel	Preot	201	Ulița ungarilor mare
12	Pavel POGAN	8	Teodor	Teligas	144	Ulița Tegliște din margine
13	Saveta FASSIA	7	Ioan	Paroh local	49	Ulița Capușinului
14	Georgiu HORVATH	7	Ioan	Paroh B.Orvind	49	Ulița Capucinelor
15	Marie POPA	7	Petru	Jude în satul Rontău	49	Ulița Capucinelor
16	Iuliana FEKETE	7	Georgiu	Celner	114	Ulița Sz. Ianos
17	Ioan FODOR	7	Ioan	Aciu	423	Ulița Germană
18	Georgiu POPA	5	Andrieu	Hentes	216	Ulița Peti ce mare
19	Teodor VAIDA	9	Ioan	Preot în satul Husasău	49	Ulița Capușinului
20	Dimitriu BABO	8	Teodor	Plugariu în satul Giriș	49	Ulița Capușinului
21	Ioan BASS	8	Georgiu	Caraus	11	Ulița mormintelor
22	Ioan TOTH	5	Iosiv	Masariu	5	Ulița henteșilor
23	Ela POYNAR	8	Ioan	Neguțatoriu	20	Ulița Capușinului
24	Olga POYNAR	6	Ioan	Neguțatoriu	20	Ulița Capușinului
25	Alexandra POYNAR	5	Ioan	Neguțatoriu	20	Ulița Capușinului
26	Nicolau POYNAR	4	Ioan	Neguțatoriu	20	Ulița Capușinului
27	Ioan SFERLE	9	Orfan	Neguțatoriu ?	10	Ulița Hatyu în Tegliște
28	Teodor PAPP	8	Teodor	Hentes	440	Ulița neam. mică
29	Florian PAPP	7	Teodor	Hentes	440	Ulița neam. mică
30	Teodor SIMU	11	Iosiv	[Luerasiu]	18	Ulița Câmpului în Tegliște
31	Ioan SIMU	8	Iosiv	[Luerasiu]	18	Ulița Câmpului în Tegliște
32	Georgiu OLA	9	Georgiu	Caraus	73	Ulița Câmpului
33	Iosiv OLTIAN	7	Ioan	Caltunar	25	Ulița Peti ce mică
34	Dimitriu CORA	8	Pavel	Păzitoriu de grâni	270	Ulița Peti ce mică
35	Lila VESA	7	Petru	Socotariu la	49	Ulița

Nr. crt.	Numele și cognumele tinerimei scolare	Etatea	Numele părinților	Caracterul acelora	Nr. caselor	Numile locului și a uliței unde se află
				captalan		Capuținului
36	Laura IONESCO	8	Dimitriu	Cs. R. Consilier de scoale	-	Ulița Köfarago
37	Pavel IONESCO	5	Dimitriu	Cs. R. Consilier de scoale	-	Ulița Köfarago
38	Catalina CSORA	8	Vaseliu	Caraus	53	Ulița Hatyu în Tegliște
39	Iosiv TOTH	8	Iosiv	Masariu	4	Ulița Peti ce mică
40	Alexandra FASSIA	7	Pavel	Preotul local	201	Ulița ungară
41	Ioan BALOG	9	Mihail	Plugariu	28	Ulița Peti ce mare
42	Dimitriu BALOG	8	Mihail	Plugariu	28	Ulița Peti ce mare
43	Ioan HADAGYI	9	Teodor	Servitoriu	La G. Puspoky	
44	Iuliana HADAGYI	8	Teodor	Servitoriu	La G. Puspoky	
45	Vasiliu BUDAI	7	Iuliana	Lucrătoare	30	Ulița Peti ce mică
46	George DURGYO	6	Mihail	Neguțătoriu	-	-
47	Georgiu CRISTIAN	8	Georgiu	Plugariu	149	N. Nemet utzan
48	Franz GITYE	6	Dimitriu	Lacasiu	78	Sz. Ianos utza

Sursa: A.N.S.J.Bh., *Parohia ortodoxă Oradea*, dos. 1, f. 230-230v.

ANEXA 10

Obiectele învățăturilor propuse tinerimei romane în scoala g. n. u. a Orazi Mari după etatea tinerimei în 3 Clase împărțite și în publicu ecsamenu semestralu în 26 martiu aratatu 1860

Clasa 1-e

Rugătiunile toate, cunoaștere literilor, silabisare în limba Romană, Germană și Ungară, puținica cetire, ceva din Istoria Bibliei, scriere numerilor pe tablă și socoata din capu

1	Georgiu OLAH	15	Ioan PAP cel micu
2	Severin IONESCO	16	Georgiu PAP cel mare
3	Laura IONESCO	17	Alexandra FASSIA
4	Gabri[e]la POYNAR	18	Floare RATIU
5	Olga POYNAR	19	Catalina CIOARA
6	Linca BETLEHEM	20	Catalina ATYIM
7	Irimie COSTA	21	Georgiu CIOARA
8	Iosiv OLTYAN	22	Georgiu PAP cel micu
9	Ioan POGAN	23	Ioan HADAGYI
10	Vaseliu BUDAJI	24	Antoniu LICSTENBERG

11	Ioan LEUCUTA	25	Ignatiu ZOMBORLY
12	Teodor SÂM	26	Alexandru FASSIA
13	Iuliana HADAGYI	27	Floare BLIDAR
14	Ioan FODOR	28	Anna BLIDAR

Clasa II-a

Din Religie, Istoria Bibliei, Cetire Rom., Ger. și Ung., aritmetica pe tablă și scrisoare

29	Ioan SFARLE	36	Georgiu MANDRO
30	Teodor SABO	37	Dimitriu BALOG
31	Ioan POYNAR	38	Ioan INDREIU
32	Clemet BOGAN	39	Rozalia FASSIA
33	Elena GITYE	40	Nicolau PAP
34	Mihail CZICZAS	41	Elisaveta FASSIA
35	Gavril SZILAGYI	42	Dimitriu BABO

Clasa III-a

Religia, Istoria Bibliei, ceva întorsu din limba Germană pe ce ungară și romană, Cetire Romană, Germană și Ungară, ceva din Geografie, 4 lucrări din aritmetică și scrisoare dictando

43	Georgiu CABA	48	Iosiv SIMON
44	Ioan GITYE	49	Lupu MADA
45	Mihail FEHER	50	Irimie BALOG
46	Petru BONDOR	51	Ioan PAP cel mare
47	Teodor VERES		

Cu toți laolaltă oftata Cântare Bisericească

Propuse prin
Georgiu Horvath
Învățătoriu localu

Sursa: A.N.S.J.Bh, *Parohia ortodoxă Oradea*, dos. 1, f. 231-232

ROMAN R. CIOROGARIU - O PERSONALITATE DE ANVERGURĂ- DISTINSĂ CU MEDALIILE „STEUA ROMÂNIEI” ȘI „COROANA ROMÂNIEI”

Mihai GEORGIȚĂ*

Abstract. *Roman R. Ciorogariu - A Big Personality Awarded the “Star of Romania and Crown of Romania” Medal.* The present study analyzes an original document, which has not been published so far. This is the memorandum of the Bihor County Prefecture of March 30, 1920, submitted to the Minister of Transylvania in Bucharest, the well-known poet Octavian Goga, requesting the granting of the highest distinction by King Ferdinand I of the Kingdom of Romania for a civilian personality, the Star of Romania commander. This was to be granted to Archimandrite Roman R. Ciorogariu, with his election as Orthodox bishop of the re-established diocese of Oradea. Therefore, this year marks a century since this first-rate personality of Bihor County, the Orthodox Bishop of Oradea, Roman. R. Ciorogariu, was proposed for awarding the highest distinction offered by the Kingdom of Romania to a civilian personality. The reasons for awarding this medal were closely related to his activity, up to self-sacrifice, as a political leader of Bihor for the union of this area with the Kingdom of Romania. It is not known when the award was made, but later photos show that this event took place. The distinction of the Romanian crown was conferred at the proposal of the Minister of Cults, who was also deputy of Bihar, by King Ferdinand I on January 13, 1924.

Keywords: *Bihor County, Transylvania, Roman R. Ciorogariu, "Star of Romania and Crown of Romania" medal, Octavian Goga*

În 2020 s-a aniversat Centenarul reînființării Episcopiei Ortodoxe de Oradea, dar, totodată, s-a împlinit un secol de la alegerea și numirea în scaunul episcopal a arhimandritului Roman R. Ciorogariu, vicar și fost președinte al Consistoriului Ortodox din Oradea. Acesta a fost una dintre cele mai ilustre personalități ale Bihorului de la începutul secolului al XX-lea și o figură emblematică pentru generațiile de clerici, oameni de cultură și politicieni nu doar din Bihor. Astfel, nu întâmplător galeria personalităților bihorene (peste 200 la număr) marcate în *Monografia Almanah a Bihorului*, apărută în 1936, se deschide cu persoana episcopului ortodox Roman R. Ciorogariu, fiind cel mai substanțial medalion biografic din această lucrare¹.

Născut în Pecica județul Arad în 1852, a fost un elev eminent al școlilor confesionale ungurești din Arad și Pojon. După absolvire a început în 1874 cursuri de drept la Oradea, întrerupte de stagiul militar, apoi s-a înscris la cursurile teologice din Arad, și, beneficiind de o bursă din partea Consistoriului diecezan din

---

* Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bihor; e-mail: misu_arhive@yahoo.com

¹ Aurel Tripon, *Monografia-Almanah a Crișanei. Județul Bihor*, Oradea, 1936, p. 361-485.

Arad, a continuat studiile teologice și filozofice la faimoasele universități din Leipzig și Bonn. Astfel, după studii temeinice, este angajat din 1880 ca arhivar la Consistoriu și în paralel ca profesor suplinitor la Institutul teologic din Arad (vechea Preparandie), unde devine titular din 1891. Fiind extrem de implicat în problemele bisericii a fost numit membru în Consistoriul eparhial, mitropolitan și sinodal și chiar în Congresul Național Bisericesc. În anul 1900, la vârsta de 48 de ani, intră în cinul monahal la mănăstirea Hodoș-Bodrog, unde în anul următor este ales egumen, iar în 1904 este înaintat la demnitatea de protosincol. Își continuă și activitatea de profesor în cadrul institutului și apoi chiar în calitate de director al acestei prestigioase instituții de învățământ românesc din zona de Vest.

Concomitent desfășoară o impresionată activitate publicistică și politică. Colaborator al ziarului *Tribuna* din Sibiu până la desființare acestuia, întemeiază și susține împreună cu Vasile Mangra și Ioan Russu Șirianu bisăptămânalul *Tribuna Poporului* din Arad, devenit cotidianul *Tribuna* din Arad, în jurul căruia se grupează generația tânără („activiștii”) din Partidul Național Român, sub conducerea lui Octavian Goga. Din 1900 până în 1917 a fost redactor al revistei *Biserica și Școala*, organul oficial al Episcopiei Aradului. Încă din 1892 este reprezentant al Aradului la Conferința Partidului Național Român, organizată la Sibiu. A susținut prezentarea *Memorandumului* la Viena, a cărui exemplare le-a difuzat și în Arad. După procesul memorandiștilor, menține legătura cu cei aflați în detenție, iar reședința sa din Arad devine locul de întâlnire al frunțașilor naționali și locul unde se decide în 1894 continuarea luptei naționale, Roman Ciorogariu profilându-se ca unul din principali promotori ai politici activiste. În 1895 este ales membru în comitetul de conducere al clubului central din Arad al Partidului Național Român. În același an participă în Budapesta la Congresul Naționalităților din Imperiu, fapt pentru care a fost suspendat de la catedră de către guvern pe o perioadă de un an. A doua suspendare a fost motivată de comportamentul său necorespunzător statului. Acesta trăia cu convingerea, împărtășită apropiaților și elevilor săi, că numai sub adăpostul Regatului României se poate trăi și muri în legea românească, crez ce îl va anima în toată activitatea viitoare. Astfel, a dus cea mai aprigă luptă pentru drepturile naționale ale românilor, bine cunoscută la București, cerând, alături de alți frunțași ai Partidului Național Român, ca limba română să fie folosită în administrație. Necesara împăcare dintre pasiviști și activiști, mediată de la București, a dus în 1912 la sistarea ziarului *Tribuna*, contopit cu ziarul *Românul*, și cooptarea lui Octavian Goga și Roman R. Ciorogariu în comitetul central al Partidului Național Român. După intrarea României în război, a refuzat cu fermitate semnarea adevizului de fidelitate față de Monarhia Austro-Ungară, gest pilduitor și pentru alți frunțași români. În pofida opoziției guvernului, sinodul eparhial din Arad îl alege în 1917 pe Roman R. Ciorogariu vicar episcopal la Oradea, funcție care-i aducea, implicit, și demnitatea de deputat în parlament, ceea ce i-a determinat pe miniștrii Cultelor să amâne confirmarea sa până la 3 octombrie 1918, odată cu marile schimbări de pe scena politică internațională. În această perioadă, de la alegere până la confirmare, aflându-se la Oradea, se implică în mod deosebit împotriva imixtiunii tot mai agresive a guvernului în viața bisericii românești. La puțin timp după dizolvarea monarhiei bicefale, a fost invitat, ținând cont de experiența sa îndelungată și de convingerile sale unioniste, să se alăture

mișcării naționale din Bihor, de unde s-a declarat cu fermitate dorința unirii cu România. Membru în comitetul de conducere a Consiliului Național Român din Bihor, al cărui președinte ajunge după Adunarea de la Alba-Iulia, reușește, timp de aproape cinci luni, punându-și viața în pericol, să călăuzească pe românii bihoreni pentru a rezista presiunilor și abuzurilor din partea administrației maghiare și a trupelor secuiești. După eliberarea Oradiei și a Bihorului, se implică, alături de generalul Holban, în reorganizarea administrativă a județului, iar din noiembrie 1919 este ales senator în primul parlament al României întregite. Din această nouă postură va lupta pentru asanarea morală în viața politică și depășirea intereselor meschine ale partidelor în vederea atingerii binelui suprem al Țării². Totodată, va demara acțiuni parlamentare pe lângă Guvern și delegația guvernamentală la Tratatul de Pace de la Paris pentru ca Oradea și Bihorul întreg să fie integrate în noile granițe ale Regatului României³.

Așadar, bogata și îndelunga sa activitate cultural-patriotică desfășurată la Arad și apoi încununată de cea bisericească și politică la Oradea a făcut din Roman R. Ciorogariu, după realizarea Unirii cu regatul României Mari, un venerabil reper la granița de vest a României, atât prin vârstă și experiență, cât mai ales prin victoriile remarcabile în plan politic obținute în cele mai dificile condiții. Acest fapt era binecunoscut înaltelor oficialități din Bihor chiar de atunci, motiv pentru care Prefectul Bihorului îl propune Consiliului de Miniștri pentru acordarea celei mai înalte distincții care se puteau acorda unei personalități civile: *Steaua României în grad de comandor*. Tot în 2020 s-a împlinit un veac de la această propunere, concepută sub forma unui lung memoriu, adresat în 30 martie 1920, Ministrului Ardealului la București, în persoana apreciatului poet Octavian Goga⁴, un apropiat colaborator al lui Roman Ciorogariu în lupta politică și afin în ideile politice. Memoriul este redactat de către secretarul Prefecturii Nerva Traian Cosma⁵ și asumat de Prefectul Nicolae Zigre⁶. Atât Nerva Traian Cosma în calitate de

---

² Elisaveta Roșu, *Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Repere Istorice*, Oradea, 2007, p. 18-142; Ioan Sorin Cuc, *Episcopia ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Oradea, 2005, p. 379-403; Aurel Tripon, *op.cit.*, p. 361-364; Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, editat de Viorel Faur, Oradea, 1994, passim; Coman Vasile, *Episcopul Roman Ciorogariu luptător pentru libertatea și drepturile poporului român din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului”, anul XXXI, nr. 7-9, 1976, p. 631-636.

³ Mihai Georgiță, *Granițele Bihorului și Sătmarului la Conferința de pace de la Paris 1919-1920. Un document inedit*, în “Cu noi este Dumnezeu... Desăvârșirea Marii Uniri (1919-1920)”, Oradea, 2019, p. 260-276

⁴ Arhivele Naționale-Serviciul județean Arad, *fond personal Roman R. Ciorogariu Arad-Oradea*, dosarul 8, filele 298-300.

⁵ Născut în 1897, a fost fiul avocatului dr. Gavril Cosma din Beiuș, unul din principalii animatori ai mișcării naționale din Beiuș, apoi delegat al Beiușului la Adunarea de la Alba Iulia și senator în perioada 1919-1926, merite pentru care a fost distins cu ordinul „Steaua României în grad de ofițer”. Acesta urmează teologia la Arad și dreptul la București, profesând ca și tatăl său în avocatură. Din 1919 până în 1922 este secretar și apoi șef de cabinet la Prefectura Bihor, apoi deputat de Beiuș și primar al orașului Beiuș. Vezi: Aurel Tripon, *op.cit.*, p. 377, 451.

⁶ Născut în 1882 la Oradea, urmează dreptul la Budapesta, unde obține și doctoratul. Activează pe urmă ca un avocat de excepție la Oradea, luând parte activă la toate

președinte al Societății culturale “Dacia Traiană”⁷ și apoi secretar al Consiliului Național Român în timpul președinției lui Roman R Ciorogariu⁸, cât și dr. Nicolae Zigre, membru important în Consiliul Executiv al Consiliului Național Român din Bihor⁹, i-au fost alături în perioada grea pe care a traversat-o Bihorul, mai cu seamă după Adunarea de la Alba Iulia până la intrarea armatei române în Bihor. Prin urmare, aceștia au cunoscut îndeaproape virtuțile omenești, precum și calitățile intelectuale și politice ale acestuia, puse în valoare mai ales în momente de grea cumpănă pentru românii bihoreni.

Astfel, Roman R. Ciorogariu era apreciat ca un virtuos și aprig luptător, țintă a tuturor atacurilor din partea dușmanilor neamului românesc, cu o ținută bărbătească exemplară mai ales „pe vremea zilelor de groază prin cari a trecut Bihorul nostru”. Dacă Bihorul a rămas românesc se datorează muncii sale de apostolat de peste 4 decenii în cadrul Seminarului teologic și pedagogic din Arad, unde a insuflat permanent idealurile naționale până la jertfa de sine. Învățătorii și preoții școliți în Seminar au fost cei care au ținut trează conștiința națională în Arad și Bihor, iar când a fost cazul s-au jertfit ca martiri ai neamului românesc, cum bunăoară au fost preoții Cornel Leucuțiu, Cornel Popescu și învățătorul Vasile Filip. Activitatea sa la Seminar și vrednicia de mare român au fost cunoscute și la București, de aceea regele Carol I îi oferă un ceas de aur cu monogramă.

“Om de o rară inteligență, diplomat iscusit, bărbat integru, român bun până la jertfirea de sine, a pus pe altarul neamului său tot ceea ce avea mai bun și mai prețios”-iată cum îl caracterizează pe Roman Ciorogariu, în puține cuvinte, Nerva Traian Cosma și el un tânăr și aprig luptător pentru cauza națională.

Rodul muncii sale îndârjite și neobosite pentru neamul românesc se dezvăluie nemijlocit românilor bihoreni după ce a fost ales vicar la Oradea și refuzase anterior, cu riscul întemnițării, să semneze declarația de adeziune și fidelitate Casei de Habsburg și pentru integritatea Ungariei. Românii bihoreni ajunseseră în cea mai cumplită perioadă a încercărilor de deznaționalizare, însă noul vicar îndemna “prin vorbă și faptă la rezistență și tărie sufletească pe cei deznădăjduiți”, riscând în orice moment arestarea. Ideile sale național- politice le-a putut exprima plenar după instituirea Republicii Ungare și mai cu seamă după Adunarea de la Alba-Iulia, “când deveni cu adevărat cuvânt îndreptătorul și conducătorul acestui județ”. Pentru activitatea sa ca președinte al Consiliului Național Român (a corespondat în secret cu autoritățile românești de dincolo de linia demarcațională și a luat legătura cu misiunile aliate) și promotor neînfricat al idealului unirii, dezvăluite mai ales în paginile ziarului *Tribuna Bihorului*, înființat și tipărit din inițiativa sa, dar și redactat aproape în întregime, în 12 martie 1919 a

---

manifestările culturale și naționale din Oradea. Din toamna anului 1919 este numit prefect, apoi secretar de stat în Ministerul de Interne și a fost ales deputat și senator, vicepreședinte al senatului în parlamentul României Mari. A fost distins cu ordinul “Ferdinand I în grad de ofițer”. Vezi: *Ibidem*, p. 451.

⁷ Viorel Faur, Ioan Popovici, *Societatea culturală “Dacia Traiană” a studenților români din Bihor*, în „Crisia”, tom X, 1980, p. 496-497.

⁸ Ioan Popovici et alii, *1918. Bihorul în epopeea Unirii. Documente*, Oradea, 1978, p. 414, 426, 456, 458.

⁹ *Ibidem*, p. 141-143, 350,

fost declarat de autoritățile militare ungare spion al României, pus sub pază și control militar. Cu toate acestea, Roman. R Ciorogariu nu s-a lăsat impresionat și în timp ce, înfricoșați de această măsură, ceilalți membri ai Consiliului Național Român au cerut sistarea activității Consiliului, în ședința din 13 martie a rostit cuvinte memorabile care probau curajul său până la jertfa de sine: „de vă veți retrage cu toții sau de veți dizolva Consiliul, eu rămân Consiliul și mai bine capul decât dizolvarea... Datoria față de neam, respectul renumelui nostru ne dictează: mai bine moartea decât să ne părăsim locul de veghe. Orice veți hotărâ, eu nu execut și de voi rămâne singur, tot voi ține pieptul”. Roman R. Ciorogariu nu a fost doar un neînfricat român, ci și un om providențial, căci ajuns să fie arestat și condamnat la moarte de către bolșevicii unguri, o lună mai târziu, a fost salvat ca prin minune în dimineața Zilei de Paști.

Chiar în lipsa unei perspective istorice, ce le-ar fi îmbogățit, acestea erau principalele temeuri de necontestat pentru care Prefectul dorea să-l propună conferirii celei mai înalte distincții civile, comparabilă cu ordinul “Mihai Viteazul” acordat militarilor, “pentru că dându-se pildă urmașilor noștri, să fie răsplătite după vrednicie suferințele și Golgota îndurată de omul cel mai respectat astăzi în județul nostru”. Prefectul propune ca acordarea acestei înalte distincții de către Rege să se petreacă odată cu alegerea acestuia ca episcop și președinte al sinodului episcopal orădean, care trebuiau să aibă loc în luna următoare, iar pentru a da o solemnitate specială momentului alegerii și înmânării distincției, era de dorit să participe Primul Ministru sau cel puțin Ministrul Ardealului ori al Cultelor.

Desigur Octavian Goga, care a susținut și reînființarea episcopiei ortodoxe la Oradea¹⁰, va face toate demersurile necesare obținerii acestei distincții de la Regele Ferdinand care-l cunoștea bine pe Roman R. Ciorogariu încă de la vizita făcută în Oradea în mai 1919, ocazie cu care a promis reînființarea vechi episcopii a Orăzii¹¹. Însă birocrăția, multiplele și complicatele proceduri, precum și dezbaterile parlamentare, au amânat decretarea înființării episcopiei până la sfârșitul lunii august 1920. Astfel, primul sinod eparhial extraordinar al reînființatei episcopii a Orădiei are loc pe 1 octombrie, iar pe 3 octombrie își desfășoară ședința destinată alegerii episcopului, la care participă și Mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan. Cu excepția unui vot, arhimandritul Roman R. Ciorogariu adună toate sufragiile în favoarea sa și este ales episcop al Orăzii, însă hirotonirea și întronizarea s-au amânat la o dată ulterioară, corespunzătoare cu fastul convenit unui asemenea moment¹². Atentatul cu bombă din senatul Regatului României de la începutul lunii decembrie 1920, când Roman. R Ciorogariu a fost rănit la brațul drept, iar episcopul greco-catolic de Oradea, dr. Demetriu Radu, a fost ucis¹³, a amânat din nou ungerea ca arhipăstor. După ieșirea din perioada de spitalizare de la Spitalul Colțea din București, pe 13 martie 1921 are loc ceremonia de hirotonire a episcopului Roman. R. Ciorogariu, la capela Mitropoliei din București, unde au participat cele mai înalte fețe bisericești din Regat, dar și înalte autorități civile și militare. Pe 16 martie în Sala Tronului din

---

¹⁰ Elisaveta Roșu, *op. cit.*, p. 147-150.

¹¹ Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 167.

¹² Elisaveta Roșu, *op. cit.*, p. 151-154.

¹³ Detalii despre acest eveniment tragic la Pr. Dr. Ciprian Robotin, *O viață în slujba bisericii și a națiunii: Episcopul dr. Demetriu Radu*, Timișoara, 2020, p. 248-266.

Palatul Regal, în prezența oficialităților civile și militare, a primit investitura din partea Regelui Ferdinand și cârja pastorală. Ceremonia solemnă de întronizare a avut loc abia în duminica din 19 septembrie 1921 și a fost oficiată de Mitropolitul Ardealului, alături de episcopii Aradului și Clujului. Au luat parte ministrul Octavian Goga, generalii Văitoianu, Moșoiu și Petală, înaltele oficialități locale, civile și bisericești¹⁴.

Istoriografia nu menționează data ori momentul conferirii ordinului „Steaua României”, de la alegerea ca episcop din 3 octombrie 1920 până la ceremonia întronizării din 19 septembrie 1921, dar credem că a putut avea loc fie la hirotonirea întru arhieru la Mitropolia din București, fie la investitura din Palatul Regal, sau poate chiar odată cu ceremoniile de întronizare, unde a participat și ministrul Octavian Goga. Cert este faptul că i s-a acordat aceasată distincție așa cum putem observa din fotografia (vezi Anexa 2) publicată în 1936 în *Monografia-Almanah a Crișanei*¹⁵, imagine care însoțește medalionul biografic a lui Roman. R Ciorogariu și unde pe reverul stâng al hainei sale apare, alături de alte medalii, și cea cu „Steaua României în grad de comandor”. Deoarece memoriul Prefecturii Bihor privind conferirea acestui ordin a fost menționat doar laconic în istoriografie¹⁶, îl publicăm integral în anexă (vezi Anexa 1) la studiu.

Această distincție deschide de fapt seria onorurilor și distincțiilor, căci pentru uriașa sa activitate (la o vârstă înaintată) de om politic în parlamentul României, de om de cultură și arhieru păstor de suflete, a fost distins în continuare cu multe decorații (Coroana României în grad de Mare Cruce, Ordinul Ferdinand I în grad de Mare Ofițer, Cavaler al însemnului onorific *Pentru Merit*, Medalia jubiliară Carol I, Răspalta Muncii pentru biserică clasa I, Comandor al „Vulturului României”, precum și Membru de Onoare al Academiei Române, Membru de Onoare al Institutului Geografic Regal etc.)¹⁷.

Roman Ciorogariu a continuat, așadar, să rămână cea mai distinsă personalitate a Bihorului și în anii interbelici. Ziarul “Vestul Românesc” relatează într-un amplu articol din 16 ianuarie 1924¹⁸, contextul și momentul solemn al conferirii altor importante distincții, moment care a avut loc în duminica din 13 ianuarie 1924. Este vorba de medalia „Coroana României în grad de mare Cruce cu Cordon” și „Răspalta muncii clasa I”. *Monografia- Almanah a Crișanei* editată în 1936, situează medaliile “Steaua României” și „Coroana României” consecutiv, pe prim plan, considerându-le cele mai importante. Desigur, ele au fost acordate în momente diferite. “Coroana României” i se putea conferi mai cu seamă după actul Încoronării Regilor României la Alba Iulia, în 15 octombrie 1922. Credem că de data aceasta inițiatorul a fost distinsul profesor universitar clujean, istoric și academician Alexandru Lapedatu, ales în circumscripția Ceica în 1922 deputat liberal de Bihor. În 30 octombrie 1923, Alexandru Lapedatu fusese numit și ministru al Cultelor și Artelor, funcție pe care o va onora în mai multe rânduri și în mai multe guverne liberale. El a activat și în calitate de membru al Comisiei de

¹⁴ Elisaveta Roșu, *op. cit.*, p. 155-157; Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 363.

¹⁵ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 361

¹⁶ Elisaveta Roșu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁷ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 364; Ioan Sorin Cuc, *op. cit.*, p. 404.

¹⁸ Îi mulțumesc d-lui dr. Ioan Ciorba că mi-a semnalat acest articol.

încoronare a Regilor României¹⁹. Din această postură, având legături strânse cu Bihorul, și intim al cercurilor Casei Regale, a dorit să-l propună pe episcopul Roman Ciorogariu, pe care-l cunoștea și din parlamentul României, la una din cele mai mari distincții conferite de Regalitatea României. Având în vedere rolul esențial al bisericii greco-catolice în înfăptuirea actului Unirii din 1918, precum și contribuția importantă la consolidarea unității și culturii române, a propus ca aceleași distincții să fie oferite în același timp și episcopului greco-catolic de Oradea, dr. Valeriu Traian Frențiu, care păstorea o veche și însemnată eparhie. Pentru a surprinde plăcut, a sosit neanunțat la Oradea în 12 ianuarie 1924 cu scopul de a înmâna personal distincțiile, fiind așteptat în gară doar de către Prefect, dr. N. Popovici, care desigur era printre puținii la curent cu scopul vizitei. Întreaga după-amiază a petrecut-o între orădeni, interesându-se îndeaproape de administrarea județului Bihor. Seara a luat cina la episcopia ortodoxă împreună cu Roman Ciorogariu, unde au fost invitați episcopul greco-catolic dr. Valeriu Traian Frențiu, episcopul romano-catolic, prefectul județului și primarul Oradiei.

Duminică dimineața, în 13 ianuarie, a asistat împreună cu toate autoritățile civile și militare la oficierea liturghiei de către întreg clerul catedralei ortodoxe din Oradea, vestita Biserică cu Lună din Oradea, în prezența unui număr impresionant de enoriași. După liturghie, în mijlocul acestui public numeros, ministrul Alexandru Lapedatu a înmânat episcopului Roman Ciorogariu medalia „Coroana României, mare cruce cu Cordon”, oferită de Maiestatea Sa Regele Ferdinand I al Regatului României, la propunerea ministrului Cultelor și Artelor și medalia „Răsplata muncii clasa I” pentru biserică, conferită de Ministrul Cultelor și Artelor. Cu acest prilej, ministrul Alexandru Lapedatu a ținut un impresionant discurs, în care a relevat uriașa personalitate a episcopului și meritele sale deosebite în istoria recentă și în folosul țării. A evidențiat lupta neobosită a acestuia prin publicistică, prin grai și fapte pentru propășirea națiunii române, marea operă înfăptuită timp de patru decenii la Seminarul Teologic din Arad, unde cu sufletul vibrând de patriotism a pregătit un număr mare de păstori sufletești ai poporului român; greutățile și suferințele îndurate în această luptă, care au culminat cu pierderea brațului drept după atentatul din Parlament. De asemenea, pentru meritele de arhieru, au fost subliniate opera de ctitorire și rectitorire și organizarea episcopiei pe baze noi. La rândul său, Roman Ciorogariu a mulțumit pentru distincția conferită de Rege, a felicitat marea operă a regelui, socotit de episcop „mare căpitan al românismului”. Totodată, a arătat că divergențele din viața politică din acea perioadă erau numai de suprafață și că în fond toți muncesc pentru binele țării, „căci patriotismul poporului românesc de la conducător până la țaran nu poate fi discutat”.

După această ceremonie memorabilă, întreaga asistență împreună cu Ministrul au mers la catedrala unită, iar după serviciul divin, ministrul Alexandru Lapedatu a remis episcopului greco-catolic dr. Valeriu Traian Frențiu aceleași decorații, prezentând într-un frumos discurs marele sacrificiu material pe care Episcopia Unită din Oradea le-a făcut pentru propășirea culturii române²⁰. Se împlineau aproape 5 ani de când Regele

---

¹⁹ Vezi detalii la Ioan Opreș, *Gemenii Lapedatu. Istorie și finanțe*, București, 2017, p. 106-115; Ciupea Ioan, Virgil Țărău, *Liberalii clujeni. Destine în Marea Istorie*, Vol. I-II, Cluj-Napoca, 2007, 2009, s.

²⁰ *Vestul Românesc*, anul II, nr. 6, miercuri 16 ianuarie 1924, p. 1

vizitase, imediat după eliberare, pentru prima dată Oradea și pe cei doi ierarhi români, asistând cu solemnitate, pe rând, în aceeași ordine, la serviciul divin din catedralele românești din Oradea, ocazie cu care a felicitat în mod deosebit faptele arhiepiscopilor români. Iată că sosise și timpul să le fie conferite celor doi episcopi cele mai înalte distincții ale regalității României.

Anexa 1

Nr. 11/Pres/1920
REGATUL ROMÂNIEI

Prefectura județului Bihor

Domnule Ministru,

Părintele arhimandrit Roman R. Ciorogariu, președintele Consistoriului episcopal ortodox român din Oradea-Mare, îndeobști pe vremea zilelor de groază prin cari a trecut Bihorul nostru, a avut o ținută bărbătească, pentru care a fost pus țintă tuturor atentatelor dușmanilor noștri din regimul trecut, câștigându-și astfel rolul de conducător și îndreptător al Românilor din acest județ.

În cele ce urmează voi schița meritele ce și le-a câștigat acest virtuos și aprig luptător, cari mă îndeamnă să propun decorarea Înalt Prea Cuvioșiei Sale cu ordul „Steaua României” în grad de comandor.

Activitatea și apostolatul părintelui Roman Ciorogariu, în vremea celor 40 de ani petrecuți la catedra Seminarului teologic și pedagogic din Arad, este binecunoscută și apreciată nu numai în Transilvania, ci și în vechiul regat. Tot ceea ce s-a plăsmuit în acea vreme în Arad, este opera lui. Din Seminar a făcut un focar de cultură și mai ales un izvor nesecat al însuflețirii pentru lupta națională. Din școala lui au ieșit acei entuziaști preoți și învățători, grație muncii cărora conștiința națională a fost vie și activă în dieceza Aradului.

Domnului Octavian Goga, Ministrul Ardealului în București

Jur că Bihorul, uitat de toți, în bătaia tuturor tentativelor ungurești, a rămas românesc, este rodul activității bisericii și a școlii românești conduse de preoții și învățătorii ieșiți din școala părintelui Ciorogariu, care în cursurile sale a turnat și infiltrat nu numai cultură, ci mai ales acesta amăsurat postulatelor intereselor românești-dragostea de neam și sentimentul abnegației până la jertfa de sine. Dovada cea mai eclatantă este moartea de martir a ucenicilor săi, a preoților Cornel Leucuțiu, Cornel Popescu și a învățătorului Vasile Filip, căzuți pradă hoardelor maghiare în vremea bolșevismului.

Nu insist asupra activității dezvoltate în Arad. Țin să informez că M.S. Regele Carol I, apreciind vrednicia părintelui Ciorogariu, deși a ținut cont de persecuțiunile la care era espus pe urma unei distincții un Român din Transilvania,

a căutat totuși să-l decoreze sub alte forme, trimițându-i un ceas de aur cu monogramul său și conferindu-i ordul “Deusmereuti”, distingându-l astfel pe politicianul neobosit cu o decorație mai mult de un caracter economic.

Rodul muncii părintelui Ciorogariu, Bihorul le simte nemijlocit numai după venirea sa la episcopia din Oradea, unde fu ales în unanimitate în anul 1917.

A venit aici pe vremea celor mai grele zile ce le-a ajuns Bihorul. Ca unul, care a riscat să refuze iscălirea declarației de aderență și loialitate Casei de Habsburg și integrității Ungariei, circulate din prilejul intrării României în război, nici că se putea astfel, decât că venind la Oradea, să îndemne prin vorbă și faptă la rezistență și tărie sufletească pe cei deznădăjduiți. Toate acestea cu riscul de a fi ridicat și internat în oricare clipă.

A fost la largul său numai după izbucnirea revoluției din 30 octombrie a contelui Károlyi Mihályi, când înființându-se Consiliul Național Român din Oradea-Mare și județul Bihor, și mai ales după Adunarea de la Alba Iulia, când deveni cu adevărat cuvânt îndreptătorul și conducătorul acestui județ.

Om de o rară inteligență, diplomat iscusit, bărbat integru, român bun până la jertfirea de sine, a pus pe altarul neamului său tot ceea ce avea mai bun și mai prețios.

Pentru munca sa dezvoltată în calitate de conducător al Consiliului Național Român din Județul Bihor și apoi prin redactarea ziarului „Tribuna Bihorului”, înființată din inițiativa lui și scrisă începând de la articolul de fond până la ultima știre aproape exclusiv de dânsul (: redactorul Gh. Tulbure era dus la Budapesta să facă la faimosul profesor Dr. Sigescu doctoratul din limba română, aceasta după Alba-Iulia:), comandantul garnizoanei, colonelul Ragics, la 12 martie 1919, l-a declarat spion al României Mari, primejdios integrității Ungariei, drept ce l-a pus sub pază și control militar.

Îngroziți de această măsură, ceilalți membri ai Consiliului Național au cerut sistarea activității C.N.R., lăsându-se conducerea în sarcina presidentului Ciorogariu, care s-a declarat a avea curajul de a rămâne și pe mai departe neclintit la locul lui. În memorabila ședință a C.N.R., ținută la 13 martie 1919, părintele Ciorogariu a rostit cuvintele neuitate: „de vă veți retrage cu toții sau de veți dizolva Consiliul, eu rămân Consiliul și mai bine capul decât dizolvarea, chiar acum în gura morții, când satele sunt pline de vaietele victimelor, populația risipită de bandele săcuilor colonelului Kratokvill așteaptă de la noi tărie și mângâiere, iar nu fugă descurajatoare. Datoria față de neam, respectul renumelui nostru ne dictează: mai bine moartea decât să ne părăsim locul de veghe. Orice veți hotărâ, eu nu execut și de voi rămâne singur, tot voi ține pieptul”.

Isbucnind bolșevismul, garda roșie în prima noapte i-a făcut numai Î. P. Sale percheziție domiciliară, punându-i apoi o pază de 15 „tovarăși” roșii înarmați, cari l-au oprit să iasă din casă, unde-l internează până în noaptea Vinerii Patimilor 1919, când la miezul nopții, ridicându-l, l-au osândit la moarte și l-au dus să-l execute, de unde a scăpat ca prin minune, numai prin retragerea roșiilor și în urma prin intrarea fraților care ne-au desrobit în dimineața Învierii Domnului.

Ocupând armata orașul, părintele Ciorogariu cu generalul Holban au preluat imediat administrația și conducerea județului nostru, instituind prefect și conducători până la venirea delegatului Consiliului Dirigent de care am fost ruși

prin frontul de la Ciucea atâta amar de vreme, în cursul căreia căpetenia și sufletul nostru a fost C.N.R., condus de părintele Ciorogariu.

În aceea vreme, județul era mai mare ca Bucovina, iar în uz aveam guvernul revoluționar și armata ungrească, care teroriza și înăbușea orice mișcare a românilor, românească.

Au venit în cursul acestei urgii diferite misiuni aliate și părintele Ciorogariu n-a pregetat să le informeze cu mare risc despre suferințele noastre. A îndrăznit să-i ațâie calea misiunii franceze pentru a esopera o audiență pentru a-i prezenta refugiații satelor, căci unгурii îi izolau și nu puteau răzbi astfel în fața aliaților decât pe astfel de cărări. În aceeași vreme trimitea pe cărări ascunse, espunându-și viața, rapoarte confidentiale Comandamentelor militare și conducătorilor noștri de dincolo de linia demarcațională.

Bărbăția cu care a înfruntat, în repetite rânduri, primejdia morții, acest moșneag de peste 60 de ani, în vreme ce conducătorii indicați se ascundeau de frică, dragostea de neam sunt virtuțile care mă determină să propun decorarea acestui mucenic probat al idealului național.

Domnule ministru,

Am propus cea mai înaltă distincție și dacă s-ar conferi și civililor, aș îndrăzni să-l propun și pentru ordul „Mihai Viteazul”, pentru virtuțile de care a dat dovadă. Sunt prea recente faptele părintelui arhimandrit și aceasta ne împiedică, ca neavând perspectiva istorică, să ne dăm seama de dimensiunile muncii sale uriașe și tributul de recunoștință, cu care-l datorim noi bihoreni.

În calitate de reprezentant al statului mi se impune datoria morală de a Vă raporta acestea, pentru că dându-se pildă urmașilor noștri, să fie răsplătite după vrednicie suferințele și Golgota îndurată de omul cel mai respectat astăzi în județul nostru.

Luna viitoare se întrunește pentru prima dată sinodul episcopiei din Oradea, văduvită de 200 de ani. Este sigur că cu unanimitate va fi ales părintele Roman Ciorogariu, care este cel mai indicat pentru această înaltă și atât de importantă dignitate aici la periferie, unde ne așteaptă încă atâta muncă.

Întrucât Consiliul de Miniștri, acceptând propunerea mea, ar propune Maiestății Sale Regelui decorarea părintelui arhimandrit, pe care a avut fericirea de a fi fost primit în repetite rânduri în audiență, aș îndrăzni să propun, ca conferirea acestei decorații să aibă loc în ziua alegerii.

Mă folosesc de acest prilej pentru a suleva (promova n. n.) ideea de a fi reprezentat guvernul prin domnul Președinte al Consiliului de Miniștri, prin domnul ministru al Ardealului ori domnul ministru de culte la această măreață inaugurare a Episcopiei, care nu este numai un act bisericesc, ci un eveniment epocal în istoria noastră național-culturală din aceste părți. În acest caz Vă rog cu supunere să binevoiți a mă înștiința să pot face confidențial pregătirile necesare.

Rugându-Vă respectuos cu propunerea mea să binevoiți a o supune deliberării Consiliului de Miniștri, semnez.

Oradea, la 30 martie 1920

Cu profund respect

Prefectul județului Bihor și al municipiului Oradea-Mare

Secretar

Cosma

Sursa: Arhivele Naționale-Serviciul județean Arad, *fond personal Roman R. Ciorogariu Arad-Oradea*, dosarul 8, filele 298-300

Anexa 2

Fotografie din lucrarea *Monografia-Almanah a Crișanei. Județul Bihor, Oradea*, 1936, p. 361

METODOLOGIA LUI TEODOR V. PĂCĂȚIAN FOLOSITĂ ÎN ACTIVITATEA DE CONTABILIZARE A JERTFELOR ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Delia CORA*

Abstract. *Teodor V. Păcățian's Methodology Used in the Activity of Accounting the Sacrifices of the Romanians from Transylvania During the First World War.* An evaluation of the sacrifice "in blood and wealth" that the Transylvanian Romanians were to give for the "homeland" - the Austro-Hungarian Empire of the time, was launched in the spring of 1915. The motivation of this approach is that at the end of the war the Transylvanian Romanians have a decisive argument to claim in Vienna another political status as a people of over three million souls, who also make up the state.

The happy end of the Great War by uniting all Romanians in a single political body, did not exclude the gathering, as accurately as possible, of the sacrifices that the Transylvanian Romanians gave in the four years of conflict. Now the goal was different, "for other reasons and higher interests, patriotic and national, had to be collected for history".

The efforts of Teodor V. Păcățian to centralize the sacrifices of the Romanians from Transylvania given the fronts of the First World War as soldiers in the Austro-Hungarian army, immediately after the end of the Great War materialized in nominal tables, well prepared, with information about: soldiers sent to the front, soldiers who remained sedentary, how many citizens were arrested or took refuge from Austria-Hungary, how many were wounded or died on the front, the wounded, the disabled, those who were reported missing, soldiers who returned home healthy, widows and war orphans, from what social categories were recruited soldiers (intellectuals, merchants and craftsmen, peasants and workers), how many soldiers were decorated for deeds of bravery, the participation of the Great National Assembly of in Alba Iulia.

From the entire restoration of the road and the efforts made during a year in order to centralize the sacrifices of the Transylvanian Romanians between 1914-1918, completed in one year, results the thoroughness and good organization of Teodor V. Păcățean and his collaborators. We must see in this work experience, the traditional organizational capacity of the Transylvanian Romanians molded on the Central German-European model.

Keywords: *demographic history, World War I, Transylvania, census, sacrifices of Romanians*

---

* Doctor în Istorie, profesor la Liceul Teoretic „Petőfi Sándor”, Săcueni, Bihor

Intervenția noastră se încadrează în sfera istoriei demografiei românești, cu aplecare specială asupra strădaniilor lui Teodor V. Păcățian de-a centraliza jertfele românilor din Transilvania date pe fronturile Primului Război Mondial ca militari în armata austro-ungară, imediat după încheierea Marelui Război.

În ultimii aproape treizeci de ani, cercetările de demografie istorică și istoria familiei, s-au întetit în istoriografia noastră, mai ales datorită istoricului clujean Ioan Bolovan și-a unui grup de tineri istorici pe care îi coordonează în cadrul „Centrului de studiere a populației” de pe lângă „Universitate Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca¹. Studiile istoricului clujean se opresc și asupra realităților demografice din Transilvania Primului Război Mondial².

Cercetările demografice românești din anii postdecembriști se bazează pe activitatea și studiile unor specialiști afirmați încă în perioada interbelică, chiar în România epocii socialiste. Amintim doar trei deschizători de drumuri în acest domeniu³, Ștefan Manciu⁴ și Sabin Manuilă⁵ în anii 1919-1940, respectiv Ștefan Pascu începând cu anii 1960⁶.

¹ Vezi CV-ul profesorului universitar Ioan Bolovan

² Vezi: Ioan Bolovan, „Mutații demografice în timpul Primului Război Mondial”, în *Studii și Materiale de istorie Modernă*, București, 2005, tom XVIII, p. 61-70; Idem, „Impactul Primului Război Mondial asupra familiei din Transilvania”, în vol. *Miscellanea Historica et Arheologica in Honorem Ștefan Ștefănescu*, editori Ionel Câdea și Cristoiu Luca, Ed. Istros, Brăila, 2009, p. 783-796, (în colaborare cu Sorina Paula Bolovan); Idem, *Primul Război Mondial în realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj- Napoca, 2005

³ Idem, „Repere privind constituirea demografiei istoriei”, în vol. *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 551-556. Aici autorul face o trecere condensată în revistă a pionierilor cercetărilor în demografie, istorici români, din 1933 până în 1995. Dintre istoricii și demografii români interbelici sunt amintiți Sabin Manuilă, Anton Golopenția, iar după 1960: Ștefan Pascu, Liviu Moldovan, Gheorghe Platon, Ecaterina Negruți, Simion Retegan, Ștefan Ștefănescu, Louis Roman, Vezi și : Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, „Ștefan Pascu și demografia istorică” în vol. *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai – Ștefan Pascu*, Presa Universitară Clujeană, 2015, vol. Coordonat de T. Nicoară, p. 41-51

⁴ Vezi studiile sale mai ales cele dedicate demografiei de pe granița de vest a țării noastre: *Granița de vest*, 1936; „La frontiere ethnique roumain-hongrois”, în *Reviue de Transylvanie* (Cluj), an IV, nr. 1-2/1938, p. 28-39

⁵ Sabin Manuilă, *istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, Ed. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995 (autor și coordonator Ioan Bolovan, Sorina Bolovan); Ioan Bolovan, „Consideration sur la vie et l'activité de Sabin Manuilă”, în *Transylvation Reviue* (Cluj-Napoca), nr. 4, nr. 1, 1995, p.128-134

⁶ Ioan Bolovan, „Ștefan Pascu și demografia istorică” în *Anuarul Institutului de Istorie* (Cluj-Napoca), XLII, 2003, p. 145-144, Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, „Jumătate de secol de demografie istorică și istoria familiei în România (1960-2010) în vol. *Seminatores in artium liberalium agora. Studia in honorem et memoriam Barbu*

Din anul universitar 1962-1963, profesorul Ștefan Pascu introduce în cursul de Istorie Medie a României primele date de demografie istorică într-un curs universitar. Pentru studenții săi de la acea vreme a fost un element absolut în premieră, care a deschis un nou capitol în înțelegerea Istoriei naționale și universale⁷.

Teodor V. Păcățian a fost o personalitate complexă a elitei majore a națiunii române din Transilvania, la cumpăna secolelor XIX-XX, care a jucat un rol important în înfăptuirea Marii Uniri de la 1918, apoi în consolidarea acesteia. Absolvent doar a unor studii medii în limbile română, germană și maghiară, a fost un spirit autodidact. A ocupat funcții de notar comunal în zona Banatului, de unde era și de origine, apoi de publicist la ziare naționale ca: „Luminatorul”, „Gazeta poporului”,

„Dreptatea”, „Tribuna”, „Telegraful român” – din Timișoara și Sibiu. În presa vremii a scris articole pe teme naționale, autoritățile maghiare intentându-i mai multe procese de presă, fiind chiar închis. La un moment dat s-a retras în București pentru o scurtă perioadă de timp, revenind, apoi, în Transilvania. În capitala românilor a ocupat funcția de secretar contabil la „Liga culturală” fondată de Nicolae Iorga. Participând la organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, este numit de către Consiliul Dirigent în postul de redactor al „Gazetei oficiale” – periodicul guvernului provizoriu al Transilvaniei (1918-1920). Pentru meritele sale de gazetar și istoric, în 1922 este numit membru pe viață al Asteii⁸.

Dintre studiilor sale istorice și literare, Teodor V. Păcățian rămâne cunoscut pentru importanta lucrare „Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară”, apărută în opt volume, între anii 1902-1915⁹. Mai puțin se scoate în evidență locul lui Teodor V. Păcățian în rândul primilor cercetători români preocupați de studii demografice, devansând, în timp, cercetările lui Ștefan Manciulea și Sabin Manuilă. Desigur nu putem compara activitatea lui Ștefan Manciulea și a lui Sabin Manuilă ca demografie cu cea a lui Teodor V. Păcățian, deși ultimul face un prim studiu în acest domeniu important al istoriei românești. Este

---

Ștefănescu, coord. Aurel Chiriac, Sorin Șipoș, Ed. Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, p. 187-199

⁷ Mihai D. Drecin, „Profesorul meu Ștefan Pascu”, comunicare susținută în cadrul Simpozionului Ștefan Pascu – *Ventos Omnia Vincit*, organizat de profesorul Sever Dumitrașcu, Oradea, 4 iunie 2016, *mss*

⁸ O densă biografie a acestuia Vezi în Teodor V. Păcățian, *Un mecenat român. Dr. Iosif Grall*, editor Ovidiu Emil Iudean, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 7-14

⁹ Vezi detalii în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator prof. univ. Ștefan Ștefănescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 155-256

vorba de lucrarea „Jertfele Românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918”¹⁰.

Cifrele strict centralizate a acestor jertfe (decedați pe front, în spitale, în închisori, acasă; răniți și bolnavi; dispăruți pe front; văduve și orfani de război; împărțirea pe categorii sociale) au fost des pomenite în lucrări de sinteză mai vechi și mai noi¹¹, încadrate în efortul și sacrificiile generale ale românilor depuse în Marele Război, la nivelul României întregite. În comunicarea prezentă ne vom opri asupra etapelor întreprinse de autor în coordonarea și culegerea datelor de la nivel de sat, comună, oraș, județ, apoi centralizarea și prelucrarea lor.

O evaluare a jertfei „în sânge și avere” pe care românii transilvăneni urmau să o dea pentru ”patrie” (Imperiul Austro-Ungar al vremii, n. n.) s-a lansat încă în primăvara anului 1915. Motivația acestui demers constă în aceea că la sfârșitul războiului românii transilvăneni să aibă un argument hotărâtor prin care să pretindă de la Viena un alt statut politic „ca unui popor de peste trei milioane de suflete, alcătuitor și el de stat, întocmai ca și Maghiarii.”¹² Viitorul politic al românilor din Transilvania era greu de întrevăzut la acea dată. Pe lângă curentul orientat tot mai puternic spre unirea cu Regatul României, în elita majoră românească transilvăneană se vehiculau și alte posibile variante privind viitorul în Austro-Ungaria. Cea mai cunoscută, îmbrățișată și de principele moștenitor Franz Ferdinand, era varianta Transilvaniei autonomă în cadrul unui imperiu federalist, cunoscută sub numele de Statele Unite ale Austriei Mari, a cărui teoretician era Aurel C. Popovici¹³.

Proiectul prevedea obținerea datelor fie printr-un „chestionar (subl. n.) cuprinzând peste 50 de întrebări bine precizate, la care aveau să fie date răspunsurile dorite”, distribuit prin consistoare, preoților ortodocși și greco-catolici deopotrivă, redactat de Secțiunea istorică a Astei, sau printr-o „*conscriptie nominală* (subl. n) pe care avea să o compună fiecare preot despre credincioșii săi plecați din sat în război, umplând cu conștiinciozitate toate rubricile acestei conscripții, pentru a se ști exact ce s-a întâmplat cu fiecare din cei plecați la război.”¹⁴ Până la urmă se alege a doua variantă, în plus renunțându-se la inventarierea ”pierderilor de avere”, în orice caz mai greu de apreciat. Necesitatea realizării „conscripției” se

¹⁰ Apărută în editura „Asociațiunii”, Sibiu, 1923, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 25p., Seria Biblioteca Astra, nr. 7. Inițial studiul a fost tipărit într-un serial în „Revista Economică”(Cluj) nr.4, 6, 8, 9/1923

¹¹ Vezi mai recent: Mihai D. Drecin, „Jertfele de sânge ale românilor transilvăneni pe altarul Marii Uniri. Studiu de caz: Marele Război (1914-1918)”, în *Identitatea națională* (Oradea), an IV, nr.1(4), aprilie 2019, p. 5-9

¹² Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor...*, p. 3

¹³ Vasile Crișan, *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Ed. Altip, Alba-Iulia, 2008, p. 220-230

¹⁴ Teodor V. Păcățian, *op.cit.*, p. 4

explica prin trimitere la situația românilor imediat după revoluția de la 1848-1849, când, în lupta pentru drepturi naționale egale cu ungurii și sașii din Transilvania, cu greu au „trebuit să fie adunate (datele jertfelor de la 1848-1849 – n. n.) pe dibuite, fără temei de exactitate de fericitul G. Barițiu”¹⁵.

Încheierea fericită a Marelui Război prin unirea tuturor românilor într-un singur corp politic, nu excludea adunarea, cu cât mai multă exactitate, a jertfelor pe care românii transilvăneni le-au dat în cei patru ani de conflict. Acum scopul era altul, „din alte motive și interese mai înalte, patriotice și naționale, trebuiau culese pentru istorie (subl. în text – n. n.)”. Cu atât mai mult cu cât între 1916-1918, românii transilvăneni au dat și „alte soiuri de jertfe, care încă trebuiau să fie ținute în vedere: am avut *refugiați, internați și arestați* (subl. în text – n. n.)”¹⁶.

Ca urmare Teodor V. Păcățian ia inițiativa punerii la punct a unui „plan întreg de lucrări supunându-le toate aprobării Secțiunii istorice a Astreii, care la 18 iunie 1921 s-a întrunit în ședință la Cluj”¹⁷ orașul considerat adevărată capitală a Ardealului. Planul este aprobat, Teodor V. Păcățian fiind împuternicit să-l ducă la împlinire.

Pentru început, împreună cu autoritățile administrației locale a comunei Cuștelnic, județul Târnava Mică, se întocmește rubricatura tabelului pe care urmau să fie înscrise datele statistice. Acest „Tablou nominal”, împreună cu un fond de cheltuieli de 60.000 lei, sunt aprobați în ședința „Astrei” întrunită la 14-15 iulie 1921 la Sibiu. La Adunarea Generală a „Astrei” desfășurată la 29 august 1921 la Sighetul Marmației se întăresc hotărârile anterioare și împuternicirea lui Teodor V. Păcățian să se ocupe personal prin Secțiunea istorică și etnografică a „Astrei”, de această lucrare „foarte migăloasă”¹⁸. Din luarea repetată în discuție a prezentării în detaliu a recensământului rezultă importanța ce se dădea culegerii cât mai exacte a datelor, dar și meticulozitatea cu care Teodor V. Păcățian dorea să lucreze.

La 23 noiembrie 1921, Teodor V. Păcățian, ca președinte a acțiunii, și prof. univ. dr. Ioan Lupaș, în calitate de referent, trimit o adresă Directorului general de Interne din Cluj¹⁹ în care se explică scopul activității,

¹⁵ *Ibidem*, p. 3

¹⁶ *Ibidem*, p. 5. Este vorba românii transilvăneni refugiați în Regatul român, chiar în Franța și Italia, *internații* în lagăre de muncă în Ungaria, *arestați* de autoritățile maghiare în închisoare pentru a-i izola de masa românilor. Din aceste categorii de „jertfe” au făcut parte în primul rând reprezentanți ai elitei politice românești, de la orașe și sate.

¹⁷ *Ibidem*, p.7

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ După încetarea activității Consiliului Dirigent al Transilvaniei, din Cluj (locația inițială din Sibiu, după un an se mută în orașul de pe Someșul Mic) în aprilie 1920, la Cluj rămâne așa-numita „Comisie de unificare regională”, care trebuia să consolideze încadrarea administrativă a provinciei în cadrele statului național român. Această comisie va funcționa între 2 aprilie 1920-8 mai 1922. Vezi: *The Ruling Council: The*

patronarea acesteia de către „Astra” și modalitatea în care trebuie culese datele statistice. Directorul general de interne din Cluj, prin consilierul ministerial A. Pălăgheșu, încă a doua zi trimite celor 22 de subprefecți din județele Transilvaniei, încadrate în statul român, toate datele care trebuiau să stea la baza recensământului dedicat jertfelor de sânge date de românii transilvăneni pe fronturile Marelui Război. O circulară asemănătoare este adresată și primăriilor din orașele de grad municipal, la 30 noiembrie 1921.

Imprimarele pe care urmau să se înscrie datele, în număr de 25.000, au fost tipărite în cele mai bune condiții și cu maximă promptitudine²⁰. Acestea, alături de „Instrucțiunile” care ghidau munca recenzorilor, se trimit în toate județele, care la rândul lor, le expediază primăriilor de orașe și comune. În complexa activitate de adunare a datelor, pe lângă primar și secretarul comunal, vor fi solicitați preoții și câte un țăran fruntaș, mai în vârstă, care nu a fost recrutat sub arme și cunoștea cu exactitate tot ce s-a întâmplat în sat/ comună, în anii războiului²¹. Datele care trebuiau să-și găsească loc în tabele, priveau: soldați trimiși pe front, soldații care au rămas la parte sedentară, câți cetățeni au fost arestați, ori s-au refugiat din Austro-Ungaria, câți au fost răniți sau au murit pe front, răniții, invalizii, cei care au fost dați dispăruți, soldații care s-au întors acasă sănătoși, văduvele și orfanii de război, din ce categorii sociale s-au recrutat soldații (intelectuali, comercianți și meseriași, țărani și muncitori), câți militari au fost decorați pentru fapte de vitejie. Totodată se cereau date privind contribuțiile benevole pentru armată, ca și pagubele materiale suferite de comune – acestea notificate în moneda vremii. O altă rubrică importantă, la care se cereau răspunsuri cât mai exacte, solicită date privind participarea sătenilor la Marea Adunare de la Alba Iulia și modul în care s-a desfășurat revoluția în toamna anului 1918 la nivelul fiecărui sat, comună și oraș. „Rapoartele acestea adunate de la toate comunele, domnii subprefecți (în orașele cu drept municipal, domnii primari) încă le vor trimite, împreună cu tablourile nominale, directorului general de Interne din Cluj, pentru a fi predate spre studiere delegatului «Asociațiunii»”²².

Până la sfârșitul lunii februarie 1922 toate datele de mai sus trebuiau să ajungă la Directorul general de Interne de la Cluj. Singura localitate care respectă data cerută pentru înaintarea documentației a fost orașul Oradea Mare. Până la urmă, întregul material poate fi centralizat până la sfârșitul lunii noiembrie 1922.

Integration of Transylvania into Romania 1918-1920, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, p. 225-232

²⁰ *Ibidem*, p. 11-12

²¹ *Ibidem*, p.15

²² *Ibidem*, p. 15

Teodor V. Păcățean consideră că, cu unele mici excepții, tabelele nominale au fost bine întocmite, ceea ce a permis obținerea unor date foarte aproape de realitate. În plus, consideră că acest veritabil recensământ s-a înfăptuit într-un timp scurt, de numai un an și cu cheltuieli minime, respectiv 40.000 lei. Concluzionează: „dacă organele statului o făceau, n-ar fi terminat-o nici în trei ani.”²³

Toate documentele rezultate din acest mare efort centralizator de date legate de jertfele de sânge a Românilor din Transilvania în Marele Război – au fost depuse la Biblioteca „Astreii din Sibiu, pentru a rămâne posterității. „Lucrarea – concluzionează Teodor V. Păcățean – s-a făcut cu bunul gând de-a a fi de folos generației de astăzi, dar mai ales generațiilor viitoare ale neamului românesc, care se vor bucura în măsură mai mare decât noi de roadele izvorâte din jertfele aduse de poporul român în războiul mondial și de foloasele unirii Românilor de pretutindenea într-un singur stat mare național, care e România Mare!”²⁴

Din întreaga refacere a drumului și a eforturilor depuse pe parcursul unui an de zile în vederea centralizării jertfelor românilor transilvăneni între 1914-1918, finalizate într-un singur an, rezultă meticulozitatea și buna organizare a lui Teodor V. Păcățean și colaboratorii săi. Trebuie să vedem în această experiență de muncă, capacitate organizatorică tradițională a românilor transilvăneni mulată pe modelul german central-european

---

²³ *Ibidem*, p. 21

²⁴ *Ibidem*

ORGANIZAREA PRIMELOR ALEGERI PARLAMENTARE DIN PERIOADA INTERBELICĂ ÎN JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD

Ovidiu BINDEA*

Abstract. *Organizing the First Parliamentary Elections in the Interwar Period in Bistrița-Năsăud.* This paper aims to analyze the manner in which the first elections based on universal suffrage were held and organized in Bistrița-Năsăud County. The general elections for 1919 were set for November 2 in the Chamber of Deputies and November 7 in the Senate. Five constituencies were established for deputies and two for senators, but in four constituencies in the Chamber and in one in the Senate the parliamentarians were elected without voting because they were the only candidates. Out of seven parliamentarians, six belonged to the National Party and one represented the German minority. It was a kind of a single party democratic regime. The organization was very good, there was only one deviation regarding the sale of alcoholic beverages which was sanctioned. The atmosphere during the elections was one of celebration that will not be found in the next elections, when other parties will participate in the elections together with the National Party.

Keywords: *universal suffrage, political party, elections, Parliament*

La sfârșitul anului 1918, se realizase Unirea și România își dublase teritoriul și populația. Este momentul de început al unei noi file din istoria poporului nostru. Realizarea României Mari a fost încununarea luptelor de secole ale românilor din toate teritoriile locuite de ei, a voinței și a jertfelor făcute de aceștia pentru împlinirea visului milenar de a trăi toți într-o singură țară. Iuliu Maniu spunea că au fost trei factori majori care au contribuit la realizarea acestui ideal : „*forța etnică și sufletească a poporului românesc, simpatia și încrederea lumii civilizate și greșelile imense ale adversarilor noștri oprimatori și nedrepti*”, iar garanția unității noului stat este dată de puterea de rezistență și de viață a poporului român, fiind urmarea normală și firească a unei evoluții istorice și în același timp chiar o necesitate¹.

Alegerile mult așteptate de întreg poporul român se vor organiza în anul 1919, în zilele de 2, 3, 4 noiembrie pentru Camera Deputaților și 7, 8, 9 noiembrie

---

* Doctorand, *Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade”* din Târgu Mureș, coordonator: Prof. Univ. Dr. Corina Teodor, e-mail: ovidiubindea81@gmail.com

¹ *Unirea Ardealului evocată de Iuliu Maniu*, în cadrul Conferinței susținută la radio București, Ed. Tipografia Națională S.A, Cluj, 1934, p. 19

pentru Senat², când s-a aplicat pentru prima dată votul universal. Caracteristic pentru aceste alegeri a fost faptul că ele se organizau diferit la nivelul țării, în Transilvania existând o legislație electorală diferită față de Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina³. O altă caracteristică, pentru Transilvania de data aceasta, a fost faptul că alegerile din 1919 n-au fost de fapt alegerile pe care le așteptau transilvănenii, dornici să-și exercite dreptul de vot proaspăt obținut. Astfel, în marea majoritate a circumscripțiilor electorale a existat un singur candidat și în aceste condiții s-a aplicat prevederea din art. 46 din legea electorală din Ardeal, care stipula că în acele circumscripții unde exista un singur candidat, se proclama ales acel candidat fără a se mai vota.

„Regula” unui singur candidat s-a aplicat și în județul Bistrița-Năsăud, unde din cinci circumscripții electorale pentru Camera Deputaților, în patru din ele a existat un singur candidat, alegeri efective organizându-se doar în circumscripția Borgoprund și asta, doar după ce alegerile în prima fază au fost zădărnice. Dar, cu toate acestea, deși păreau a fi o simplă formalitate pentru candidații Partidului Național Român, autoritățile s-au pregătit pentru aceste alegeri foarte bine din punct de vedere administrativ.

Și, tot în premieră, alegerile din 1919 s-au mai caracterizat și prin faptul că se aplicau măsuri de cenzură a presei și limitare a dreptului de întruniri. În legătură cu aceste aspecte, s-a emis o ordonanță de către Consiliul Dirigent și comandantul zonei de supraveghere din Transilvania⁴ care reglementa dreptul întrunirilor și cenzura presei. Reglementările prevăzute în ordonanță erau valabile doar pe durata campaniei electorale. Conform acestei ordonanțe, întrunirile electorale se puteau ține doar între orele 8 și 18 pentru spații deschise, iar după ora 16 doar în spații închise și vor fi anunțate cu trei zile înainte de ținerea lor la șeful poliției pentru orașe și la primpretor pentru comune. Anunțarea întrunirii trebuia făcută în scris de cel puțin trei alegători din cadrul circumscripției și trebuia să conțină ziua, ora, locul întrunirii, programul discuțiilor, numărul aproximativ al persoanelor participante, precum și localitățile unde locuiesc.

În art. 2 al ordonanței sunt prevăzute măsuri de garantare a dreptului la întrunire, prin care se reglementează posibilitatea autorităților de a putea opri aceste întruniri. Astfel se precizează că întrunirile anunțate după prevederile ordonanței nu pot fi oprite dacă inițiatorii dovedesc că sunt membrii unui partid politic și dacă dau garanții și răspund pentru menținerea ordinii. Singura măsura care poate fi luată de autorități împotriva organizării întrunirilor, doar din motive de siguranță, este de a modifica ora sau locul întrunirii. Mai mult, în situația în care în termen de 12 ore

² Pentru Transilvania, conform ordinului circular nr. 15.000, publicat în „Gazeta Oficială”, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 458, alegerile au fost stabilite pentru data de 2 noiembrie la Camera Deputaților și pe data de 7 noiembrie la Senat.

³ Decretul-lege electorală pentru Transilvania, Banat, Sătmăr, Crișana și Maramureș a fost publicat în „Monitorul Oficial”, nr.103 din 26 august 1919 și în „Gazeta Oficială” nr. 52 din 4 septembrie 1919.

⁴ Ordonanța nr. 14.004, publicată în „Gazeta Oficială”, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 457-458. A se vedea și Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), *Fond Consiliu Dirigent, Administrația generală*, dos. 3/1919, f. 311-312.

autoritatea competentă⁵ nu a dat rezoluție cu privire la întrunire, aceasta se putea ține. O limitare exista, conform art.3, în ceea ce privește discuțiile care pot fi purtate la întruniri. Sunt excluse orice fel de discuții referitoare la chestiuni militare, de siguranță, de integritate teritorială, ordine publică, precum și cele care pot instiga la nerespectarea ordinelor date de autorități. În cazul în care se constată încălcarea prevederilor precizate la art. 3, sau dacă se constată încălcarea ordinii sau nerespectarea programului stabilit, autoritățile, după două somații, pot să dizolve întrunirea. La începutul întrunirii se alege o președinție, care va răspunde pentru respectarea ordinii⁶. În ceea ce privește cenzura presei, art. 6 precizează că pe durata campaniei electorale se poate publica liber orice articol privitor la politica internă, cu excepția limitărilor prevăzute la art. 3.

Tot cu privire la modul de organizare al alegerilor și la măsurile care s-au luat în perioada alegerilor, Consiliul Dirigent precizează că în zilele de 1, 2, 3 și 6, 7, 8 noiembrie 1919, cârciumile se închid atât la sate cât și la orașe. Sunt interzise în aceste zile vânzarea, distribuirea sau comercializarea sub orice formă, a băuturilor spirtoase. Sunt exceptate de la această regulă restaurantele, care pot fi deschise de la ora 12 la 15 și de la ora 19 la 20 și cafenelele, cu condiția să nu fie servită nici un fel de băutură alcoolică. Aceleași interdicții, se vor aplica timp de trei zile și în cazul în care se vor organiza alegeri pentru balotaj sau de întregire în circumscripțiile unde va fi cazul⁷.

Pe lângă toate acestea, județul Bistrița-Năsăud mai avea o caracteristică aparte: aici existau trei naționalități: români, sași și maghiari între care, de-a lungul istoriei, au existat multe situații tensionate. Dacă până la momentul Unirii, conducerea orașului Bistrița se afla în mâinile sașilor, conducerea comitatului aparținea maghiarilor iar românii nu aveau altceva de făcut decât să privească cum sunt luate deciziile de către alții, după decembrie 1918 situația se va schimba radical în favoarea românilor care vor deveni națiunea dominantă a județului. Era acuma rândul sașilor și maghiarilor să-i pizmuiască pe noii conducători români și să încerce să-și păstreze cât mai multe din privilegiile avute⁸. Toate aceste neînțelegeri vor persista și în perioada interbelică, luptele ducându-se și pe tărâmul politicii, prin alianțe, înțelegeri, refuzul funcționarilor maghiari de a depune jurământul față de statul român, încercarea de românizare, mai ales după anii 1930, etc.

În ședința biroului electoral central al județului Bistrița-Năsăud, din 20 septembrie 1919, format din Dr. Albert Krautner, primnotar județean ca și

---

⁵ Șeful poliției pentru orașe și primpretorul pentru comune.

⁶ Până la alegerea președinției, de ordine răspund alegătorii care au anunțat întrunirea.

⁷ Conform ordinului circular nr. 15.275, al Consiliului Dirigent, publicat în „Gazeta Oficială”, nr. 60 din 15 octombrie 1919, p. 489.

⁸ De exemplu, funcția de primar al Bistriței a aparținut sașilor până în anul 1934, când Cornel Mureșan a devenit primul primar român al orașului. A se vedea pe larg în Adrian Onofreiu, „Naționalism și etnicitatea la Bistrița în perioada interbelică”, în *Revista Bistriței*, 2015, p. 204-217 și Adrian Onofreiu, „Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918”, în *Revista Bistriței*, 2010, p. 431-442

președinte⁹, Leon Mihaese, al 2-lea primnotar ca referent și grefier iar ca membri având pe: Dr. Dionisiu Login, Dionisiu Vaida, Sângeorzan Pavel, Mihai Doroftei, Emil Domide, Gustav Kelp, Gustav Kisch, Anton Precup, Ioan Pecurariu, George Linul, George Keintzel, Jeronim Slăvoacă, Vasile Bălan și Ioan Gassner s-a luat la cunoștință că toate comunele au terminat de făcut rectificările în listele electorale. Tot în aceeași ședință s-a stabilit și componența birourilor electorale pentru circumscripțiile din județ¹⁰.

Pentru alegerile de la Camera Deputaților s-au stabilit cinci circumscripții, fiecare având propriul birou electoral, după cum urmează: Pentru circumscripția Năsăud, biroul electoral este format din directorul de liceu Emil Domide ca și președinte, substitutul președintelui fiind medicul Dr. Teofil Tanco, grefier Vasile Moșil și substitutul grefierului Ioan Mureșan. În Borgoprund, președinte al biroului electoral este prim medicul Dr. Nicolau Hângănușiu, substitutul fiind preotul Iuliu Suceavă, grefier este numit secretarul Victor Varna iar Teodor Rânea este substitutul grefierului. Biroul electoral al circumscripției Bistrița săsească este format din președinte, în persoana directorului de liceu dr. Albert Berger, substitutul președintelui Richard Alberti, grefier Alfred Zintz, iar Gustav Lani este substitutul grefierului. Pentru circumscripția Bistrița română, avem președinte pe protopopul Dionisiu Vaida, substitutul acestuia Ioan Petringel, grefier Ioan Lazar și substitutul de grefier, Gavril Mureșan. Ultima circumscripție, cea din Rodna-veche are ca președinte pe prim medicul dr. Andrei Monda și substitutul președintelui Simion Pop, iar ca și grefier este numit Grigore Cotul și substitutul acestuia Nicolau Mureșan. Reședințele acestor circumscripții au fost alese în Năsăud, Borgoprund, Rodna-veche și Bistrița atât pentru circumscripția Bistrița română cât și pentru Bistrița săsească.

Alegătorii pentru Senat au fost împărțiți în două circumscripții. Prima este circumscripția Năsăud, care are aceeași reședință și același birou electoral cu circumscripția Năsăud pentru alegerile de la Camera Deputaților. A doua este circumscripția Bistrița, cu reședința la Bistrița, al cărei birou electoral este format din protopop Dionisiu Vaida în calitate de președinte, Dr. Albert Bergerca ca și substitutul președintelui, grefierul Dr. Ioan Lazăr și substitutul grefierului, Alfred Zintz¹¹.

În circumscripția Borgoprund a fost nevoie să se înlocuiască grefierul Victor Varna și substitutul Teodor Ranea din cadrul biroului electoral, deoarece primul a hotărât să candideze pentru Camera Deputaților, iar al doilea a primit un post nou în Făgăraș. Biroul electoral central alege cu unanimitate de voturi, în data de 5 noiembrie 1919, pe directorul învățător Ilarion Bozga ca și grefier, iar ca și substitut pe farmacistul Anton Vlad, pentru a face parte din biroul electoral al circumscripției Borgoprund¹².

În ceea ce privește localitățile care intrau în cadrul circumscripțiilor electorale, Consiliul Dirigent, prin decretul nr. XVI stabilește circumscripțiile

⁹ Albert Krautner, îi ține locul subprefectului, care a lipsit de la această ședință și care, conform legii era președintele biroului electoral central.

¹⁰ ANIC, *Fond Consiliu Dirigent, Administrația generală*, dos. 2/1919, f. 104

¹¹ ANIC, *Fond Consiliu Dirigent, Administrația generală*, dos. 2/1919, f. 105

¹² *Ibidem*, f. 108

electorale ale județul Bistrița-Năsăud pentru alegerea Camerei Deputaților în felul următor: 1. Circumscripția Năsăud este formată din comunele plășii Năsăud, în afară de Rebrisoara și Rebra-Mare; 2. Circumscripția Borgoprund, formată din comunele aparținând secretariatelor Borgo-Bistrița, Borgo-Prund, Borgo-Joseni, Tiha, Borgo-Suseni¹³, din secretariatele comunelor Rebrisoara și Rebra-Mare din plasa Năsăud și din comunele secretariatelor Feldru și Nepos, aparținând plășii Rodna-veche; 3. Circumscripția Bistrița română, formată din suburbiile orașului Bistrița, comunele Brașfalău de-jos și Dumitrița din plasa Iad, comunele Ardan, Herina, Șieuf, Monor, Șieul-Mare, Șomfalău, Nușfalău din plasa Beșineu; 4. Circumscripția Bistrița săsească este formată din centrul orașului Bistrița, comunele Aldorf, Iad, Dumitrea, Terpiu, Jelna, Petriș, Dorolea din plasa Iad, comunele Beșineu, Lechința, Sângeorgiul săsesc, Vermeș, Dipșa, Ferihaz, Budacul săsesc din plasa Beșineu; 5. Circumscripția Rodna Veche, formată din comunele plășii Rodna Veche, fără comunele Feldru și Nepos¹⁴.

Pentru Senat au fost stabilite două circumscripții, împărțite în felul următor: circumscripția Năsăud este formată din comunele plășii Năsăud și ale plășii Rodna Veche iar din circumscripția Bistrița făceau parte orașul Bistrița, comunele plășii Iad și ale plășii Beșenău¹⁵.

Candidații din partea Partidului Național Român au fost stabiliți de o comisie electorală centrală, la propunerile făcute de comitetele locale ale partidului. În unele părți s-a reușit să se ajungă la o înțelegere mai repede, în alte părți a fost nevoie de multe discuții și schimbări. În aceste condiții, conducerea partidului precizează că vina întâzierii publicării listei nu aparține comisiei centrale ci se datorează neînțelegerilor din circumscripții. Ziarul *Patria* precizează despre candidații P.N.R că „*se confundă încă cu însuși poporul românesc de dincoace de Carpați*”¹⁶. Tot în același ziar sunt prezentați și candidații partidului pentru alegerile din județul Bistrița-Năsăud. Astfel pentru Camera Deputaților, în circumscripția Năsăud este propus să candideze secretarul general Dr. Victor Onișor, în circumscripția Borgoprund avocatul Dr. Petre Poruțiu, în circumscripția Rodna Veche consilierul ministerial Dr. Laurențiu Oanea, iar în circumscripția Bistrița Română avocatul Dr. Victor Moldovan. Pentru Senat, au fost nominalizați la circumscripția Năsăud protopopul Ioan Dologa iar la circumscripția Bistrița protopopul Ioan Pop¹⁷.

O influență decisivă în aceste alegeri și un sprijin necondiționat pentru candidații Partidului Național a venit din partea clerului. Astfel la 11 septembrie 1919, protopopul Dionisie Vaida a trimis preoților care se aflau în tractul său, o circulară prin care le cere acestora să sprijine prin toate mijloacele și împreună cu credincioșii aflați „*sub conducerea Frăției-Tale, fără excepțiune să susțină*

---

¹³ Aceste comune făceau parte din plasa Iad.

¹⁴ „Gazeta Oficială”, nr. 54, din 13 septembrie 1919, p. 411

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ „Patria”, nr. 190 din 15 octombrie 1919, p. 2

¹⁷ *Ibidem*, a se vedea și „Telegraful Român”, nr. 101, din 16 octombrie 1919, p. 2

*neprihănit și cu tărie steagul Partidului Național Român și să scoată din urnă biruitor pe stegarul însuflețit al circumscripției noastre, Dr. Victor Moldovan*¹⁸.

De organizarea alegerilor se ocupa Ministerul de Interne, care trebuia să asigure ordinea publică, libertatea întrunirilor, a propagandei și a campaniei electorale, precum și o corectă informare a cetățenilor despre situația internă și externă. Întreg aparatul administrativ de la nivel local era apropiat de Partidul Liberal, iar cenzura și starea de asediu limitau posibilitatea de acțiune a altor partide, astfel că Liga Poporului, Partidul Conservator Democrat și Partidul Socialist au boicotat aceste alegeri, nedesemnându-și candidați la acest scrutin electoral¹⁹.

Cu toate că la alegerile din 1919 din Transilvania nu au participat și partidele din Vechiul Regat, totuși conducerea Partidului Național Român a luat unele măsuri care ar putea să pară un exces de zel, în condițiile în care în majoritatea circumscripțiilor candidații Partidului Național Român nu au avut contracandidați. Conducerea partidului a cerut organizațiilor din fiecare comună să aleagă din rândul lor câte doi membri de încredere care să verifice listele alegătorilor, iar fruntașii partidului să se îngrijească ca din aceste liste să nu lipsească nici un alegător care face parte din partid²⁰.

Consiliul Dirigent, prin ordinul circular nr. 15.275²¹, stabilește unele măsuri privitoare la modul de desfășurare a campaniei electorale și a votării. În art. 2 privind procedura de votare se face o prezentare care seamănă mai mult cu un articol de ziar decât cu o prevedere legală care trebuie să fie simplă, clară și concisă. Sunt explicate modul în care alegătorul trebuie să se comporte în ziua alegerilor, cum să meargă, cum să se îmbrace, să-i respecte pe cei cu alte opinii și să nu încerce să influențeze prin diferite metode pe ceilalți alegători. Alegerile sunt percepute ca un motiv de sărbătoare, când alegătorii „se înfățișeze înaintea biroului de votare, mergând în ordine militară, în haine de sărbătoare, fără trăsuri, fără cărăușii, conduși de dragostea de neam și de țară, înșirați sub steagul partidului lor, ca oameni de ordine și conștienți de dreptul cel sfânt cetățenesc, ai cărui partași sunt. Ajunși la biroul de votare să păzească ordinea, disciplina, să respecte pe cei dintr'alt partid, să înconjure ciocnirile... Să se ferească fiecare de a întrebuița mijloace nelegale întru influențarea alegătorilor”.

Faptul că la primele alegeri în România Mare ardelenii nu au avut candidați în Vechiul Regat și invers, partidele din Vechiul Regat nu au avut candidați în Ardeal este explicat de conducerea P.N.R în ziarul Patria. Lideri ardeleni susțineau că hotărârea ca la alegeri să fie candidați doar românii de dincoace de Carpați a fost luată pentru ca ardelenii să nu se amestece în luptele politice dintre partidele din

¹⁸ Victor Moldovan, *Memoriile unui politician din perioada interbelică*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2013, p. 85

¹⁹ Alin Spânu, „Aspecte privind activitatea preelectorală în atenția Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale (1919)”, coordonator Sorin Radu, în *Cultură politică și comportament electoral în România în perioada democrației parlamentare (1866-1937)- între specificul național și modelele europene*, Ed. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2006, p.123.

²⁰ „Patria”, nr. 148, din 19 august 1919, p. 2

²¹ Publicat în „Gazeta Oficială”, nr. 60 din 15 octombrie 1919, p. 489

Vechiul Regat și nu au avut în vedere a împiedica în nici un fel unitatea sufletească a românilor din interiorul Carpaților cu cei din regiunile extracarpătice²². Din perspectiva liberalilor, motivul pentru care partidele din Vechiul Regat nu au trecut munții pentru a-și spori influența ține de rațiuni de solidaritate, pentru izbânda românismului. Este doar o chestiune de moment, pentru a nu aduce certurile electorale în acele momente de sărbătoare, chiar după realizarea Marii Uniri, când abia începuse procesul de apropiere între provinciile unite cu Vechiul Regat. Era doar un moment de respiro, pentru că liderii politici de peste munți își propun, ca după ce contopirea sufletească se va realiza, partidele politice trebuie să existe la nivelul întregii țări, declarându-se împotriva unor partide regionale, în diferite provincii²³. Este o opinie corectă. Existența unor partide regionale, care ar avea interese locale, ar duce la dezbinare între diferitele regiuni sau provincii, putându-se ajunge chiar la separatism. Iar acest lucru nu era de dorit, ținând cont de toate jertfele și luptele duse pentru realizarea statului național unitar.

Chiar dacă nu existau și alți candidați în marea majoritate a circumscripțiilor electorale, candidații din partea Partidului Național și-au făcut campanie electorală. Astfel, Victor Moldovan precizează că în timpul campaniei a cutreierat prin satele circumscripției împreună cu trăsura candidatului la Senat, protopopul Ioan Pop. Peste tot erau primiți cu mare entuziasm, în frunte cu intelectualii satelor, în unele comune se oficiau slujbe religioase, iar la Herina au fost primiți de către protopopul Sever Groze cu o fanfară și o poartă de triumf²⁴.

Alegerile generale au fost stabilite pentru data de 2 noiembrie 1919 la Camera Deputaților și 7 noiembrie la Senat, iar declarațiile de candidatură se vor primi pentru alegerile la Camera Deputaților în ziua de 24 octombrie 1919, în timp ce pentru Senat acestea se vor primi în data de 29 octombrie²⁵. Județului Bistrița-Năsăud i-au fost repartizate cinci locuri pentru deputați și două pentru senatori. La cameră existau cinci circumscripții, unde în patru a existat un singur candidat și anume la Năsăud a candidat dr. Victor Onișor, la Bistrița săsească a candidat dr. Arthur Connerth, la Rodna Veche a candidat dr. Laurențiu Oanea iar la circumscripția Bistrița română singurul candidat a fost dr. Victor Moldovan. La circumscripția Borgoprund alegerile au fost zădărnice și se vor organiza noi alegeri. În aceste condiții, conform art. 46 din legea electorală din Ardeal și nefiind contestații, birourile electorale centrale i-au declarat de drept aleși pe toți candidații care nu au avut contracandidați. Astfel, în urma primelor alegeri din județul Bistrița-Năsăud, au ajuns în Parlamentul României deputații: Victor Moldovan, Laurențiu Oanea, Arthur Connerth și Victor Onișor²⁶.

Pentru circumscripția Borgoprund se vor organiza noi alegeri în data de 23 noiembrie 1919, prezentându-se doi candidați și fiind pentru prima dată când cetățenii cu drept de vot își vor exercita acest drept atât de mult râvnit. Cei doi

---

²² "Patria", nr. 169 din 18 septembrie 1919, p. 2

²³ "Viitorul", nr. 3424 din 11 august 1919, p. 3

²⁴ Victor Moldovan, *op. cit.*, p. 85

²⁵ Conform ordinului circular nr. 15.000 al Consiliului Dirigent, publicat în „Gazeta Oficială”, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 458

²⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D), nr. 3 din 26 noiembrie 1919.

candidați au fost Iulian Marțian și Victor Varna²⁷, votând efectiv un număr de 3.419 cetățeni. Dintre aceste voturi, 3.417 au fost voturi valabile iar două voturi au fost anulate. Iulian Marțian a obținut 2.398 de voturi, în timp ce contracandidatul său a obținut doar 1.019 voturi. În aceste condiții biroul electoral central care s-a întrunit în data de 24 noiembrie, a constatat că nu există contestații și îl declară câștigător pe Iulian Marțian, care a întrunit majoritatea absolută conform art. 74 din legea electorală din Ardeal.²⁸

Pentru Senat, lucrurile în județul Bistrița-Năsăud au stat aproape identic cu cele petrecute pentru alegerea deputaților. Pentru cele două locuri de senatori au fost organizate alegeri în două circumscripții: circumscripția Bistrița și circumscripția Năsăud. În circumscripția Bistrița a existat un singur candidat, în persoana protopopului Ioan Pop, care a fost declarat ales în baza art. 46 din legea electorală din Ardeal. Pentru circumscripția Năsăud alegerile au fost zădărnice.²⁹ Se vor organiza noi alegeri și se vor înscrie doi candidați, Ioan Păcurariu și Alexandru Halița. Au fost exprimate un total de 1.964 de voturi, din care 1.963 au fost voturi valabile, iar unul a fost anulat. Ioan Păcurariu a obținut 1.107 voturi în timp ce Alexandru Halița a obținut 856 și neexistând nici o contestație, biroul electoral îl proclamă pe Ioan Păcurariu ca și senator al circumscripției Năsăud.³⁰

Suma cheltuită în județul Bistrița-Năsăud cu executarea decretului legii electorale pentru alegerile din anul 1919, în baza verificării făcute de subprefect și de serviciu de conturi și aprobată de către Consiliu Dirigent la 17 martie 1920, este de 24.774 coroane și 40 fileri, care a fost împărțită la 18 beneficiari³¹. Pentru cheltuielile cu tipăriturile ocazionate de alegerile pentru deputați și senatori, subprefectul, în data de 3 martie, prezintă un tabel cu sumele care trebuiau să fie plătite către diferiți tipografi, rezultând un total de 14.422 coroane și 40 fileri³². Această sumă a fost împărțită astfel: 131 coroane și 40 fileri către Theodor Botschar din Bistrița pentru tipărirea a 1.000 bucăți din formularul C; 835 coroane către Carol Csalmner din Bistrița pentru tipărirea a 360 exemplare de procese verbale nr. 4.478 ale biroului electoral; 5.620 coroane către Gustav Zikeli, pentru tipărirea a 52.000 cărți de alegător; 7.836 coroane către George Matheiu pentru alte tipărituri³³. La un simplu calcul, ar rezulta că aproape zece cărți de alegător se puteau tipări cu o singură coroană.

²⁷ Acesta fusese inițial grefier în cadrul circumscripției Borgoprund, dar după zădărnicierea alegerilor a hotărât să candideze, renunțând la calitatea de membru în biroul electoral al circumscripției Borgoprund.

²⁸ D.A.D, nr. 10 din 13 decembrie 1919.

²⁹ Dezbaterile Senatului (în continuare D.S), nr. 2 din 27 noiembrie 1919.

³⁰ D.S, nr. 9 din 13 decembrie 1919.

³¹ ANIC, *Fond Consiliu Dirigent, Secția administrației județene și comunale*, dos. 6/1920, f. 20

³² *Ibidem*, f. 2

³³ Nu am găsit în documentele studiate ce fel de acte au fost tipărite. Un lucru oarecum ciudat, ținând cont că Matheiu a primit cea mai mare sumă și la toți ceilalți tipografi se precizează foarte clar care a fost lucrul prestat. Această formulare de „tipărituri de deosebită natură” cum este scris în tabelul subprefectului, induce un semn de întrebare referitor la modul de cheltuire a banului public.

Despre modul în care s-au desfășurat primele alegeri de după Marea Unire, regele preciza că acestea „s-au făcut în toate ținuturile României-Mari, în liniștea și ordinea cea mai deplină”³⁴. În ceea ce privește modul de desfășurare a campaniei electorale în județul Bistrița-Năsăud cu ocazia primelor alegeri din România Mare subprefectul transmite către Resortul de Interne al Consiliului Dirigent că s-au respectat peste tot dispozițiile primite și că totul s-a desfășurat în cea mai „*indestulitoare disciplina și liniste tinanduse pretutindem dispositiunile ordonate*”. Totuși, în același raport din 26 decembrie 1919, se precizează că a existat un singur caz de contravenție sancționat de autorități, în orașul Bistrița. Astfel, Salamon Rosenberg, ar fi încălcat prevederile cuprinse în punctul 3 al ordinului circular nr.152.275, cu privire la comercializarea băuturilor alcoolice. Sancțiunea dată de către direcția financiară din Bistrița a constat în retragerea licenței de băuturi spirtoase. În încheierea raportului se specifică că acesta a fost singurul caz de contravenție din întreg județul, cu ocazia alegerilor din anul 1919³⁵.

Primele alegeri de la Bistrița au fost descrise de către învățătorul T. Bogdan, care în ziarul *Patria* descrie evenimentele petrecute în ziua alegerilor pentru Camera Deputaților din circumscripția Bistrița română³⁶. Ziua alegerilor începe cu alegătorii îmbrăcați în straie populare, cu steaguri tricolore, care mergeau spre Casa Județului pentru a alege primul deputat român al Bistriței. Fiindcă în această circumscripție a existat un singur candidat, în persoana lui Victor Moldovan, alegerile efective nu s-au mai organizat iar la ora 9 a.m. acesta a fost declarat ales în baza articolului 46 din decretul-lege privind alegerile din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș. Au ținut discursuri protopopul și președintele alegerii Dionisie Vaida, noul deputat ales Victor Moldovan, prefectul Dr. Gavril Tripon, avocatul Dionisie Login și, în final, economistul Ioan Moldovan. După aceste cuvântări, adunarea se îndreaptă spre biserica greco-catolică unde protopopul Vaida și capelanul Petringel s-au rugat pentru binecuvântarea poporului și a deputatului ales.

Entuziasmul primelor alegeri în fosta cetate săsească, mult timp o zonă interzisă românilor, a continuat și după slujba religioasă, când a avut loc o manifestație de stradă. Întreg poporul a participat, în frunte cu preoți, intelectuali, meseriași care se îndreaptă spre casa deputatului Moldovan, unde noul ales mai ține un discurs în care își ia angajamentul să apere în același mod pe toți cetățenii indiferent de naționalitatea acestora. Apoi, toată lumea, în frunte cu deputatul ales, s-a îndreptat, intonând cântece patriotice, spre casa prefectului Gavril Tripon, care, cu „*ochii scăldați în lacrimile bucuriei mulțumește tuturor, poporului bistrițean pe care îl cunoaște de 30 de ani, salută pe tânărul deputat, tânăr cu minte de om bătrân*”³⁷. Această manifestație se încheie cu o nouă deplasare spre biserică, în timp ce toți cei prezenți cântau imnuri naționale și strigau „Să trăiască”³⁸.

³⁴ D.A.D, nr. 1 din 20 noiembrie 1919; ANIC, *Fond Consiliu Dirigent, Administrația generală*, dos. 2/1919, f. 111.

³⁵ ANIC, *Fond Consiliu Dirigent, Administrația generală*, dos. 2/1919, f. 116

³⁶ „Patria”, nr. 214, din 16 noiembrie 1919, p. 2. Victor Moldovan, *op.cit.*, p. 85-8.

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*

Primul Parlament al României Mari s-a reunit în ședință comună în data de 20 noiembrie 1919, când, la ora 12, regele Ferdinand intră în sala de ședințe, alături de Regină și de toți miniștrii în strigătele de bucurie ale adunării. Mesajul regelui a început cu cuvintele „ *În aceste clipe înălțătoare pentru neamul românesc, sunt mândru aflându-mă în mijlocul Domniilor-voastre, în mijlocul reprezentanților din Vechiul Regat, Basarabia, Bucovina, Ardeal, Maramureș, Crișana, și Banat unite pentru vecie în Statul Român și din tot sufletul vă urez tuturor: Bine ați venit*³⁹.”

Tot în cadrul mesajului, Regele evidențiază problemele cu care se va confrunta România din punct de vedere politic, anticipând oarecum, nenumăratele conflicte care vor începe între oamenii politici. Dă și soluția pentru ca tânărul stat rezultat în urma războiului să reușească să-și păstreze unitatea și să se dezvolte. Pentru păstrarea unității naționale și pentru rezolvarea problemelor apărute după Marea Unire, era nevoie de o colaborare eficientă între oamenii politici din toate provinciile și de punerea interesului național pe primul plan. Regele precizează că „ *astăzi, mai mult ca oricând se cere unirea sacră a tuturor Românilor iubitori de țară pentru deslegarea problemelor interne și externe cari ne stau în față. De aceea fac un apel călduros la toți să pună toată inima și toată râvna pentru dezvoltarea și întărirea așezământului României Mari, dovedind astfel că jertfele de pe câmpul de luptă nu au fost în zadar*”⁴⁰.

Apelul Regelui pentru oamenii politici și pentru partide în același timp este clar, de a pune interesul patriei mai presus de orice. Dar jocurile politice, interesele, afacerile, vor începe să-și spună cuvântul și clasa politică, în multe momente ale perioadei interbelice, va uita rolul care i-a fost trasat de primul rege al României Mari.

În județul Bistrița-Năsăud, alegerile din 1919 s-au desfășurat sub semnul monopartidismului, deoarece, candidații aparțineau aproape exclusiv Partidului Național Român. Era un fel de monopartidism, într-un regim democratic. Din șapte circumscripții electorale, în care au fost organizate alegeri, în șase din ele au câștigat reprezentanții Partidului Național Român, în timp ce în una a fost ales reprezentantul minorității germane. Primă manifestare a votului universal a fost așteptată cu mare bucurie de întreg județul, candidații partidului au fost întâmpinați cu mult entuziasm de tot poporul, având în frunte pe apostolii satului: preoții și învățătorii. Partidul Național Român a câștigat la pas aceste alegeri parlamentare, dar începând cu anul 1920, pe scena politică a județului Bistrița-Năsăud se vor implica și alte partide politice, astfel, campaniile electorale vor deveni mult mai dinamice și mai intense.

³⁹ Acest mesaj a fost rostit în deschiderea sesiunii ordinare a Parlamentului din data de 20 noiembrie 1919. A se vedea în D.A.D, nr. 1 din 20 noiembrie 1919.

⁴⁰ *Ibidem*

DOUĂ DECORAȚII CONFERITE PROCURORULUI GENERAL LA CURTEA DE APEL ȘI DIRECTORULUI EPISCOPIEI ROMANO-CATOLICE DIN ORADEA-MARE (1921, 1928)

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS*

Abstract. *Two Decorations Awarded to the General Prosecutor at the Court of Appeal and to the Director of the Roman Catholic Diocese of Oradea-Mare (1921, 1928). In this article, we present, using phaleristics and sigillography, the Order “Crown of Romania”, in the rank of Commander with which he was rewarded, by Decree no. 5,230 of December 9, 1921, Emil Fildan, general prosecutor at the Court of Appeal in Oradea Mare, as well as the Cross “Sanitary Merit” first class with which he was rewarded, by Decree no. 3,203 of December 29, 1928, Marțian, director of the Roman Catholic Diocese of Oradea-Mare, which through its activity gave a wide competition to the Ministry of Health and Social Welfare.*

Keywords: *Order “Crown of Romania”, Court of Appeal in Oradea Mare, Cross “Sanitary Merit”, Roman Catholic Diocese of Oradea-Mare, decorations, phaleristics.*

Prezentăm, apelând la faleristică¹ și la sigilografie², Ordinul „Coroana României”, în gradul de Comandor cu care a fost răsplătit, prin Decretul nr. 5.230 din 9 decembrie 1921³, Emil Fildan, procuror general la Curtea de apel din Oradea Mare, precum și Crucea „Meritul Sanitar” clasa I cu care a fost recompensat, prin Decretul nr. 3.203 din 29 decembrie 1928⁴, Marțian, directorul Episcopiei Romano-

---

* Arhivele Naționale ale României; e-mail: laurszem@gmail.com

¹ Faleristica este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul decorațiilor (ordine, cruci, medalii și semne onorifice). Are conexiuni și cu alte discipline auxiliare ale istoriei, ca: heraldica, sigilografia, vexilologia și numismatica; Dorel Bahrin, *Sistemul decorațiilor militare – 2000. Sistemul național de decorații*, Editura Economică, București, 2005, pp. 11-12.

² Sigilografia este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul sigiliilor și matricelor sigilare. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l’Histoire, l’Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l’histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d’héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d’héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

³ Publicat în „Monitorul Oficial” nr. 208 din 14 decembrie 1921.

⁴ Publicat în „Monitorul Oficial” nr. 12 din 15 ianuarie 1929, pp. 334-335.

Catolice din Oradea-Mare, care prin activitatea sa a dat un larg concurs Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale.

Redăm, mai jos, descrierile celor două decorații, precum și reproducerile grafice care provin de la colecționarii Nelu Aldea și Emanuel Erena.

I. Ordinul „Coroana României” a fost instituit prin Legea nr. 1.244 din 10 mai 1881, în memoria proclamării regatului, cu scopul de a răsplăti serviciile aduse statului.

Conform Regulamentului Ordinului „Coroana României”⁵ și Regulamentului pentru punerea în aplicare a legii relativă la instituirea Ordinului „Coroana României”⁶, Ordinul „Coroana României” în gradul de Comandor este o cruce de Malta⁷, cu diametrul de 60 mm, cu brațe egale, smălțuită roșu, cu marginea de smalț alb. Pe avers, în centrul crucii, este un medalion rotund, smălțuit roșu, încărcat cu coroana regală, de oțel (făurită din metalul unuia dintre tunurile luate ca trofee de la inamic, în bătălia de la Plevna de la 28 noiembrie 1877)⁸, ce se termină printr-un glob, pe care este așezată crucea „Trecerea Dunării”⁹. Medalionul este înconjurat de o bordură¹⁰, smălțuită alb, pe care s-a scris cu litere și cifre aurii: * **PRIN NOI ÎNȘINE** (în partea de sus și în sensul acelor de ceasornic) * **14 MARTIE 1881** (în partea de jos și în sensul invers acelor de ceasornic). Pe revers, în medalionul central, pe un singur rând s-a scris: **10 MAIU** (data încoronării). Împrejur, în bordura albă: * **1866 * 1877 * 1881** (datele urcării pe tron, proclamării

⁵ Decretul nr. 2002 din 6 august 1885, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 103 din 10 august 1885, aflat, în copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe - Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 642.

⁶ Decretul nr. 3.506 din 11 octombrie 1906, care abrogă Regulamentul din 6 august 1885, aflat, în copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe - Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 642.

⁷ Crucea de Malta este o cruce ale cărei brațe se constituie din triunghiuri isoscele unite la vârf și cu bazele scobite în forma literei „V”, creând impresia unei cruci cu opt vârfuri; Silviu Andrieș-Tabac, *Tipologia crucii heraldice*, în „Analecta Catholica”, IV, 2008, Chișinău, 2010, p. 112.

⁸ *Coroana regală de oțel* datează de la încoronarea primului rege Carol I (10/22 mai 1881); *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, redactor: Cornel Constantin Ilie, texte: Florentina Buzenschi, Bogdan Coconoiu, Șerban Constantinescu, Florin Georgescu, Romeo Gheorghiiță, Cornel Constantin Ilie, Oana Ilie, Ginel Lazăr, Alexandra Mărășoiu, Rodica Oanță-Marghitu, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Dragomir Nicolae Popovici, Eugen Silviu Teodor, foto: Marius Amarie, George Nica, catalog editat de Muzeul Național de Istorie a României, MNIR, București, 2012, pp. 68-71.

⁹ Crucea „Trecerea Dunării”, instituită în 1878, care este așezată în vârful coroanei regale de oțel, a fost destinată militarilor și civililor care au luat parte la operațiunile din dreapta Dunării, în timpul Războiului de Independență; Dan Cernovodeanu, *Originea decorației „Trecerea Dunării”*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”. Muzeu, XIV, 1977, nr. 3, pp. 30-31; Maria Dogaru, *Date noi privind Coroana de Oțel a României*, în „Herb”. Revista română de heraldică, I (VI), 1999, 1-2, pp. 127-134; Dorel Bahrin, *op. cit.*, p. 21.

¹⁰ Bordura = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; Cte Alph. O’Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901, p. 95.

Independenței și proclamării regatului). Cifra regală¹¹, dintre brațele crucii, ca și montura crucii, sunt aurite. De cruce atârână, printr-un inel, panglica moară de culoare albastru-închis ce are, pe fiecare margine, câte o dungă de culoarea oțelului, lată de 8 mm. Panglica la Comandori este lată de 45 mm și de o lungime egală cu periferia gâtului¹².

¹¹ Cifra regelui Carol I se prezintă sub forma a două litere „C” adosate și intercalate în care este înscrisă cifra romană „I”; C. Flondor, Const. Moisil, *Decorațiunile românești*, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, p. 87; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867-1947)*, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, 2015, p. 66.

¹² *Status des Ordres royaux de Roumanie*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1888, pp. 23-26; *Anuarul Ordinilor române pe anul 1889 împreună cu statutele lor organice*, București, Imprimeria Statului, 1890, pp. XI-XIII; P. V. Năsturel, *Medaliile și decorațiunile române. Descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne*, București, Tipo-Litografia Societății „Tiparul”, 1901, pp. 20-22; N. T. Ionescu, *Decorațiunile române – ordine, cruci și medalii*, Editura și Institutul de Arte Grafice C. Speter, București, 1915, pl. III; *Ordine, cruci și medalii române. Istoric, legi și regulamente*, întocmite de Vintilă Ivănceanu, Petre Ionescu, Petre P. Sterescu și C. Tâmpănu, Imprimeria Statului, București, 1927, pp. 47-61; I. G. F. Cricoveanu, *Codul decorațiunilor și al medaliilor conținând legile, regulamentele și decretul relative la crearea decorațiunilor și a medaliilor de la 1860 și până azi*, tomul VI, ediție revăzută și completată, Giurgiu, Tipografia „Ulpiu Stanculescu”, 1928, pp. 48-65; C. Flondor, Const. Moisil, *op. cit.*, p. 87; C. Hamangiu, *Codul general al României (coduri, legi și regulamente)*, întocmit după textele oficiale, volumul IV, *Coduri, legi, decrete și regulamente cuprinzând a doua parte din legislațiunea anilor 1861-1906: (completare la vol. II și III)*, ediția a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941, pp. 336-337; Gr. Constandache, *Medaliile și decorațiunile militare românești*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, anii XXIX-XXXVI, nr. 83-90, 1935-1942, p. 197; Bernard Fitzsimons, *Heraldry & Regalia of War*, Beekman House, New York, 1973, p. 87; Fl. Marinescu, *Modificări survenite în sistemul de decorații românești în deceniul patru al secolului XX (II)*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, tom 9, 1976, p. 148; Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 148-149; Ștefan Catone, Neculae Șerbănescu, Dumitrașcu Bedivan, *România: decorații 1859-1991*, Cover, București, 1992, pp. 17-18; Elena Artimon, *Ordine, medalii și decorații din Primul Război Mondial aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Bacău*, în „Carpica”, XXIV, 1993, Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău, pp. 168, 173; *Decorații românești de război 1860-1947*, autori: Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, Editura Universitaria, București, 1993, pp. 54-59; Ion Mamina, *Regalitatea în România: 1866-1947: instituția monarhică, familia regală, domniile, contribuții la dezvoltarea instituțiilor culturale, monumentele de for public: cronologie*, București, Compania, 2004, p. 30; Eugen Calianu, *Decorațiile românești de la Cuza-Vodă la regele Mihai I*, Editura Eminescu, București, 2006, pp. 25-26; *Cavaleri ai Ordinului militar de război „Mihai Viteazul”*, autori: Eugen Stănescu, Gavriil Preda, Mircea Cosma, Iulia Stănescu, Sibiu, Salgo, 2012, pp. 15-16; Toma Rădulescu, *Ordine și decorații românești și străine care au aparținut acad. dr. Constantin Angelescu (1869-1948)*, în „Argesis”. Studii și comunicări, Seria Istorie, XXII, Editura Ordessos, Pitești, 2013, pp. 352, 358-359; Tudor Alexandru Martin, Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, *Onoarea națiunilor (II). Ordine și*

II. Conform Regulamentului pentru instituirea Crucii „Meritul Sanitar”¹³, aflat, sub formă de copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale¹⁴, „Meritul Sanitar” se acorda „persoanelor care se vor fi distins prin fapte, donațiuni, scrieri sau alte lucrări, care contribuiesc la îmbunătățirea stării sanitare a țării, precum și funcționarilor sanitari sau altora, care se vor fi distins prin serviciile lor în interesul general sanitar”.

Însemnul era în formă de cerc prelungit printr-o cruce cu brațele egale, de 29 mm în lungime și lățime, înconjurată de mănunchiuri de raze inegale și surmontată de o coroană regală. Aversul crucii era emailat roșu, presărat cu romburi mici încărcate cu cruciulițe treflate, purtând în centru efigia în profil a reginei Elisabeta, din metal argintat-oxidat. Reversul, din metalul însemnului, avea, în excizie, pe brațul de sus al crucii, cifra regelui Carol I¹⁵ sub care se afla inscripția:

---

decorații românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2016, p. 76-80; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Decorații conferite clerului român (1916-1919) / Decorations awarded to the Romanian clergy (1916-1919)*, Edit Moroșan, București, 2019, pp. 19-21; idem, *Decorații conferite personalului polițienesc în perioada 1917-1919 / Decorations awarded to the Police staff between 1917-1919*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 19-21; idem, *Decorații conferite unor jandarmi români în anul 1918*, în „Jandarmeria Română”, nr. 48, septembrie 2019, pp. 74-75; idem, *Decorații primite de jandarmii români (1916-1920) / Decorations received by the Romanian gendarmes (1916-1920)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2020, pp. 21-26; idem, *Distincții conferite clerului român în 1918*, în „Analele Aradului”, anul IV, nr. 4, 2018, Supliment: *100 de ani de la Marea Unire*, Colecția „Astra Arădeană – 1863”, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, pp. 340-343, 352; idem, *Distincții onorifice acordate clerului român în 1918*, în „Crisia”, nr. XLVIII, 2018, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, pp. 212-214, 219; idem, *Distincții onorifice acordate grănicerilor români în 1916*, în „Monitor cultural-educativ”, nr. II/2018, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2018, pp. 16-17 și p. 24, fig. 9-10; idem, *Distincții onorifice acordate unor pompieri români în 1919*, în „Pentru Patrie”, septembrie 2018, editată de Ministerul Afacerilor Interne, pp. 36-37; idem, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1916-1917*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 24-26, 29; idem, *Două distincții acordate unor polițiști în 1919*, în „Monitor cultural-educativ”, nr. I/2018, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2018, pp. 18-19; idem, *Patru decorații conferite unor grăniceri români*, în „Buletin documentar și de informare privind activitatea de prevenire și combatere a corupției”, anul XIII, nr. 1 (24), 2019, Serie Nouă, Editura Ministerului Afacerilor Interne, pp. 34-35, 44; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Augustin Mureșan, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918-1919 / Honorific distinctions awarded to Romanian frontier guards between 1918 and 1919*, Edit Moroșan, București, 2018, pp. 23-24 și p. 87, fig. 17-20; Constantin Nazarie (preot), *Activitatea preoților de armată în Campania din 1916-1918*, BASILICA, București, 2018, pp. 216-222.

¹³ Sancționat prin Decretul regal nr. 6.471 din 25 noiembrie 1913, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 191 din 26 noiembrie / 9 decembrie 1913.

¹⁴ *Ministerul Afacerilor Externe - Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 642.

¹⁵ Cifra regelui Carol I se prezintă sub forma a două litere „C” adosate și intercalate în care este înscrisă cifra romană „I”; C. Flondor, Const. Moisil, *op. cit.*, p. 87; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867-1947)*, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, 2015, p. 66.

MERITUL / SANITAR / 1913. Panglica, de culoare albă, avea două dungi roșii înspre margini. Se prindea de însemn printr-un inel trecut prin mijlocul globului crucifer al coroanei regale¹⁶.

Ordinul „Coroana României” în grad de Comandor (avers și revers).
Sursa: colecționarul Nelu Aldea.

¹⁶ N. T. Ionescu, *op. cit.*, pl. VII; C. Hamangiu, *Codul general al României (codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare): 1856-1919, întocmai după textele oficiale*, edițiunea a II-a revăzută, completată și adusă la curent până la zi, volumul VIII, *Legi uzuale: 1913-1919*, București, Editura Librăriei Alcala, pp. 382-383; Fl. Marinescu, *op. cit.*, p. 154; Eugen Calianu, *op. cit.*, pp. 37, 93; Tudor Alexandru Martin, Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, *op. cit.*, pp. 127-129; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Decorații conferite clerului român (1916-1919) / Decorations awarded to the Romanian clergy (1916-1919)*, pp. 34-35; idem, *Distincții conferite clerului român în 1918*, pp. 346-347, 353; idem, *Distincții onorifice acordate clerului român în 1918*, pp. 216-217, 220.

Crucea „Meritul Sanitar” clasa I (avers și revers).
Sursa: colecționarul Emanuel Erena.

ASPECTE ALE ORGANIZAȚIEI PARTIDULUI NAȚIONAL LIBERAL ÎN JUDEȚUL BIHOR (1923 – 1940) (II)

Sanda Dumitrița BUBOI*

Abstract. *Aspects of the National Liberal Party Organization in Bihor Country (1923 – 1940) (II).* The major event of the period when Traian Moșoiu led the destinies of the county organization of National Liberal Party Bihor was the one from 1930 when, with the return of Prince Carol to Romania and his occupation of the throne, the unity of the Liberal Party was definitively compromised. At the level of Bihor county, this event was the perfect motivation for the dissatisfied to leave the party and join Gheorghe Brătianu's action. Once again, Nicolae Zigre was the one who organized the newly formed Liberal Party in Bihor.

If Zigre chose the new liberal wing, the Moșoiu family remained loyal to the Brătianu family, loyalty continued after the death of General Traian Moșoiu by his son Tiberiu, the new leader of the Bihor liberals. However, with a new failure at the level of the Liberal Party, Tiberiu Moșoiu opted to join the National Liberal Party Gh. Tătărescu, starting with 1945.

The final stage of the Liberal Party in Bihor, now under the leadership of Octavian Lascu, was extremely difficult. The difficulties were generated by the aftermath of the Second World War but also by the new power installed at the helm of the country - the communist one. The year 1946 was the last shake-up of democracy in Romania and then all opposition was completely eliminated. In the face of this situation, President Dinu Brătianu chose to dissolve the party, but this act failed to keep the party members safe, fully knowing the communist rigors.

Keywords: *Nicolae Zigre, Traian Moșiu, National Liberal Party-Gh. Brătianu organization Bihor, Tiberiu Moșoiu*

Unul dintre momentele de cotitură ale existenței Partidului Național-Liberal a fost desprinderea, în 1930, a lui Gheorghe Brătianu din partid și fondarea unui nou P.N.L., cel numit georgist. Imediat N. Zigre s-a prezentat în fața regelui pentru jurământul de fidelitate¹ în calitate de membru al delegației care a fost „însărcinată să prezinte regelui moțiunea prin care Gheorghe Brătianu era declarat șef al Partidului Național Liberal”. Bihorul a fost printre primele județe care au aderat la noua facțiune liberală, prin liderul său, N. Zigre².

---

* Direcția Județeană pentru Cultură Bihor, drd. Universitatea din Oradea, buboisanda@gmail.com (coord. șt.: prof. univ. dr. Antonio Faur).

¹ *Tribuna*, 1930, nr. 223, p. 2.

² Gigel Sorinel Știrbu, *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*, Ed. Enciclopedică, 2011, p. 112.

Treptat lui Nicolae Zigre i s-au alăturat și alți membri liberali, printre care: Nicolae Mocan, Nicolae Maior, Ioan Candrea, Nerva Jecan, Cornel Iancu, Gheorghe Ghica, Gavril Oros, Eugen Vadász, Gheorghe Nistor, Dumitru Mototolescu³, Ioan Filip⁴, Dumitru Anghelescu, Toader Matei⁵, Moise Coș⁶.

În fața acuzelor venite din partea vechilor liberali, N. Zigre argumenta bihorenilor motivele care l-au determinat pe Gh. Brătianu, și pe cei care i s-au alăturat, să adopte această cale. Din punctul lor de vedere, odată cu înscăunarea noului rege Carol al II-lea, P.N.L. ar fi trebuit să-și urmeze calea dinastică, pe care a avut-o încă de la fondarea sa ca partid⁷. De asemenea, Nicolae Zigre considera că decizia Comitetului Central Executiv al Partidului Liberal de sub conducerea lui Vintilă Brătianu, de a refuza recunoașterea regelui Carol al II-lea, era „*contrară opiniei publice românești, dăunătoare intereselor Partidului și în plin dezacord cu programul ... care se bazează pe un principiu adânc monarhic ...*”⁸.

Din perspectiva georgiștilor organizația lor nu era un nou partid ci era o reorganizare a vechiului Partid Liberal. Ca argument se poate aminti titlul sub care, în organul lor oficial *Viața Nouă*, se prezenta ședința din 19 iunie din casa lui N. Zigre, cu privire la trasarea directivelor de urmat⁹. S-a hotărât, cu această ocazie, și formarea unui comitet de acțiune în acest sens¹⁰. De asemenea, aderența noului partid la public în Transilvania era demonstrată prin masiva participare la adunare de la Cluj, la aceasta fiind prezentă și delegația Bihorului¹¹.

Gruparea zigristă din postura de partid de opoziție se observă că avea o implicare activă în viața politică a țării. Erau criticate modurile de guvernare anterioare, dar și cel de la momentul respectiv, toate fiind considerate la fel de dezastruoase¹².

În fața noii situații liberalii bihoreni rămăși în jurul lui Traian Moșoiu au încercat să se redreseze. S-au purtat o serie de discuții pentru a se stabili atitudinea ce urma a fi adoptată față de chestiunea dinastică¹³. În final, răspunsul oficial era că P.N.L.-Vintilă Brătianu a avut o atitudine de expectativă față de Carol al II-lea, dar opoziții lor politici au interpretat-o și au diseminat ideea că ar fi fost vorba de ostilitate¹⁴. Un alt subiect important de discuție al Delegației Permanente a fost

³ *Tribuna*, 1930, nr. 24, p. 4.

⁴ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria P.N.L. din Bihor (1921-1947)* (în continuarea *Contribuții la istoria ...*), Ed. Primus, Oradea, 2009, p. 26.

⁵ Ion Zainea, „Spectrul politic bihorean în primul deceniu a perioadei interbelice (1919-1930)” (în continuare *Spectrul politic ...*), în *Crisia*, XXVIII, 1, 998, p. 92-93.

⁶ Lucia Cornea, *Contribuții la o istorie a orașului Salonta în perioada interbelică. 1919-1945* (în continuare *Contribuții la o istorie ...*), Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005, p. 60.

⁷ *Viața Nouă*, 1930, nr. 1, p. 1.

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, nr. 2, p. 2.

¹² *Ibidem*, nr. 4, p. 3.

¹³ *Tribuna*, 1930, nr. 23, p. 4.

¹⁴ *Dreptatea Poporului*, 1930, nr. 71, p. 4.

cazul Nicolae Zigre¹⁵. În final s-a supus la vot excluderea acestuia¹⁶ dar se va observa, pe parcurs, că, deși exclus, atacurile împotriva sa nu s-au rărit și nici nu au pierdut din virulență.¹⁷

Peiorativ era tratat modul de organizare al noului Partid Liberal, vintiliștii afirmând că acesta s-a organizat în jurul unei mese de joc, cu membri „fiscărăși”, neavând nici măcar un nume propriu, ci unul furat¹⁸. Aderenții noii grupări erau catalogați pleava tuturor partidelor politice, inclusiv în Bihor¹⁹.

Pentru a sublinia lipsa adevăratei sincerități la noul partid liberal se susținea că puținii aderenți erau, de fapt, datornicii la băncile *Bihoreana* și *Banca Română*, unde Nicolae Zigre era membru în consiliul de administrație al acestora, și care, șantajați fiind cu retragerea creditului, au acceptat să se înscrie în partidul georgist²⁰. S-a insinuat că georgiștii, pentru a-și asigura un număr cât mai mare de aderenți au recurs la trecerea în registrul membrilor a listelor de alegători din Bihor²¹.

Cu toate acestea, situația fiind încă neclară, unii nu au decis încă pentru care partid vor opta. *Tribuna* nu rata ocazia de a taxa această confuzie: „*carliștii când sunt între carliști și vintiliști, când sunt între vintiliști*”, fiind atacat, nominal, Bogdan Ionescu²². Tensiunile între cele două partide liberale au escaladat și au atins cote alarmante. Inițial disputele erau de ordin ziaristic, în special, prin intermediul organelor de presă ale celor două grupări. *Dreptatea Poporului* semnala o serie de articole (și răspundea acestora, uneori chiar violent) apărute din *Viața Nouă* prin care georgiștii atacau organizația vintilită, dar și vice-versa²³. Disputele din presă au fost continuate și la interval de câțiva ani buni de la momentul desprinderii facțiunii georgiste²⁴. Ulterior s-a ajuns inclusiv la agresiuni între membrii celor două partide. *Tribuna* consemna că „*pe terasa cafenelei Astoria*”, în urma unei confruntări verbale, (ca urmare a fracționării grupării organizației liberale), vintilistul Vasile Bledea, nemaivând argument pentru a-și combate interlocutorul, l-a palmuit pe georgistul Nicolae Mocanu. Situația a degenerat și mai tare: N. Mocanu, pentru repararea onoarei sale, a cerut desfășurarea unui duel încheiat cu rănirea la braț a lui V. Bledea²⁵.

Disputele dintre cele două tabere liberale s-a dat și pentru membrii și organizațiile locale, de la nivelul județului. Miza ambelor tabere erau alegătorii din mediul rural, fapt reflectat în presa vremii. Iată un comentariu elocvent: „... *se laudă cu puținii membrii țărani pe care îi avea organizația liberală pe când era întreagă*”. Și, la fel, ambele partide se luptau fie pentru atragerea lor (cazul grupării

¹⁵ *Ibidem*, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁷ *Ibidem*, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 72, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 75, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, nr. 76, p. 3.

²¹ *Ibidem*, nr. 77, p. 1.

²² *Tribuna*, 1930, nr. 25, p. 2.

²³ *Dreptatea Poporului*, 1930, nr. 77, p. 1.

²⁴ *Liberalul*, 1933, nr. 3, p. 2.

²⁵ *Tribuna*, 1930, nr. 26-27, p. 2.

lui N. Zigre), fie pentru păstrarea lor (T.Moșoiu). Lupta s-a dovedit grea deoarece „dreptatea și argumentele puternice sunt de partea lui Zigre, dar capacitatea de organizare e de partea lui Moșoiu”²⁶.

Desprinsă din vechiul P.N.L. gruparea georgistă cunoștea foarte bine metodele acestora de apropiere și atragere a maselor și nu s-au sfiit să recurgă la ele. Astfel, au preluat metoda deplasării în teren²⁷, dar și pe aceea de organizarea a adunărilor populare sau a congreselor. Primul mare congres georgist, pe plan local, a fost organizat la 6 octombrie 1930²⁸. Acesta s-a desfășurat în sala Cercului Catolic din Oradea, cu participarea unui mare număr de țărani din toate părțile Bihorului, făcând sala neîncăpătoare²⁹. După seria clasică de discursuri, în care s-a dezbătut starea politică actuală a țării, s-a trecut la alegerea organelor de conducere ale partidului³⁰. Au fost aleși: președintele, în persoana doctorului Nicolae Zigre, secretar general dr. Nicolae Mocanu, casierul dr. Nicolae Maior³¹, Delegația Permanentă³² și Comitetul județean³³. Din punctul de vedere al scopului organizatorilor congresul a fost o reușită. Vechii liberali, sub conducerea lui T. Moșoiu, au contraatacat, considerându-l ca fiind lipsit de importanță și încercând să-i minimalizeze semnificația. În realitate, simțind pericolul reprezentat de existența unui alt partid cu doctrină liberală au recurs la tertipuri ca și publicarea în organul lor oficial, *Dreptatea Poporului*, a știrilor că P.N.L. Bihor nu organizează nici un Congres la data respectivă, dezinformând opinia publică cu privire la eveniment³⁴. În opinia acestora congresul ar fi fost un eșec total, țărani adunați la manifestație scandând pentru conducătorii Vintilă Brătianu și Traian Moșoiu, nicidecum pentru cei georgiști³⁵.

Ca replică la Congresul de constituire a facțiunii georgiste în Bihor, gruparea lui Vintilă Brătianu a organizat o adunare populară. Vechii liberali motivau necesitatea organizării acesteia datorită declanșării campaniei de răsturnare a guvernului țărănist³⁶. Se presupunea că prin participarea într-un număr mare la manifestație se va dovedi regelui că țărani nu erau mulțumiți cu guvernarea I. Maniu și că, aceștia din urmă, doreau înlocuirea cu o guvernare liberală³⁷. Ziarul *Tribuna* acuza organizatorii că, pentru a aduna un număr cât mai mare de participanți, adversarii lor ar fi promis „parale și băutura”³⁸ participanților.

Primele confruntări electorale la nivelul județului s-au desfășurat în ianuarie 1931, în cadrul alegerilor parțiale pentru mandatul de deputat, vacantat în urma

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, nr. 38, p. 3.

²⁸ *Ibidem*, nr. 39, p. 2.

²⁹ *Ibidem*, p. 1.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, nr 5, p. 4.

³⁵ *Dreptatea Poporului* 1930, nr 77, p. 3.

³⁶ *Ibidem*, p. 1.

³⁷ *Ibidem*, nr. 78, p. 1.

³⁸ *Tribuna*, 1930, nr. 46, p. 1.

decesului lui Aurel Lazăr, în noiembrie 1930. Candidatul național-țărăniștilor, Constantin Teianu, a fost cel care a reușit să ocupe această demnitate în detrimentul contracandidaților săi³⁹, așa cum era de așteptat, dacă ținem cont de modul cum se câștigau alegerile în perioada interbelică. Același rezultat favorabil pentru partidul de guvernământ se va înregistra și în cadrul alegerilor parlamentare.

În privința alegerilor comunale județene, în primă fază au ales comunele rurale (16 februarie-2 martie)⁴⁰, fiind apoi urmate de comunele urbane. Cu privire la alegerile rurale se observă că în marea lor majoritate în sate s-a depus o listă comună (fără nuanță politică), care a fost declarată câștigătoare fără a se mai recurge la vot⁴¹ doar 188 comune rurale au optat pentru mai multe liste electorale, rezultatele fiind favorabile listei Guvernului⁴².

Pentru comunele urbane, la nivelul orașului Oradea, liberalii nu au participat⁴³. Cu toate acestea au fost unii liberali care au optat pentru a fi trecuți pe lista Blocului Cetățenesc⁴⁴, fiind clar specificat, că nu candidau în numele Partidului Liberal. Această listă s-a opus cartelului care îi grupa pe național-țărăniști, maghiari, evrei și social-democrați dar și listei Blocului Muncitoresc. Analizând rezultatele observăm aceeași preferință a electoratului pentru P.N.Ț., chiar dacă era în cartel⁴⁵, în toate comunele urbane (pentru Beiuș luptau P.N.Ț., P.N.L. și Blocul Cetățenesc, iar la Salonta P.N.Ț., în cartel cu reprezentanții maghiarilor, P.N.L. în cartel cu dizidenții maghiari⁴⁶, Blocul Muncitoresc⁴⁷ și Blocul Cetățenesc⁴⁸), chiar și în urma refacerii alegerilor la Oradea și Beiuș.

Alegerile din acest an au oferit ocazia de a privi campania electorală a celor două partide liberale „în oglindă” pentru prima dată. O primă asemănare este reprezentată de atacurile reciproce fiind vizați candidații adversarilor. Strategia electorală era completată de atacurile dure la adresa P.N.Ț. și continua cu semnalarea diverselor strategii ale guvernului de manipulare a votanților și a voturilor.

O altă caracteristică a alegerile din anul 1931 a fost numărul mult mai mare de grupări participante. Păstrându-se obiceiul ca partidul de guvernământ să obțină victoria și cu ocazia acestora Uniunea Națională⁴⁹ (în fapt această Uniune Națională era rezultatul dorinței regelui Carol al II-lea de a forma un guvern de uniune

³⁹ *Ibidem*, nr. 51-52, p. 3.

⁴⁰ Ion Zainea, „Alegerile din 1930. Cazul județului Bihor”, în *Analele Universității Oradea*, Tom X, Istorie-Arheologie, 2000, p. 121.

⁴¹ Idem, *Economie și societate de la Marea Unire la Dictatul de la Viena în Bihor* (în continuarea *Economie și societate ...*), Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2007, p. 259.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Dreptatea Poporului*, 1930, nr 66, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, 1929, nr. 50, p. 4.

⁴⁵ Ion Zainea, „Opțiuni ale electoratului bihorean în perioada interbelică” (în continuare *Opțiuni ale electoratului ...*), în *Analele Universității Oradea*, Tom XIV, Istorie-Arheologie, 2004, p. 185-186.

⁴⁶ Lucia Cornea, *Contribuții la o istorie ...*, p. 58.

⁴⁷ Ion Zainea, *Opțiuni ale electoratului...*, p. 185-186.

⁴⁸ Lucia Cornea, *Contribuții la o istorie ...*, p. 59.

⁴⁹ Ion Zainea, *Opțiuni ale electoratului...*, p. 187.

națională în fruntea acesteia fiind numit N. Iorga-datorită prestigiului de care se bucura; de menționat este faptul că pe listele acesteia au figurat și vechii liberali de sub șefia lui I.G.Duca) și-a adjudecat lauri victoriei.

Și în anul următor au avut loc alegeri parlamentare. În Bihor au fost depuse liste pentru 12 formațiuni. Victoria a revenind P.N.Ț.-ului, care a obținut 44,60%⁵⁰ din voturile exprimate.

În cursul anului 1932, la nivelul organizației liberale duciste din Bihor, Tiberiu Moșoiu a devenit președinte iar, vice-președinte a fost ales Ioan Picu Băncilă⁵¹. Mai mult, organizația și-a continuat eforturile de extindere la nivel de județean. Un rezultat modest a fost înregistrat prin organizarea unui nucleu liberal în localitatea Nimăești⁵².

Ca urmare a alegerilor parlamentare din 1933, în condițiile în care era partid de guvernământ, P.N.L.-Duca a reușit să obțină victoria detașat⁵³, ceea ce i-a readus la conducerea României. Pentru același an erau menționate alegeri și în unele comune. La nivelul sectorului Beiuș sunt date cifre comparative cu privire la rezultatul alegerilor din Drăgănești, Forău⁵⁴, Nimăești⁵⁵, Mizieș⁵⁶.

Sat	P.N.L.	P.N.Ț.
Nimăești	90	123
Săucani	84	86
Mizieș	66	86
Drăgănești	59	27
Forău	135	103

Mențiuni apar și asupra celor din Ianoșda (aici liberalii, prin N. Ciaghir, au obținut un număr de 236 de voturi, ceea ce le-a asigurat postul de primar, precum și majoritatea în consiliu), la Coșdeni⁵⁷ (cele 118 voturi întrunite le-au adus liberalilor, pe lângă funcția de primar, și 5 locuri de consilieri, comparativ cu doar 3 obținute de adversari); la Abrămuț atenția a fost concentrată pe violențele generate de alegeri-susținători ai P.N.Ț.-ului au amenințat și terorizat locuitorii comunei pentru a nu vota lista liberală dar, cu toate șicanele, liberalii au întrunit totuși suficiente voturi pentru a avea 2 reprezentanți în consiliul comunal, ceea ce a dus la atacarea de către agenții național-țărăniști a 3 fruntași liberali, pe motiv că au refuzat în cursul zilei să consume din băutura pe care au distribuit-o votanților pentru a câștiga votul acestora, în favoarea listei P.N.Ț.⁵⁸; la Toboliu măsurile punitive asupra

⁵⁰ Idem, *Economie și societate ...*, p. 261-262.

⁵¹ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *Istoria orașului Oradea*, Ed. Cogito, Oradea, 1995, p. 370.

⁵² Blaga Mihoc, „Din istoria liberalismului în ținutul Beiușului (documente inedite)”, în *Insinuarea falsului istoric*, Ed. Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 1996, p. 150.

⁵³ Ion Zainea, *Opțiuni ale electoratului ...*, p. 189.

⁵⁴ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 30.

⁵⁵ Blaga Mihoc, *op. cit.*, p. 150.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁷ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 30.

⁵⁸ *Liberalul*, 1933, nr. 9, p. 4.

liberalilor oscilând de la amenințări la adresa acestora și a oricărei persoane care vorbea cu aceștia până la interzicerea întrunirilor, ridicarea permiselor de port-armă fără motiv, chiar și a celor de vânatoare⁵⁹ sau Sănnicolaul Român confruntat cu o amânare repetată a algerilor⁶⁰.

Urmare a preluării puterii de către liberalii duciști a însemnat și numirea în funcții a oamenilor de partid. Astfel, în funcția de prefect al județului a fost numit liberalul Ioan Picu Băncilă, director de Prefectură fiind Augustin Chirilă⁶¹. Cea mai mare victorie a fost numirea lui Tiberiu Moșoiu în funcția de primar al Oradiei, și în calitate de președinte al Comisiei Interimare⁶². Una dintre primele acțiuni ale liberalilor bihoreni a fost aceea de a organiza, în sala cinematografului „Palace”, o întrunire la care a participat inclusiv I.G. Duca⁶³.

Modificări la nivelul organizației din Oradea s-au produs chiar la începutul anului 1933, când președinte a fost desemnat Atanasie Negulescu, iar ca vice-președinți Mihail Boca și Gheorghe Lupancea⁶⁴.

Pentru anul 1933 pentru sectorul Beiuș informații prețioase parvin din procesele verbale ale acestei organizații, pentru anii 1933-1934. Din parcurgerea acestora aflăm numele membrilor din conducere⁶⁵, dar și al celor din cadrul organizațiilor comunale liberale din acest sector⁶⁶. Informații există și cu privire la o serie de reorganizări: Cusuiuș⁶⁷, Poienile de Sus, Săucani, Meziad⁶⁸, sau cu privire la metodele adoptate pentru o organizare și o extindere mai eficientă.

În acest sens s-a decis înființarea unei secții a meseriașilor și a negustorilor tineri în cadrul organizației beiușene⁶⁹, precum și a calfelor⁷⁰. Dintre subiectele aflate pe ordinea de zi a acestor secții se pot aminti aspecte care să le completeze și să le sporească din punct de vedere profesional cunoștințele sau situația industriei și a comerțului beiușan. Altă secție organizată a fost cea a tineretului universitar, principalul lor aport fiind înființarea unui cerc de studiu cu obligația ca fiecare membru să activeze, ceea ce adus și la inaugurarea ciclului de conferințe. O caracteristică a acestei secțiuni este prezența femeilor în cadrul ei.

Învățătorii liberali din zona Beiușului s-au grupat în secțiunea învățământ. Dintre toate, categoric, aceasta a fost cea mai puternică secțiune. Cea mai importantă contribuție a secțiunii învățământ a fost schița de anteproiect de guvernământ local în domeniul învățământului.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 6, p. 4.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 10, p. 1-2.

⁶¹ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 31.

⁶² Lucia Cornea, *Instituția primarului. Evoluție administrativă. Realitate urbanistică și arhitecturală, Centenarul sediului Primăriei Municipiului Oradea 1903-2003*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 104.

⁶³ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 31.

⁶⁴ *Liberalul*, 1933, nr. 1, p. 4.

⁶⁵ Blaga Mihoc, *op. cit.*, p. 131.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 165.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 220.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 134-135, 138.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 139.

Și în sectorul liberal Vașcău există informații despre reorganizarea grupării. Liberalii locali erau organizați de către farmacistul Gheorghe Ardelean, care a devenit șeful sectorului Vașcău⁷¹. Deschiderea Clubului P.N.L. s-a făcut în locuința comerciantului Gheorghe Băruția⁷². Deși abia organizat, sectorul Vașcău a întâmpinat o serie de dificultăți cu privire la mișcarea de populație din punct de vedere social. Datorită faptului că locuitorii din comunele Pietroasa și Lazuri de Beiuș, deși aparțineau de plasa Vașcău, se orientau, în general, către târgul beiușan s-a solicitat trecerea comunelor ce aparțineau notariatului Pietroasa și Lazuri de Beiuș sub conducerea sectorului Beiuș. S-a ajuns, astfel, la crearea subsectorului Lazuri de Beiuș, sub conducerea lui Miron Mechiu și a subsectorului Pietroasa⁷³, reorganizat de Ion Jugravu. Președinte ales la Pietroasa a fost Alexandru Banciu a lui Vasile, iar în Cociuba Mică, Iosif Terebențiu⁷⁴.

O ușoară reorganizare la nivel județean consta în decizia conducerii județene a Partidului Liberal de a grupa comunele Ciumeghiu, Regina Maria și Tămașda într-un subsector plasat sub șefia învățătorului Boroc Constantin⁷⁵.

În anul 1935 într-un articol care prezenta rezumativ activitatea liberalilor în Oradea cu privire la realizările din fruntea primăriei sunt menționate cele mai reprezentative⁷⁶. Realizările liberalilor în Ioșia au determinat populația acestui cartier să ceară Comisiei Interimare ca școala primară să fie denumită „Școala Profesor Tiberiu Moșoiu”, iar prima stradă pe care s-au efectuat primele lucrări edilitare să fie redenumită din Strada No. 1 în Strada Primarul Traian Moșoiu⁷⁷.

La nivelul organizației în locul secretarului general Atanasie Negulescu a fost desemnat, de către Tiberiu Moșoiu, Petru Fodor⁷⁸. El mai îndeplinea și funcția de vice-președinte al Comisiei Interimare⁷⁹.

La nivel de județ realizările erau trecute, succint, în revistă de către prefectul Ion Picu Băncilă, pentru intervalul scurs de la instalarea acestuia în funcție (17 noiembrie 1933) până la 11 noiembrie 1934. Acestea vizau domeniul edilitar (construire, reconstruire și reparare de șosele, poduri), edificii (clădirea și repararea școlilor, bisericilor, spitalelor și dispensarelor, primăriei, jandarmeriei, preturi), ajutorarea agriculturii (achiziționarea de exemplare pentru montă, mașini agricole, sămânțuri)⁸⁰.

Această dare de seamă era completată cu o serie de cifre comparative dintre realizările din cei 5 ani de conducere P.N.Ț. față de 2, câți avea la momentul

⁷¹ *Ibidem*, p. 133.

⁷² Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 30.

⁷³ Blaga Mihoc, *op. cit.*, p. 156.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 157.

⁷⁵ *Liberalul*, 1933, nr. 7, p. 4.

⁷⁶ *Ibidem*, 1935, nr. 1, p. 2.

⁷⁷ *Ibidem*, 1936, nr. 7, p. 2.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 4, p. 6.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 6, p. 2.

⁸⁰ *Ibidem*, 1935, nr. 3, p. 1.

prezentării liberalii⁸¹. Mult mai detaliat reies acestea din raportul emis de prefect în fața Comisiei Interimare⁸².

Anul 1936 a fost unul bogat în evenimente pentru P.N.L.-Dinu Brătianu, organizația Bihor. Structura liberală a fost zguduită de cererea de demisie a președintelui Tiberiu Moșoiu. Conducerea centrală a organizației a fost reticentă în acceptarea deciziei. Mai mult secretarul general P. Fodor, pentru a se discuta situația, a convocat delegația permanent⁸³. În unanimitate aceasta a decis respingerea demisiei, decizia urmând a fi comunicată atât lui Tiberiu Moșoiu și lui Constantin I. C. Brătianu de către o delegație⁸⁴. În fața acestei atitudini a organizației județene, și, probabil, și la îndemnul președintelui P.N.L., Tiberiu Moșoiu a revenit asupra deciziei de a demisiona, revocând-o⁸⁵.

După mutarea lui Tiberiu Moșoiu la Cluj, primăria orașului a fost trecută în mâna lui Vasile Bledea, vice-primar devenind Petru Fodor⁸⁶. Mutarea președintelui nu a dus la o slăbire a relației cu aceasta, ci s-a păstrat același interes asupra bunului mers al organizației. În acest sens Tiberiu Moșoiu a continuat să efectueze dese deplasări, într-adevăr de scurtă durată, la Oradea și chiar și în județ⁸⁷.

După un an destul de greu pentru organizația bihoreană la finalul acestuia a beneficiat de unul dintre cele mai importante momente din evoluția sa. Pentru 12 noiembrie 1936 Oradea a fost aleasă ca loc de desfășurare a Congresului delegațiilor județene ale P.N.L. Întrunirea s-a desfășurat în sala cinematografului „Dorian”. Din București au fost invitați a participa, alături de președintele C. I. C. Brătianu, și o serie de miniștrii liberali⁸⁸. Importanța acestei manifestații rezultă și din prezența masivă a reprezentanților de seamă din diverse alte județe⁸⁹. Manifestația a fost prezentată ca fiind una extrem de importantă și datorită faptului că au participat un mare număr de țărani, cel puțin 50.000 de oameni⁹⁰.

Propaganda era văzută de către liberali nu doar ca un mijloc-în perioada campaniilor electorale, de a atrage voturile mediului rural-dar și ca o replică la acțiunile celorlalte partide politice. Se remarcă astfel pentru întregul an o serie de manifestații național-liberale: Satu-Barbă⁹¹, Sânlazăr, Popești⁹². Temele abordate au fost legate de situația politică și economică de la data adunării, realizările liberalilor inclusiv pentru Bihor. Se specifica faptul că se avea în vedere și luarea la cunoștință a diverselor probleme din zonă pentru a fi rezolvate⁹³. Aceleași promisiuni au fost reluate și la Popești și în Sânlazăr⁹⁴. Tileagdul a beneficiat de o întrunire liberală

⁸¹ *Ibidem*, nr. 5, p. 1-2.

⁸² *Ibidem*, 1936, nr. 19, p. 3.

⁸³ *Știrea*, 1936, nr. 1273, p. 1.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 1275, p. 5.

⁸⁵ *Liberalul*, 1936, nr. 37, p. 1.

⁸⁶ *Știrea*, 1936, nr. 1120, p. 3.

⁸⁷ *Liberalul*, 1936, nr. 31, p. 4.

⁸⁸ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria ...*, p. 35.

⁸⁹ *Liberalul*, 1936, nr. 47, p. 1.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 1-3.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 18, p. 3.

⁹² *Ibidem*, nr. 32, p. 4.

⁹³ *Ibidem*, nr. 34, p. 1, 2.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 3.

organizată de către Sofronie Sângeorgeanu, cu participarea prefectului, a primarul Oradiei, dar și a altor localități: Salonta, Brusturi, Subpiatră etc⁹⁵. Cu ocazia inaugurării podurilor de la Tinca și Talpoș, deși nu s-a preconizat organizarea unei manifestații liberale, dat fiind numărul mare al participanților din rândurile fruntașilor acestei organizații și a aportului masiv pentru aceste realizări al senatorului liberal Ludovic Bica, pentru care a și primit diploma de cetățean de onoare al comunei Talpoș, s-a făcut apologia Partidului Liberal. Erau trecute, astfel, în revistă realizările majore ale P.N.L. (la nivel de țară) din punct de vedere financiar și economic (referindu-se la conversiunea economică dar și la redresarea finanțelor statului), militar (înzestrarea armatei), agricol (o serie de măsuri pentru remedierea situației țărănimii), edilitar (construirea de școli, biserici, spitale, dispensare).

În continuare Ludovic Bica a prezentat beneficiile aduse de către P.N.L. la nivelul sectorului Tinca, din subordinea sa: construirea podurilor de la Tinca și Talpoș, construirea de biserici și școli, eșalonarea prețurilor pentru pădurile și pășunile comunale, pentru pământul împrorietărit și al locurilor de casă, ștergerea impozitelor restante, ștergerea impozitului agricol ca urmare a grindinei ce a afectat recolta din anul 1934-1935 precum și distribuirea de grâu și porumb de sămânță și hrană, susținerea financiară pentru achiziționarea de exemplare de montă, dar și distribuirea de mașini agricole, intervenția pentru trecerea morii din Talpoș în categoria moară țărăneasă⁹⁶.

Seria manifestațiilor liberale în județ a continuat și în 1937. Scopul era prezentarea situației politice a momentului, compararea stărilor de lucruri actuale cu guvernarea anterioară a național-țărăniștilor și lămurirea sătenilor cu privire la o serie de informații tendențioase lansate de adversarii politici ai liberalilor. În această serie a fost realizat un adevărat turneu în zona Marghitei, în localitățile: Satu Barbă, Sălăbăgiul-de-Barcău, Chișlaz⁹⁷, Almașu Mic, Margine, Abram, Suiug, Chiribiș, Bogeiu⁹⁸, Petreu, Abrămuț, Crestur, Fâncica, Sânlazăr, Chișlaz, Chiraleu, Ghenetea⁹⁹.

Alte adunări au avut loc în sectorul Vașcău, în Vașcău, în comuna Leheceni, Ștei, în Cărpinet, în Zăvoeni, la Petrileni, la Hotar, Sudrigiu și Pietroasa¹⁰⁰, comuna Sârbești¹⁰¹, Săliștede Vașcău, Poiana, Călugăr, Sohodol, Sârbești, Câmpanii de sus, Câmpanii de jos, Fânaț, Băița¹⁰².

Nu era uitat nici sectorul Ceica cu întrunirile din comunele Valea Mare de Codru, Miheleu, Cărănzul, Cărăndeni și Lăzăreni¹⁰³, Bicăcel, Calea-Mare, Stracoș, Drăgești, Dicănești¹⁰⁴. Pentru plasa Aleșd adunările au fost organizate în Aleșd. La

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 38-39, p. 2.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 3-6.

⁹⁷ *Ibidem*, 1937, nr. 15, p. 3.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 21, p. 6.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 20, p. 4.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 15, p. 3.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 21, p. 4.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 20, p. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 4.

Borod au participat țărani din Borod și alte 20 de comune din jur¹⁰⁵, fiind continuate în Beznea, Bratca, Birtin, Dubricionești¹⁰⁶. Același plan s-a aplicat și în Tinca, Salonta, Beliu și plasa Centrală¹⁰⁷.

Seria deplasărilor și manifestațiilor a avut efectul scontat. Astfel, la alegerile de senator pentru consiliile comunale din anul 1936, desfășurate în februarie¹⁰⁸, învingător a fost liberalul D. Iuca, cu un scor categoric (622 de voturi comparativ cu cele 277) față de T. Roxin, candidat din partea P.N.Ț.¹⁰⁹. Aceleași rezultate pozitive s-au înregistrat la alegerile de la nivel comunal¹¹⁰, *Liberalul* consemnând rezultatul net favorabil P.N.L.¹¹¹.

Efectele adunărilor populare au fost de mai lungă durată fiind resimțite și la ultimele alegeri parlamentare din perioada interbelică, în 1937, precum și la „alegeri comunale la municipii și orașe de reședință”¹¹². Rezultatele se regăsesc în coloanele *Liberalului*¹¹³.

În anul 1937 în legătură cu instalarea consiliului județean s-a iscat o adevărată dispută în jurul incompatibilitățile anumitor candidați. Legea a fost adusă în discuție de către subprefectul Augustin Chirilă, iar Octavian Lascu, unul dintre liberalii marcanți ai județului, a cerut invalidarea categoriilor învățătorilor și a preoților. Opoziția față de aceste argumente a apărut din partea național-țărăniștilor, dar în cele din urmă s-a decis invalidarea categoriilor amintite. S-a dat apoi citire listei membrilor validați și a membrilor de drept cu vot deliberativ din consiliul județean¹¹⁴. În privința comisiei interimarea primăriei orădene era păstrată, inițial, formula din anii anteriori prin prelungirea mandatului acesteia¹¹⁵, pentru ca apoi să se revină, prin decizie ministerială, fiind instalată o nouă comisie interimară¹¹⁶.

De menționat este și faptul că un moment de seama din activitatea organizației liberale bihorene a fost celebrarea lui Alexandru Lapedatu cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani. Cu acest prilej Oradea a găzduit serbarea organizată de către toate organizațiile liberale din Ardeal și Banat, la care și-au dat concursul și liderii din București¹¹⁷.

Aceeași importanță s-a acordat și momentului vizitei primului-ministru Gh. Tătărescu la Oradea¹¹⁸. În discursurile rostite se sublinia faptul că deplasarea acestuia nu avea conotație politică, ci scopul ei era verificarea stadiului lucrărilor

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 21, p. 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 20, p. 4.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Știrea*, 1936, nr. 1135, p. 5.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Liberalul*, 1936, nr. 2, p. 2.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 5, p. 1.

¹¹² *Ibidem*, 1937, nr. 9, p. 2.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 22, p. 1.

¹¹⁴ *Ibidem*, nr. 25, p. 2-3.

¹¹⁵ *Ibidem*, nr. 12, p. 1.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr. 16, p. 3.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 5, p. 3.

¹¹⁸ *Ibidem*, nr. 28, p. 1.

liniilor de fortificație de la granița de vest, în contextul extern marcat de o atitudine tot mai pronunțat revizionistă a Ungariei¹¹⁹.

Pe plan intern anul 1938 a fost dominat de către reunificarea liberală desigur, pentru scurtă durată, datorită instaurării dictaturii carliste printr-o nouă Constituție, la 20 februarie, care a însemnat sfârșitul democrației interbelice.

În acest scop erau convocați, pentru 17 ianuarie 1938, toți șefii de organizații județene ai P.N.L.-Dinu Brătianu și P.N.L.-Gh. Brătianu¹²⁰. De asemenea, se anunța intenția de a înlocui unii lideri liberali dinșiți din județ cu georgiști. Această schimbare se dorea realizată pe baza rezultatelor din alegeri¹²¹. În cazul județului Bihor, tensiunile dintre georgiști și dinșiți erau alimentate de faptul că ambele grupări au înregistrat rezultate bune în alegerile¹²². Cert este că Dinu Brătianu a convocat toți șefii de organizații județene pentru a stabili clar linia ce trebuia urmată, dar și pentru a cere foștilor adepți ai nepotului său ca „să-și atenueze criticile și nemulțumirile ... pentru a nu afecta forța combativă a P.N.L.-lui, promițându-le totodată că se va trece apoi la reorganizarea cadrelor în toată țara”¹²³.

Odată cu izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial situația organizației liberale din Bihor devine obscură. Consecință a cedării Ardealului de Nord (în 30 august 1940), și odată cu el și a orașului Oradea și a jumătate din județul Bihor, a dus la o absență a informațiilor cu privire la formațiunea politică analizată. Detalii sumare, dar relevante, critice pentru un tip de mentalitate păguboasă, mai ales în spațiul public, apar la Bebe Brătianu, mai exact în interogatoriul acestuia: „*Aveam mai ales în nordul Ardealului, printre județele care au fost luate de unguri, organizații foarte slabe care-și mai plăteau luxul să se certe între dâșii, cum erau cei de la Oradea și unde șef era Lascu*”¹²⁴.

Abia începând cu anul 1945 s-au păstrat informații cu privire la anumite aspecte ale activității Partidului Liberal din Bihor. Și în Bihor o parte a vechilor liberali s-au asociat acțiunii pornite de Partidul Liberal al lui Gheorghe Tătărescu, fondat la 1 iulie 1945. Un eveniment extrem de important a fost aderarea lui Tiberiu Moșoiu¹²⁵ la acesta. Importanța acestuia pentru (cei care au intuit „din ce parte bate vântul”) Tătărescu reiese din faptul că nu a deținut doar șefia P.N.L.-Tătărescu din Bihor, ci a fost chiar secretar general al P.N.L.-Tătărescu¹²⁶. Datele referitoare la organizația liberal-tătăresciană bihoreană propriu-zisă sunt extrem de sumare.

¹¹⁹ *Ibidem*, nr. 29, p. 2-3.

¹²⁰ *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 504, p. 8.

¹²¹ Aurelian Chistol, „Partidul Național Liberal-de la reîntregire la „noul regim” (10 ianuarie-10 februarie 1938)”, în *Iluzie, teamă, trădare și terorism internațional=1940. Omagiu profesorului Ioan Scurtu*, vol I, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, p. 214 (coord. Gheorghe Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu, Cristina Păiușan-Nuică).

¹²² *Ibidem*, p. 219.

¹²³ *Ibidem*, p. 222.

¹²⁴ Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) I. C. Brătianu-istoria P.N.L. la interogatoriu*, Ed. Paralela '45, Pitești, 2005, p. 335.

¹²⁵ Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal 1944-1948*, Ed. Tritonic, București, 2003, p. 70.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 135.

Fondarea organizației P.N.L.-Tătărescu Bihor este dată ca fiind în februarie 1945, conducerea fiind deținută, inițial, de Tiberiu Moșoiu, urmat de Ioan Picu Băncilă¹²⁷.

Cu privire la P.N.L.-dinst printre primele informații care apar în perioada postbelică sunt tot din anul 1945. Acestea apar în contextul preluării puterii în România decătre guvernul dr. P. Groza, cu aliații săi de stânga, ceea ce a dus la control și la urmărirea permanentă a adversarilor politici, în special țărăniști și liberali vechi. Deși partidele de opoziție aveau dreptul, încă, la organizarea de adunări populare acestea erau supravegheate foarte atent.

Exemplificăm această acțiune de supraveghere cu un caz, care nu credem că a fost izolat, consemnat în comuna Cefa, în data de 27 august 1945. Astfel, aflăm că Nuțu Ioan, învățător în Mădăras, dar de loc din Cefa, a organizat o adunare a Partidului Național-Liberal cu posibilitate de înscriere de noi membri. Cu toate că adunarea propriu-zisă a avut un caracter pașnic, au avut loc o serie de repercusiuni datorită evenimentelor desfășurate în cursul nopții. Au fost sancționate toate persoanele implicate efectiv („11.-Oleu Ioan, domiciliat Cefa, pentru răspândirea manifestelor, declarații contra guvernului și alarmarea satului cu știri false.-3.- Drăgan Gheorghe, domiciliat în comuna Cefa, declarații contra guvernului și alarmarea satului cu știri false.-4.-Maghear Teodor al Piroanei, domiciliat în comuna Cefa, declarații contra guvernului și alarmarea satului cu știri false. ... 7.- Costea Iosif, domiciliat în comuna Cefa, jud. Bihor, pentru știrile alarmante ...”) dar și organizatorul adunării liberale și reprezentanții autorităților („1.-Nuțu Ioan, învățător în comuna Mădăras... -5.-Crețu, notarul comunei Cefa, care ca reprezentant al Guvernului care nu a dat nici o instrucțiune în acea direcție ca manifestele să fie luate imediat jos și nu a anunțat cazul nimănui. 6.- Demian Dumitru, primarul comunei Cefa, care ca reprezentant al guvernului nu a dat nici o instrucțiune în acea direcție ca manifestele să fie luate imediat jos și nu a anunțat cazul nimănui. Așa el ca notarul cu toate că învățătorul Nuțu Ioan nu a avut nici o împuternicire scrisă dela partidul liberal din Oradea, a dat voie ca ședința să fie ținută, nu a anunțat pentru aceasta postul de jandarmi, ba din contră a dat ordin să fie bătut cu toba în sat”. Mai mult, acuze au fost aduse inclusiv postului de jandarmi „8.-Postul de jandarmi din Cefa, a sabotat această chestiune în așa mod că a fost înștiințat că este adunare, totuși nu s-a prezentat la fața locului, mai departe în chestiunea manifestelor raportul l-a trimis în așa fel că miercuri la ora 12 Legiunea de Jandarmi Oradea încă nu l-a primit. Nu a dat imediat dispozițiuni, nu a arestat pe nimeni și toată chestiunea a tratat-o cu cea mai mare nepăsare ...”). Cauzele invocate au fost incidentele care au premers adunarea: mai mulți locuitori au scandat și au lipit manifeste¹²⁸.

Din păcate, după cum se va vedea, acțiunile împotriva opozanților politici nu s-au oprit aici. Odată cu preluarea puterii de către comuniști au început să fie epurați, din toate domeniile, o serie de intelectuali incomozi pentru noul regim. Astfel, în 1945 începea și în Bihor epurarea baroului, printre cei vizați putând fi amintiți și o serie de avocați de orientare liberală. Din analiza listei atribuite lui Gheorghe Potre (în aprilie 1945 Ministrul de Justiție, Lucrețiu Pătrășcanu, dădea o

¹²⁷ *Ibidem*, p. 375.

¹²⁸ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu. Contribuții documentare la istoria PNȚ (1945-1948)* (în continuarea *Opțiunea Maniu ...*), Editura Logos 94, Oradea, 2003, p. 77.

Decizie pentru înființarea Comisiei pentru cercetarea situației funcționarilor judecătorești din întreaga țară, a personalului tehnic și de serviciu de la toate instituțiile judecătorești; și pe lângă Baroul Oradea a funcționat o astfel de Comisie, Gh. Potre fiind unul din membrii acesteia) pentru analiză și decizie dacă vor fi păstrați sau înlăturați din funcție, apar și numele președintelui P.N.L. Bihor, Octavian Lascu (la 3 ianuarie 1946 a fost judecat procesul acestuia) alături de Dumitru Mangra și Nicolae Turle¹²⁹. În cazul procesului de „purificare” a avocatului N. Turle, decisivă pentru salvarea sa a fost mărturia depusă în favoare lui de către evreul Izidor Weisz, care a depus mărturie că N. Turle, pe vremea când era refugiat la Tinca, a apărut câțiva cetățeni evrei în procesele lor cu legionarii¹³⁰.

Anul 1946, fiind unul electoral a dus la creșterea cantității de date referitoare la Partidul Național Liberal (Dinu Brătianu) din Bihor. Cele mai multe erau informații referitoare la campania electorală, analizate, bineînțeles, din perspectiva guvernului. Pentru a cunoaște cât mai bine forțele opoziției Regionale P.C.R. Oradea, pentru fiecare plasă, a pregătit o statistică atentă a opțiunilor locuitorilor¹³¹. Din lectura acesteia, cu toate reticențele arătate de electoratul român față de reprezentanții guvernului desemnați a strânge informațiile dorite, reieșea clar preferința țaranului bihorean pentru P.N.Ț. și / sau P.N.L. S-au analizat atent plasele, de la numărul total al locuitorilor, la al celor cu drept de vot, numărul celor care și-au exprimat preferința pentru un anumit partid sau al celor care au refuzat a-și menționa opțiunea electorală.

Cu privire la modul de organizare și propagandă al partidelor de opoziție, deși erau conștiente de acțiunile Guvernului de a le diminua spre a le stopa activitatea, apar totuși menționate unele încercări de desfășurare a unor acțiuni. În rapoartele întocmite de Legiunea de Jandarmi se menționa inexistența unor „poliții secrete” pentru apărare proprie în vederea propagandei electorale ale partidelor național-țărănesc și național liberal¹³² și folosirea foștilor militari (cei deblocați din armată) pentru propagandă politică¹³³. Se mai menționa modalitățile prin care membrii partidelor politice se recunoșteau reciproc („*fiecare membru să poarte pe piept portretul M. S. regele dela bancnotele de 100 lei*”)¹³⁴. Inclusiv probleme de ordin intern erau amintite: propaganda prin manifeste¹³⁵, diseminarea ideilor și programului prin munca de la „om la om”. Grupuri organizate ale acestora s-au deplasat în mediul rural pentru a lua contact atât cu localnicii, cât și cu vechile elemente liberale¹³⁶.

¹²⁹ Lucia Cornea, „Intellectualitatea în epoca stalinistă. Epurarea și „reeducarea” avocaților din Baroul Oradea, în *Crisia*, XXXIX, 2009, p. 272.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 275.

¹³¹ Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu ...*

¹³² Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu ...*, p. 102, 103.

¹³³ *Ibidem*, p. 136.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 107, 115.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 91.

¹³⁶ Corneliu Crăciun, „Structuri politice și politizante în Beiuș - oraș, plasă și raion”, în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. III, (coord. Ioan Degău, Nicolae Brânda), Ed. Primus, Oradea, 2008, p. 236.

În legătură cu dizidența lui Gh. Tătărescu am constatat că la nivelul Bihorului a fost extrem de slab reprezentată¹³⁷. La alegerile din 1946, P.N.L.-Tătărescu, organizația Bihor, a participat pe listele B.P.D. ca o formațiune politică de tip „tovarăși de drum” ai comuniștilor, cum au fost și Frontul Plugarilor și alte organizații de masă și partide. Candidați tătărescieni au fost Ludovic Bica, ales deputat, și Nicolae C. Popescu¹³⁸. Deși abia organizată și în cadrul acesteia au apărut divergențe. De această dată Virgil Givulescu (precizat ca președinte de organizație bihoreană) era nemulțumit datorită excluderii sale pe lista candidaților din partea organizației bihorene. Mai mult, acest fapt l-a determinat să vorbească de o posibilă „ieșire din partid, sau să depună liste separate”¹³⁹.

Este cunoscut faptul că alegerile din 19 noiembrie 1946 au fost fraudate. Dovezi în acest sens erau aduse de „câțiva dintre activiști P.C.R. delegați la secțiile de votare, mânați de dorința de a-și demonstra loialitatea față de partid, ori pentru a-i denigra pe cei care nu și-au dat concursul pentru fraudarea votului”¹⁴⁰. Exemplu concret poate fi dată plasa centrală: „Votul a fost fraudat la încheierea scrutinului, după ce președintele secției, judecătorul Homotescu, a solicitat evacuarea sălii pentru a putea completa procesul verbal. Delegații țărăniști și cei liberali au protestat, solicitând să li se elibereze câte o copie a procesului verbal, așa cum prevedea legea, însă au fost refuzați. Cei doi au făcut apel la solidaritatea delegaților U.P.M., dar care, fiind vorbiți cu Rădescu [Gheorghe Rădescu activist delegat la secția de votare din localitatea Ateaș], au părăsit secția obligându-i în felul acesta și pe ei să procedeze la fel. Rămăși singuri, comuniștii și tovarășii lor au dat foc buletinelor de vot și au stabilit rezultatele finale după bunul lor plac: „Soarele-lista Nr. 1=1 013 voturi, Maniștii-lista Nr. 4=172 voturi, U.P.M.-lista Nr. 2=273 voturi”¹⁴¹.

Nu au fost trecuți cu vederea cei care și-au dat aportul la reușita guvernului sau cei care, deși reprezentau guvernul, nu au fost activi pentru reușita listei guvernamentale: „Prost primarul comunei Ateaș, a cărui familie a votat cu ochiul ... Șeful de post din comuna Cefa a scăldat-o între două ...” și chiar se recomandau aplicarea de sancțiuni: „măsuri contra fostului plutonier de jandarmi epurat, din Cefa, manist ... și contra învățătorului Păunescu, candidat pe lista Brătienistă, care sunt oameni foarte periculoși ...”¹⁴². Și în alte secții de votare din Bihor lucrurile au fost similare, voturile reale fiind modificate de către reprezentanții guvernului: Seleuș¹⁴³, Meziad¹⁴⁴, Uileacul de Beiuș¹⁴⁵, Dumbrăvița de Codru¹⁴⁶, Ciumeghiu¹⁴⁷,

¹³⁷ Corneliu Crăciun, *Contribuțiia istoria ...*, p. 61.

¹³⁸ Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 215.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 214.

¹⁴⁰ Augustin Țărău, „Fraudarea alegerilor din 9 noiembrie 1946 în județele nord-vestului României” (în continuare *Fraudarea alegerilor ...*), în *Revista de Istorie Contemporană*, an I, nr. 3, iulie-septembrie, 2006, p. 51.

¹⁴¹ Idem, „*Fraudarea alegerilor ...*”, în *Revista de Istorie Contemporană*, nr. 3, 2006, p. 52.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 52-53.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 57.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 58.

¹⁴⁷ Corneliu Crăciun, „*Opțiunea Maniu II*”, în *Crisia*, XXVI-XXVII, 1996-1997, p. 219.

Ceica¹⁴⁸ etc. Rezultatele finale pentru partea de nord-vest a României, la fel ca și pentru restul țării, arătau ca și câștigători detașați pe reprezentanții listei guvernamentale.

Cu privire la situația liberalilor la începutul anului 1947 am constatat menținerea sub o strictă supraveghere la nivel de plase a aderenților partidelor tradiționale. Din analiza raportului informativ de la 17 februarie 1947 întocmit de organizația P.C.R. Bihor reieșea următoarele aspecte: „Din totalul celor 12 plăși ale județului, PNL are forțe și este organizat numai în 3 plăși, după cum urmează:

1. Plasa Salonta, 2. [Plasa] Tileagd, 3. [Plasa] Centrală

Aici P.N.L. concurează cu P.N.Ț., având cu ocazia alegerilor forțe mai mari ca și primul. Din cauză că în restul plaselor din județ P.N.L. este slab organizat, raportul de forțe între P.N.L. și P.N.Ț. este de 25% la 100%, deci cu mult mai slab. În plasele Ceica, Beiuș și Tinca, P.N.L. mai are oarecari forțe, care însă nu se pot evalua din cauza desfacerii partidului în două (Tătărescu și Brătianu)¹⁴⁹.

Anul 1947 a adus schimbări majore pe scena politică românească, schimbări care se vor menține pentru următorii 43 de ani. Principalele partide ale României din perioada interbelică-Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc au fost eliminate de pe eșichierul politic¹⁵⁰. Asupra Partidului Național-Țărănesc s-a declanșat o virulentă campanie de denigrare ca urmare a înscenării de la Tămădău. Aceasta a culminat cu decizia de ridicare a imunității tuturor parlamentarilor național-țărăniști de către Adunarea Deputaților. Mai mult, la 29 iulie 1947, Adunarea Deputaților a ratificat hotărârea Consiliului de Miniștri privind dizolvarea P.N.Ț., fiind urmat de arestarea principalelor cadre ale acestui partid și trimiterea lor în fața instanței¹⁵¹.

Constantin I.C. Brătianu împreună cu liderii liberali dar și membrii de rând ai Partidului Național-Liberal, au fost conștient că următoarea acțiune a guvernului Groza avea să fie îndreptată împotriva lor. În speranța că se va reuși evitarea repercusiunilor președintele partidului a optat pentru autodizolvare, deși nu a existat împotriva partidului vreo decizie guvernamentală¹⁵². Astfel, anul 1947 a marcat încheierea activității oficiale a P.N.L.-ul¹⁵³.

Cu toate aceste măsuri de prevenție membrii Partidului Liberal nu au fost uitați de autorități, valul represiv abătându-se și asupra acestora. Mulți dintre fruntașii liberali au fost închiși și au murit în închisorile comuniste, plătind cu viața

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 214.

¹⁴⁹ Augustin Țărău, „Procesul de desființare a partidului național țărănesc (Maniu). (Efectele acestei măsuri politice în sudul Bihorului)”, în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. III, (coord. Ioan Degău, Nicolae Brânda), Ed. Primus, Oradea, 2008, p. 495.

¹⁵⁰ Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Ed. Fundația Academia Civică, 1996, București.

¹⁵¹ Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 590.

¹⁵² Corneliu Crăciun, „Partidul Național Liberal în Bihor, în anii 1944-1947”, în *Revista de Istorie Contemporană*, an II, nr. 2, aprilie-iunie, 2008, p. 53.

¹⁵³ *Ibidem*.

credința în principiile democratice și valorile liberale, în vreme ce alții au fost forțați să ia calea exilului. Timp de aproape 45 de ani, liberalii din exil, mulți dintre ei foști lideri ai studenților și tineretului P.N.L., au continuat să-și promoveze ideile și crezurile și au păstrat viu spiritul P.N.L.

Ziaristul britanic Archie Gibson a prezentat modul de acțiune al comuniștilor pentru atingerea scopului dorit: arestarea opozițivilor politici. Ziaristul a observat că nu se făcea nici o mențiune despre „*un organ judecătoresc care să judece procesele intentate acestor organizații și criminalilor de război, iar acest lucru i-a permis guvernului Groza să pornească război împotriva național-țărăniștilor și național-liberalilor ca <<fasciști>> și <<criminali de război>>*”¹⁵⁴.

Cunoștințe despre acțiunile guvernului Groza, începute din 1945 și continuate până în 1947, împotriva partidelor istorice avea și Washington-ul în raportul înaintat de către reprezentantul S.U.A. la București. În cadrul acestuia se amintea „*arestarea în masă a membrilor partidelor de opoziție în scopul de a înăbuși opoziția ...*”¹⁵⁵.

Ca și concluzii se poate afirma că Partidul Național Liberal a știut să gestioneze situația după Marea Unire din 1918 prin adaptarea programului politic pentru a se adapta și electoratului din mediul rural, dar și noilor provincii unite cu România, pentru atingerea obiectivului mizându-se pe crearea de organizații la nivel județean, comunal și chiar sătesc.

În Transilvania P.N.L., înainte de a fonda la nivel de județ organizații liberale, a existat și o tentativă de fuzionare cu Partidul Național Român. Tratatul s-a dovedit extrem de dificil, finalizându-se cu un eșec.

Referitor la județul Bihor organizarea propriu-zisă a organizației județene a fost finalul anului 1920 pentru ca anul 1921 să aducă o consolidare a acesteia prin organizarea de către liderii liberali din București a unui adevărat „turneu liberal” în Transilvania, fiind inclus în itinerariu și orașul Oradea.

De remarcat este faptul că aderenții liberali au intrat în partid în valuri, dintre membrii altor partide (naționali, averescani, cuziști și chiar maghiari), cel mai consistent fiind cel din 1926, ca urmare a fuziunii P.N.R.-P.Ț.

Analizată la nivel intern se observă faptul că organizația bihoreană a liberalilor, deși recent fondată, era măcinată de disensiuni majore. Pentru aplanarea acestora inclusiv organizația centrală din București a intervenit în repetate rânduri, deoarece pe parcursul existenței organizației din Bihor tensiunile au fost o caracteristică a acesteia. Reorganizările ulterioare erau, de asemenea, încercări repetate de a remedia situația cum au fost cele din 1922, 1924, 1926.

Cu toate aceste tentative de redresare în 1928 scindarea organizației era vizibilă, pentru ca din 1930 să fie și asumată odată cu fondarea P.N.L.- Gh. Brătianu. Bihorul a fost printre primele județe care și-au creat un nou partid, prin liderul lor, N. Zigre acestuia alăturându-i-se, treptat, și alți membrii liberali.

¹⁵⁴ Dumitru Șandru, „Arestările din România din prima jumătate a anului 1947”, în *Arhivele Totalitarismului*, An III, Nr. 3–4/2001, p. 47.

¹⁵⁵ Augustin Țărău, „Procesul de desființare a Partidului Național Țărănesc în contextul escaladării „Războiului Rece”-studiu de caz: județele din nord-vestul României”, în *Crisia*, XXXIV, 2004, p. 329.

Pentru perioada celui de al doilea război mondial informațiile despre organizația bihoreană sunt aproape inexistente, anul 1946 fiind ceva mai bogat datorită faptului că guvernul Groza dorea să cunoască situația politică înaintea alegerilor din 19 noiembrie 1946.

Din punct de vedere electoral întreaga perioadă interbelică a fost dominată de caracteristica partidul de la guvernare = partidul învingător în alegeri (indiferent că erau alegeri parlamentare, alegeri comunale sau parțiale) ceea ce a dus la impunerea liberalilor în 1922 (soldat cu prima mare guvernare liberală 1922-1926), 1927, 1933 (fiind cea de a doua guvernare liberală completă 1933-1937).

Alegerile din 1946, organizate de către comuniști, au fost cea mai mare fraudă electorală a României.

Slăbit de consecințele regimurilor autoritare și dictatoriale din 1938-1944, prigonit de către adversarii de stânga (1945-1947), conducerea P.N.L. din România a ales varianta autodizolvării în vara anului 1947, pentru a reapărea în vremuri mai prielnice. Prin foștii membrii aflați în exil, dar și prin cei rămași în țară, în închisorile comuniste, P.N.L. s-a reînființat în 1990, avându-i în frunte pe unii dintre conducătorii din perioada imediat postbelică.

ANEXE

Rezultatele alegerilor din 1931 pentru Camera Deputaților date de *Gazeta de Vest*¹⁵⁶.

Secția	U.N.	P. Pop.	P.N.Ț.	P.N.-G. Br.	Com.	P. Ev.	Maghiari	Lupiști	Garda	Social – demo crați
Aleșd	473	247	173	98	471	86	188	75	18	20
Aștileu	917	5	154	68	243	36	102	107	38	25
Beiuș	346	26	227	18	139	81	821	74	44	13
Beliu	619	125	838	90	12	18	55	168	15	10
Bihaia	136	44	23	57	343	43	516	26	6	25
Bratca	903	30	673	20	20	35	10	272	25	208
Căbești	503	8	493	3	8	11	48	79	11	3
Cefa	672	26	403	219	200	18	60	95	14	34
Ceica	602	21	546	76	122	29	59	196	16	17
Chișlaz	473	34	78	82	398	51	461	43	14	31
Ciumeghiu	495	94	66	148	394	61	600	54	33	38
Diosig	514	63	43	104	101	61	589	30	42	38
Drăgănești	258	10	1105	5	15	12	48	205	8	8
Episcopia	373	23	17	56	218	20	404	20	6	29
Girișul de Criș	614	97	173	152	153	40	168	69	31	40
Crișul Negru	962	45	264	135	227	40	140	140	40	26

¹⁵⁶ *Gazeta de Vest*, 1931, nr. 531, p. 4

Secția	U.N.	P. Pop.	P.N.Ț.	P.N.-G. Br.	Com.	P. Ev.	Maghiari	Lupiști	Garda	Social – democrați
Hidișel	676	21	581	59	121	34	43	233	29	30
Homorog	892	41	206	105	99	33	25	90	17	31
Husasău	593	60	437	129	133	15	86	158	15	22
Lăzăreni	615	10	522	125	50	13	24	184	23	25
Marghita	640	47	233	75	371	191	383	60	26	126
Oradea I	129	16	34	43	329	22	528	21	10	50
Oradea II	94	23	49	23	205	140	543	9	2	31
Oradea III	76	38	25	28	347	111	422	11	11	38
Oradea IV	77	15	35	35	308	45	585	15	6	53
Oradea V	45	13	12	18	262	216	264	10	4	19
Oradea VI	60	14	18	9	111	43	411	9	5	26
Oradea VII	61	21	17	24	398	353	470	2	4	37
Oradea VIII	94	22	27	46	362	130	402	13	8	35
Oșorhei	999	176	383	75	151	55	350	107	20	55
Pocola	662	60	493	13	19	14	162	122	72	22
Popești	709	190	236	237	186	27	114	28	7	19
Salonta I	128	35	16	80	664	42	427	14	3	16
Salonta II	123	21	41	51	350	37	317	9	8	10
Sălard	336	29	138	147	404	48	418	50	10	29
Sânmartin	761	47	324	118	197	35	127	169	13	60
Săcuieni	680	70	24	36	62	101	1040	9	10	31
Spinuș	1294	11	79	45	253	32	154	27	26	39
Șteiu	180	7	1468	16	17	5	9	156	9	10
Sudrigiu	265	8	905	10	5	9	9	394	12	25
Tileagd	1379	165	205	237	63	22	184	79	22	29
Tinca	619	83	262	78	343	64	507	136	27	35
Ucuriș	860	86	601	30	4	24	9	152	14	4
Uileac de Beiuș	393	37	769	40	41	9	170	207	21	12
Vad	338	18	672	128	143	57	128	271	31	121
Vaşcău	305	43	1317	29	15	7	29	210	35	12
TOTAL	23.145	2.275	15.402	3.417	9.077	2.575	12.562	4.610	861	1.618

Rezultatele alegerilor din 1931 pentru Senat date de *Gazeta de Vest*¹⁵⁷.

Secția	Alegători înscrși	Voturi neexprimate	Voturi exprimate	Voturi anulate, contestate	Naț țăr	Uniunea naț	Averesc ani	Unguri
Aleșd	2.615	6	1.674	24	182	1.038	109	321
Beiuș	2.483	1	901	13	374	345	7	162
Beliu	2.198	0	1.212	6	198	961	9	38

¹⁵⁷*Ibidem*, nr. 534, p. 4.

Secția	Alegători înscrși	Voturi neexprimate	Voturi exprimate	Voturi anulate, contestate	Naț țăr	Uniunea naț	Averesc ani	Unguri
Borod	2.977	0	1.199	5	343	803	15	33
Ceica	3.231	2	1.141	6	270	819	10	36
Chișlaz	1.793	6	489	9	92	298	13	77
Drăgănești	2.440	5	405	1	238	163	1	2
Episcopia Bihorului	2.551	0	469	6	22	241	15	185
Gurbediu			1.543	17	292	1.115	23	96
Marghita	2.384	20	1.079	30	323	321	35	370
Oradea I		1	870	8	46	87	18	711
Oradea II		15	1.398	14	89	117	36	1.142
Oradea III		0	752	10	47	62	31	602
Oradea IV	7.530	5	834	12	65	73	38	646
Răbăgani	2.586	0	978	14	318	615	14	17
Rieni	0	9	737	9	448	278	2	0
Salonta I	2.240	0	691	31	28	54	32	546
Salonta II	4.490	1	1.157	29	100	728	79	221
Săcuieni	3.086	0	1.316	7	25	637	31	616
Seleuș	2.747	19	1.166	29	218	737	49	133
Spinuș	2.751	6	790	26	76	583	14	91
Tileagd	3.581	0	1.684	10	144	1.185	132	213
Tinca	2.280	3	1.168	10	119	768	27	244
Vaşcău	2.150	6	1.112	5	588	488	17	14
Total	60.719	107	24.765	331	4.645	12.516	757	6.516

Alegerile comunale din 1936 conform *Liberalului*:

Comune cu o singură listă ¹⁵⁸	
Plasa Aleșd	Șinteu, Tinăud, Gheghie, Măgești, Josani, Dobricionești, Gălășeni, Călățen, Remeți
Plasa Beiuș	Teleac, Țigăneștii de Beiuș, Belegeni, Poenii de sus, Săucani
Plasa Beliu	Bochia, Boteiu, Bârzești, Sâc, Rogoz de Beliu, Mărăuș, Șoimești, Hodișel
Plasa Ceica	Stracoș, Cârpeștii-Mici, Dicănești, Gruilung, Cărănzal, Miheleu, Valea Mare de Codru, Copăceni
Plasa Centrală	Păușa, Santăul Mare, Săldăbagiu de Munte, Uileacul de Munte
Plasa Marghita	Făncica, Tria, Sacalasău, Ghida, Bogeiu, Vărzari
Plasa Sălard	Gurbești, Ciulești
Plasa Tileagd	Borșea, Vărciorog, Uileacul de Criș
Plasa Tinca	Girișu Negru, Oșand, Gepiș
Plasa Vașcău	Câmpanii de jos, Câmpanii de sus, Fânață, Sighiștel, Seghiște, Petrileni, Cusiuș, Lazuri de Beiuș, Chișcău, Brădet, Petroasa, Cociuba, Gurani
Comune unde nu s-a depus liste ¹⁵⁹	
Plasa	Socet

¹⁵⁸ *Liberalul*, 1936, nr. 13, p. 2.¹⁵⁹ *Ibidem*.

Marghita	
Plasa Sălard	Seliște

Rezultatul alegerilor efectuate în 35 comune ¹⁶⁰					
Nr. crt.	Comuna, plasa	P.N.L.	P.N.Ț.	Frontul Românesc	Alte formațiuni
1.	Lugașul de jos pl. Aleșd	4	6		
2.	Lugașul de sus pl. Aleșd	6	4		
3.	Peștiș pl. Aleșd	5	5		
4.	Chising pl. Aleșd	3	7		
5.	Drăgănești pl. Beiuș	5	5		
6.	Drăgoteni pl. Beiuș	6	4		
7.	Șoimi Petreasa pl. Beiuș	6	4		
8.	Josani Gurbești pl. Beiuș	6	4		
9.	Șoimi pl. Beiuș	7	3		
10.	Borz pl. Beiuș	5	5		
11.	Feneriș pl. Beiuș	4	4	2	
12.	Secaciu pl. Beliu	6	4		
13.	Șind pl. Belu	4	4		+ 2
14.	Cotiglet pl. Ceica	3	5	2	
15.	Săldăbagiul Mic pl. Ceica	5	-		+ 5
16.	Spinuș Pomezueu pl. Ceica	4	6		
17.	Seleuș pl. Centrală	10	-		
18.	Nojorid pl. Centrală	8	2		
19.	Sântandrei pl. Centrală	3	4	3	
20.	Paleu pl. Centrală	3	7		
21.	Abrămuț pl. Marghita	3	4		+ 3
22.	Albiș pl. Marghita	7	-		II 3
23.	Ghenetea pl. Marghita	5	5		
24.	Roit pl. Salonta	3	-	7	
25.	Berechiu pl. Salonta	4	-		+ 6
26.	Sfârnaș pl. Sălard	-	4		+ 6
27.	Nădar pl. Sălard	5	5		
28.	Spinuș pl. Sălard	5	5		
29.	Săcădat pl. Tileagd	-	10		
30.	Botean pl. Tileagd	4	6		
31.	Miersig pl. Tinca	7	-	3	
32.	Tăut pl. Tinca	5	5		
33.	Sititelec pl. Tinca	-		4	+ 6
34.	Vaşcău pl. Vașcău	5	5		
35.	Valea neagră de jos pl. Vașcău	2	8		

¹⁶⁰ *Ibidem.*

Rezultatele alegerilor din 1937 date de *Liberalul*¹⁶¹

Nr. curent	Secțiunea de votare	Numărul voturilor obținute de fiecare grupare politică					
		Frontul Românesc	Național-Liberal	Național-Creștin	Naț. Lib. Gheorghe Brătianu	Partidul agrar	Național Țărănesc cartelat cu part. maghiar
1	Aleșd	420	453	30	42	23	516
2	Măgești	463	501	23	31	34	315
3	Bratca	390	728	157	27	31	431
4	Vadul lui Carol II	182	622	37	21	18	694
5	Beiuș	294	353	11	14	19	416
6	Căbești	562	281	5	7	19	367
7	Curățele	277	97	55	8	19	320
8	Drăgănești	247	248	10	10	21	479
9	Pocola	267	300	10	25	34	480
10	Răbăgani	287	259	88	12	23	276
11	Ursad	412	321	6	10	15	206
12	Beliu	217	874	82	69	12	765
13	Ucuiș	292	1055	245	7	32	131
14	Ceica	650	275	12	40	39	573
15	Dobrești	408	450	25	25	24	605
16	Lăzăreni	212	364	2	19	11	303
17	Vintere	528	337	8	34	37	239
18	Episcopia-Bihor	26	29	-	4	1	111
19	Nojorid	269	132	14	10	36	263
20	Oșorheiu	227	151	14	14	24	220
21	Sânmartin	533	256	10	9	24	424
22	Girișul de Criș	306	241	148	29	71	314
23	Abram	375	258	90	1	34	273
24	Chișlaz	221	470	18	19	10	225
25	Marghita	204	223	52	15	20	840
26	Popești	173	284	60	12	18	685
27	Cefa	344	360	82	138	46	400
28	Ciumeghiu	141	286	107	14	34	315
29	Homorog	233	454	39	28	16	654
30	Salonta	231	547	14	30	38	934
31	Săcueni	97	708	2	3	20	44
32	Diosig	133	787	10	53	8	129
33	Parhida	40	138	-	4	6	118
34	Sârbi	225	135	19	41	180	96
35	Spinuș	519	169	131	28	64	486
36	Brusturi	216	647	45	7	18	144
37	Săcădat	277	475	111	26	74	233

¹⁶¹ *Ibidem*, 1937, nr. 22, p. 3.

38	Tileagd	571	664	79	39	62	471
39	Batâr	196	581	92	19	14	189
40	Cheșa	303	323	84	26	26	457
41	Husasăul de Tinca	366	438	54	31	37	513
42	Tinca	231	311	17	56	23	268
43	Lazuri de Beiuș	678	109	31	8	21	688
44	Șteiu	783	149	31	18	17	165
45	Vașcău	991	336	93	31	35	254
Total		15.087	17.211	2.254	1.104	1.388	17.029
N-rul alegătorilor înscriși în listele electorale: 124.500							

Tabel cu o serie de cifre comparative dintre realizările guvernului P.N.Ț. față cele ale guvernului liberal¹⁶²

Lucrările efectuate în timp de 5 ani de către Prefectura județului Bihor, adică: dela 1 Ianuarie 1929 până la 15 Noemvrie 1933				
FELUL LUCRĂRILOR	Numărul sau km.	Costul în Lei		Totalul costului
		Din bugetul Statului	Din bugetul Adm. Locale	
Biserici noi	1		500.000	500.000
>> reparate				
Școli noi				
>> reparate				
Spitale noi				
>> reparate				
Dispensare noi				
>> reparate				
Primării și alte construcții noi				
>>>>>>> reparate				
Șosele noi (kilometri)			3.000.000	3.000.000
>> reparate >>			603.000	600.000
Poduri noi	22		6.595.000	6.595.000
>> reparate	27		1.238.000	1.239.000
Cumpărări de animale pt. reproducție				
Unelte agricole				
Porumb (cereale) de hrană distribuit				
Diferite alte lucrări				
Lucrările efectuate în timp de 2 ani (15 Noiemvrie 1933 – 1 Nov. 1935)				
Biserici noi	29	40.000	8,848.000	9,538.000

¹⁶²*Ibidem*, nr. 5, p. 1-2.

Lucrările efectuate în timp de 5 ani de către Prefectura județului Bihor, adică: dela 1 Ianuarie 1929 până la 15 Noemvrie 1933				
FELUL LUCRĂRILOR	Numărul sau km.	Costul în Lei		Totalul costului
		Din bugetul Statului	Din bugetul Adm. Locale	
>> reparate	27	-	957.201	1,121.201
Școli noi	59	624.000	4,837.393	5,461.393
>> reparate	110	109.000	1,051.798	1,160.798
Spitale noi	1	200.000	5.000	205.000
>> reparate	-	-	-	-
Dispensare noi	2	395.000	15.000	410.000
>> reparate	1	-	2.000	2.000
Primării și alte construcții noi	41	-	3,172.503	3,172.503
>>>>>>> reparate	53	-	913.427	913.427
Șosele noi (kilometri)	306	2,224.497	1,678.176	3,902.673
>> reparate >>	536	466.692	2,154.275	2,620.967
Poduri noi	102	1,421.000	803.479	2,224.479
>> reparate	280	35.000	416.148	451.148
Cumpărări de animale pt. reproducție	599	15.106	1,762.534	1,777.640
Unelte agricole	3	-	50.500	53.500
Porumb (cereale) de hrană distribuit	12.646	22.000	22.141	44.141
Diferite alte lucrări	-	45.000	2,480.427	2,625.427

CONTEXTUL ISTORIC CARE A GENERAT FORMAREA GHETOURILOR DIN TRANSILVANIA DE NORD (1944)

Antonio FAUR*

Abstract. *The Historical Context that Generated the Establishment of the Ghettos in Northern Transylvania (1944).* The anti-Semitic policy in Hungary was expressed, first of all, through the legislative measures of the interwar period, the result of which was extremely harmful to the Jews of this state. After August 30, 1940, when North-Eastern Transylvania was annexed to Horthyist Hungary, following the well-known fascist Vienna Diktat, the situation of Romanians and Jews worsened considerably, especially in the summer of 1944, when the governors from Budapest rushed to implement the Nazi-style "final solution", i.e. the elimination of the Jews from Europe. In the present study, the author presents precisely this political landscape marked by extreme anti-Semitism, bringing into question the anti-Jewish laws, especially those during the Second World War. It is basically about the historical context of the appearance of ghettos in Northern Transylvania, including the one in Oradea, which was the largest in Hungary. The idea emerges that such a tragic reality was possible due to the fascist rise and the tendency to apply the "final solution" to the problem of the Jews in Northern Transylvania by the Horthyist authorities.

Keywords: *Oradea, historical context, anti-Jewish legislative measures, Hungary, 1944.*

S-a afirmat, referitor la tragedia evreilor din Oradea anului (1944), că în trecutul multimilenar al așezării de pe Crișul Repede este greu de găsit un episod de o mai mare cruzime manifestată de autorități față de o parte a cetățenilor săi, mai concret față de populația evreiască. Au dispărut din peisajul Oradei aproape treizeci la sută dintre locuitorii (capabili și merituoși), datorită demenței declanșate de ura rasială.

Un oraș a fost Oradea la începutul anului 1944 și cu totul altul în vara aceluiași an, după deportarea locuitorilor săi evrei. Ulterior a fost declarată, cu satisfacție - în presa maghiară locală - de către administrația horthystă a vremii, „judenfrei” (liberă/fără de evrei). A fost o tragedie umană de proporții catastrofale, care a dus la distrugerea a aproape 85-90% dintre locuitorii evrei ai Transilvaniei de Nord și ai orașului de pe Crișul Repede.

Reconstituirea *contextului istoric* care a favorizat apariția ghetourilor din nordul Transilvaniei este un demers științific necesar. Aproximativ o jumătate din suprafața județului Bihor, cu capitala sa, municipiul Oradea, s-au aflat în teritoriul cedat de România (sub presiunea Germaniei naziste și Italiei fasciste), Ungariei

---

* Prof.univ.dr. - Universitatea din Oradea; e-mail: antoniofaur@yahoo.com

horthyste. Suprafață totală cedată era de aproximativ 43.591 km², cu o populație de aproximativ 2,5 milioane locuitori¹.

„Această suprafață, la modul concret, includea jumătatea de nord-est a Transilvaniei, cuprinzând județele Sălaj, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Ciuc și Someș, cea mai mare parte a județelor Bihor, Trei Scaune, Mureș-Turda și părți din județul Cluj”². Spațiul la care ne referim a fost denumit în documentele vremii *Transilvania de Nord*, sudul acestei provincii rămânând sub administrație românească.

Prin urmare, Transilvania de Nord s-a aflat, pentru o perioadă de patru ani, din septembrie 1940, până în octombrie 1944, sub administrație ungară horthystă. Aceasta a însemnat, pentru populația evreiască și românească de aici, declanșarea unui lung cortegiu de suferințe, datorate politicii de deznaționalizare, purificare etnică și a aplicării – față de evrei – a „soluției finale”, în anul 1944. Din cei peste 164.000 de evrei aflați pe teritoriul Transilvaniei de Nord în toamna anului 1940³, 133.000 au fost deportați și aproximativ 85% dintre aceștia au fost pierit în timpul Holocaustului, în lagărele de concentrare germane sau victime ale detașamentelor de muncă forțată.

După primul război mondial, politica antisemită a guvernului de la Budapesta a început să se manifeste și s-a accentuat în mod treptat, trecând prin mai multe etape succesive, legislație discriminatoare, diverse interdicții, ajungându-se, după declanșarea războiului, la lipsirea de drepturi civile, apoi de proprietăți și bunuri, la obligativitatea muncii pentru bărbații evrei, între anii 1942-1944. Ea a atins punctul culminant prin aplicarea *soluției finale*, în primăvara-vara anului 1944, adică prin ghetozarea și deportarea evreilor în lagărele de exterminare naziste.

A fost, atât pentru cei evreii ortodocși, cât și pentru neologii mai bine integrați culturii maghiare, unii chiar asimilați prin creștinare, o lovitură cumplită și o perioadă tragică datorită modul cum au fost tratați de statul ungar horthyst. Din păcate, excepțiile de la deportare, care au existat și s-au datorat mai ales meritelor unor veterani din primul război mondial sau chiar sportivi medaliați, au fost extrem de puține.

După anexarea teritoriului de nord al Transilvaniei, în septembrie 1940, a fost introdusă și aici legislația antisemită din Ungaria: „În Transilvania de Nord, trecerea sub administrație ungară a însemnat introducerea legislației antievreiești din Ungaria”⁴, fapt care i-a trezit, e drept, nu de la bun început, la dura realitate pe unii evrei care credeau/sperau că așa-numita „epoca de aur” din timpul perioadei dualiste se va reîntoarce, și le va aduce o considerabilă îmbunătățire a situației lor:

¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final* (președinte comisie: Elie Wiesel; ed.: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu), Editura Polirom, Iași, 2004 (în continuare *Raport final...*), p. 260.

² *Ibidem*, p. 260.

³ *Ibidem*, p. 261. „Înainte de împărțirea Transilvaniei, populația evreiască totală se ridica aici la aproximativ 200.000 de persoane. Dintre aceștia, 164.052 trăiau în teritoriile cedate Ungariei”.

⁴ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, *Centrul de Studii Transilvane*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, p. 113.

„Iluzia multora dintre acești evrei că anexarea regiunii de către Ungaria era un semn al reînțarcerii la perioada de aur a lăsat repede loc neîncrederii și disperării. Autoritățile maghiare nou-instalate nu au pierdut timpul și au trecut la implementarea politicilor și legislației antiievreiești care funcționau deja în restul Ungariei (subl.ns.-A.F.)”⁵.

Motivelor inițiale de satisfacție li s-a adăugat și un anumit sentiment de ușurare – care n-a ținut mult timp - datorat antisemitismului manifest din viața politică românească interbelică, mai ales, dar nu numai, acțiunilor violente ale mișcării legionare și apoi a organizației Gărzii de Fier din România.

Politica de intoleranță și de limitare a influenței evreimii în viața internă a societății ungare avea rădăcini vechi, precedentele interbelice manifestându-se foarte devreme, în raport cu alte state europene, după primul război mondial.

Prima măsură antisemită din Ungaria a fost încercarea de limitare a accesului evreilor la învățământul superior („*numerus clausus*”), la începutul anilor '20, când atmosfera politică internă era îmbibată de un antisemitism exacerbant. S-a ajuns, în Europa secolului al XX-lea, la punerea în discuție a „...rezolvării definitive a chestiunii evreiești”, cu mai bine de un deceniu înainte ca hitlerismul să ajungă la putere în Germania.

Astfel, „prin *legea 25* Parlamentul ungar limita la 6% numărul studenților israeliți în instituțiile de învățământ superior și universități”⁶. A fost primul semnal legislativ dat evreimii maghiare că atitudinea guvernului față de ea s-a schimbat, că nu mai trăiau în statul multinațional de dinaintea primului război mondial, care le acordase cetățenia, cu scopul precis al creșterii numărului cetățenilor care s-au declarat maghiari. Sub presiuni europene s-a renunțat, în cele din urmă, la *legea lui numerus clausus*. Ieșirile antisemite au continuat.

În 1921 s-au ridicat alte voci antiievreiești, tot mai vehemente, ca și cea a deputatului Gömbös Gyula, care, într-o *Proclamație* rasistă și în studiul *Juden in Ungarn* (Evreii în Ungaria), „de o brutalitate neobișnuită, a cerut rezolvarea definitivă și în cadru național a problemei evreiești”⁷.

Una dintre explicațiile general acceptate pentru acest antisemitism manifest a fost noua realitate demografică a Ungariei postbelice. În noul peisaj etnic al Ungariei, mult mai omogen, evreimea ieșea mai bine în evidență, era mai „vizibilă”. Noii guvernanții nu mai aveau acum nevoie, din punct de vedere politic, de evreime pentru obținerea majorității față de celelalte naționalități din imperiu (români, slovaci, germani, croați, sârbi, ruteni și alții), cum a fost cazul în timpul compromisului dualist (1867-1918), iar evreii reprezentau o forță economică și politică concurențială considerabilă în Ungaria. Acum s-a impus, cu mai multă forță, obsesia necesității asimilării și a altor minorități etnice, pentru a crea o Ungarie cât mai pură etnic.

Dar, evreii asimilați prin creștinare, sau rămăși la cultul mozaic, au continuat să joace un rol esențial în viața economică și culturală a Ungariei

---

⁵ *Raport final...*, p. 262.

⁶ Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1995, p. 169.

⁷ *Ibidem*.

trianonice, fiind unul dintre principalii factori de progres și modernizare ai țării și și-au păstrat pozițiile dominante în economie sau cultură.

Din aceste motive, chiar și după adoptarea primelor legi antisemite și izbucnirea războiului, încrederea celei mai mari părți dintre evreii maghiari în statul ungar horthyst i-a convins pe foarte mulți dintre ei să rămână buni și loiali cetățeni maghiari, majoritatea, cum am spus, fiind bine integrați sau chiar asimilați în cultura maghiară, unii dintre ei considerându-se chiar unguri de religie mozaică.

Cu toate acestea, atunci când a venit momentul ghetoizării și deportării lor, prea puțini au fost exceptați. *Raportul asupra Holocaustului din România* a surprins tocmai această ironie amară a sorții evreilor rămași în Transilvania de Nord, după Dictatul de la Viena:

„Este una dintre ironiile și tragediile istoriei că, după împărțirea Transilvaniei în 1940, evreii au avut o soartă mult mai rea în partea care i-a revenit Ungariei, țara cu care au menținut atât de multe legături culturale și emoționale, decât în aceea care i-a revenit României, stat identificat cu multe excese antisemite în decursul istoriei sale. Evreii din Transilvania au fost victimele mediului istoric în care au trăit. Românii i-au respins din cauza afinității lor cu cultura maghiară și, implicit, cu revizionismul și iredentismul maghiar. Ungurii, în special dreapta radicală, i-au acuzat că sunt renegați în serviciul stângii (subl.ns.-A.F.)”⁸.

În momentul când, în primăvara anului 1944, se pregătea ghetoizarea și apoi deportarea lor la Auschwitz, mai erau destui care se legănau în iluziile hrănite de minciunile oficiale, cum că vor fi, în cel mai rău caz, duși și utilizați la munci în Ungaria, dincolo de Dunăre, ceea ce i-a făcut pe unii să renunțe la orice fel de planuri de evadare din ghetou și de fugă în România.

Antisemitismul din societatea ungară, ca și cel general european, nu a dispărut, ci a rămas într-o stare latentă, așteptând momentul favorabil pentru a se manifesta din nou. N-a durat mult până când ocazia s-a ivit, odată cu ascensiunea la putere în Germania a lui Adolf Hitler, în ianuarie 1933, care a deschis drumul politicii revizioniste, agresive și rasiste, la nivel european. De altfel, el avea o parte din originile sale în secolul al XIX-lea.

Au urmat cunoscutele agresiuni naziste din anii 1936-1939 (remilitarizarea Rhenaniei, în martie 1936, Anschluss-ul Austriei, în martie 1938, anexarea regiunii sudete, prin „acordul” de la München, în septembrie 1938, în detrimentul Cehoslovaciei; dezmembrarea Cehoslovaciei prin ocuparea militară a Cehiei în martie 1939 și separarea Slovaciei într-un stat marionetă, sub conducerea Germaniei și, în sfârșit, atacarea Poloniei la 1 septembrie 1939), care au încălcat prevederile Tratatului de la Versailles, și au constituit, astfel, o încurajare directă pentru partidele și mișcările de extremă dreaptă europene, însoțite de înmulțirea măsurilor antisemite. Nici Ungaria acelei perioade nu a făcut excepție adoptând o legislație care urmărea eliminarea treptată a evreilor din viața economică și socială a țării, conform exemplului german.

⁸ *Raport final...*, p. 261.

Prima măsură legislativă antievreiească a sfârșitului anilor '30, de mare impact, a fost *legea XV din 1938*, cu o denumire care nu lasă loc dubiilor cu privire la scopul pentru care fusese adoptată de guvernarea Darányi Kálmán: *În vederea asigurării mai eficiente a unui echilibru al vieții sociale și economice*. Aceasta „...limitase la 20% proporția evreilor admiși în profesiile liberale și în funcții publice.”⁹, prin care, de fapt, se urmărea limitarea șomajului intelectual al maghiarilor „...în detrimentul evreilor ce activau în acest domeniu”¹⁰, cărora urma să le fie limitată practicarea unor meserii ca medicina, avocatura, ingineria, actoria, funcționari etc. A fost o lovitură serioasă dată drepturilor cetățenești, care, din păcate, nu a întâmpinat nicio opoziție din partea unei societăți conservatoare, conduse încă de o aristocrație depășită de timp și lipsită de o tradiție democratică reală. Pe de altă parte, este adevărat că lipsa experienței „jocului democratic” și, de aici, a unei mentalități de tip democratic, republican, era și o caracteristică general central și est-europeană.

Seria legilor cu caracter antisemit a continuat, în contextul ascensiunii ideologiei cu caracter rasial în Germania și pe continent. Legea din anul 1939 (*Cu privire la limitarea extinderii activității evreilor în viața publică și economică*¹¹) definea, pe baze rasiale, calitatea de evreu, excluzând evreii din funcțiile publice și presă și „...limita la 6% accesul la profesiunile liberale, în domeniul medical, în cel artistic, în învățământul superior, la autorizațiile de practicare a meseriilor, la furniturile publice. Proprietățile funciare și imobiliare evreiești urmau a fi expropriate în favoarea statului. Proporția funcționarilor evrei în întreprinderile particulare era limitată la 12% din numărul total al acestei categorii. A fost retras dreptul la cetățenie evreilor naturalizați după 1 iulie 1914”¹².

Declanșarea războiului cu Uniunea Sovietică în vara anului 1941 a accelerat adoptarea legislației antievreiești cu caracter rasial. Acum evreii erau tratați ca un element nociv și periculos, care trebuia îndepărtat definitiv din corpul națiunii ungare, prin interzicerea căsătoriilor mixte și a raporturilor intime cu creștinii. Astfel, legea promulgată în august 1941 *pentru protecția rasială ungară*, interzicea căsătoriile mixte (între evrei și neevrei) și relațiile extraconjugale dintre aceștia. Conform acestei legi, copiată după cele de la Nürnberg (din 1935), era declarat evreu oricine avea doi bunici evrei¹³, ceea ce echivala, practic, cu excluderea lor din viața socială.

Primele acțiuni represive s-au îndreptat împotriva evreilor care, conform punctului de vedere oficial, nu erau de încredere pentru statul ungar, așa-numiții „evrei apatrizi”. Aceștia au fost primii arestați și deportați, deoarece nu erau cetățeni maghiari la 1 iulie 1914, adică la începutul primului război mondial. A fost mai ales cazul evreilor din Maramureș și Satu-Mare, crunt loviți de această prevedere:

„Foarte greu au fost lovite multe dintre comunitățile din județele Maramureș și Satu-Mare, unde un număr nedeterminat de evrei au fost arestați ca

⁹ Ladislau Gyémánt, *op. cit.*, p. 113.

¹⁰ Tereza Mózes, *op. cit.*, p.169.

¹¹ *Ibidem*, p. 170.

¹² Ladislau Gyémánt, *op. cit.*, p. 123.

¹³ Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 170.

străini. Între 16.000 și 18.000 de evrei au fost deportați din întreaga Ungarie lângă Kamenet-Podolsk, unde cei mai mulți dintre ei au fost uciși la sfârșitul lui august 1941” (subl.ns.-A.F.)¹⁴.

A fost și situația evreilor bucovineni care, după ultimatumul sovietic dat României, în 26 iunie 1940, se refugiaseră în diverse regiuni ale României, unii dintre ei în Transilvania de Nord, chiar la Oradea. Sub pretextul unor acțiuni împotriva partizanilor, în zona Novi Sad (Újvidék), în perioada 4-29 ianuarie 1942 au fost asasinați peste 3000 de civili evrei și sârbi, de către autoritățile de ocupație maghiare.

Orădeanca Eva Heyman relatează, în jurnalul ei, cazul prietenei sale, Clara Müntzer (deportată împreună cu familia sa, pentru că tatăl său era evreu originar din Bucovina, prin urmare apatrid¹⁵).

Prin urmare, la sfârșitul anului 1941, situația evreimii maghiare se agravase semnificativ, dar aceasta nu se simțea, încă, amenințată, în mod direct, cu exterminarea. Mulți evrei continuau să creadă că va fi doar o altă perioadă dificilă din îndelungata lor istorie, presărată de tragedii, care va lua sfârșit odată cu încheierea războiului, după care se va reveni la stările de lucruri anterioare. A fost, cum se știe, o eroare fatală, pentru cei mai mulți dintre ei.

O altă măsură represivă, mai ales după începerea războiului în 1941, a fost crearea detașamentelor de muncă forțată¹⁶, pentru toți bărbații încă în putere. „Detașamentiştii”, cum li s-a mai spus, au muncit în Ungaria, iar cei mai puțin norocoși au fost duși, după izbucnirea războiului, la munci pe *frontul de răsărit*, în condiții extraordinar de grele, folosiți chiar *la deminări pe front* (aveau, între altele, sarcina mortală de a detecta minele plantate de sovietici între liniile frontului germano-sovietic), de unde majoritatea nu s-au mai întors:

„S-a introdus munca obligatorie pentru bărbații evrei între 20 și 48 de ani, până în 1943 constituindu-se în Transilvania 74 de detașamente de muncă, având un efectiv de circa 15.000 de persoane. O parte din aceste detașamente au fost folosite în Transilvania pentru exploatarea miniere, forestiere, construcții de căi ferate, lucrări genistice, în timp ce majoritatea lor a ajuns pe câmpurile de luptă de pe frontul din răsărit, pierzându-și o mare parte a efectivelor (circa 85%), datorită utilizării lor în operațiuni de deminare, datorită muncii epuizante la construcții de fortificații (subl.ns.-A.F.)...”¹⁷.

Detașamentele de muncă aveau însă, ca scop final, exterminarea cu precădere a elitei evreiești, intelectuali, oameni de afaceri, medici, funcționari care, datorită statutului lor, nu erau capabili de efort fizic:

¹⁴ *Raport final*, ...p. 263.

¹⁵ Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin*, Editura Alex, București, 1991 (*Prefață* de Oliver Lustig), p. 50-52

¹⁶ Vezi studiul lui Csösz László, Gidó Attila, *Excluși și exploatați. Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2013, nr. 48, p. 15-33 (pentru situația din Ungaria).

¹⁷ L. Gyémánt, *op. cit.*, p.124.

„Mulți dintre evreii recrutați pentru acest serviciu erau chemați mai mult pe criterii individuale, decât pe grupe de vârstă. Prin această practică, autoritățile militare se asigurau de recrutarea cu precădere a celor bogați, a profesioniștilor cunoscuți, a industriașilor și afaceriștilor de frunte, a liderilor cunoscuți ai comunității și ai mișcării sioniste și, mai ales, a celor denunțați de creștinii locali ca elemente rebele. Mulți dintre acești evrei erau total incapabili de muncă fizică sau de orice alt efort și au sfârșit prin a pieri în Ucraina, Serbia și prin alte părți. Nu există date disponibile privind victimele evreiești din Transilvania de Nord ca urmare a sistemului muncii militarizate forțate”¹⁸.

Foarte puțini au reușit să supraviețuiască și s-au reîntors, fapt atestat de mărturiile ulterioare. Rata mortalității era foarte ridicată, ceea ce l-a făcut pe fostul ministru al apărării din Ungaria, general-colonelul Nagybaczoni Nagy Vilmos să relateze, în memoriile sale, că: „...din fiecare șapte evrei trimiși în Ucraina șase au pierit de foame, de frig, uciși în bătăi, împușcați sau arși de vii la Dorosici” (subl.ns.-A.F.)¹⁹.

Supraviețuitorii cumplitelor încercări din detașamente de muncă obligatorie de pe front au rămas marcați pe viață, dar s-au considerat, totuși, printre „norocoșii” care s-au reîntors acasă, de unde mulți au fost deportați în mai-iunie 1944. Și evreii orădeni și bihoreni au fost victime ale acestor detașamente „de exterminare”, formate la Marghita, în nordul județului²⁰. Conform Terezei Mózes, în perioada 1942-1944, în detașamentele de muncă au murit 42.000 de evrei din Ungaria de atunci, inclusiv nordul Transilvaniei și Oradea²¹. Unul dintre orădenii reîntorși, scăpat ca prin minune de la moarte, a fost și jurnalistul și scriitorul Béla Zsolt, tatăl vitreg al Evei Heyman, autoarea *jurnalului* publicat, pentru prima dată în limba română, sub titlul *Am trăit atât de puțin*, în anul 1991, prin grija istoricului Oliver Lustig.

Subscriem punctului de vedere conform căruia sistemul *muncii obligatorii*, care era deja o sarcină grea pentru evrei, începând cu războiul a devenit o instituție antisemită, înjositoare, care a dus la distrugerea unei părți a elitei evreiești. Spre exemplu, în aprilie 1942, Ministerul Apărării a dat o „dispoziție confidențială” către Serviciul Muncii Obligatorii în Interes Public și către comandanții de divizie, potrivit căreia 10-15% dintre cei concentrați trebuiau să fie evrei «cunoscuți și cu prestigiu, datorită numelui ori situației lor materiale». În cazul lor nu mai trebuia respectată decizia care stabilea limita de vârstă superioară pentru cei care își îndeplineau serviciul militar pe front la 42 de ani. Ca urmare, personalități de religie

---

¹⁸ *Raport final...*, p. 263.

¹⁹ Oliver Lustig, *Denaturări și falsificări care jignesc și profanează memoria victimelor terorii horthyste*, publicat în *Magazin istoric*, nr. 5, 1987 și republicat în *Romanian Historical Studies*, 1996, p.5-6; Vezi și Oliver Lustig, *Jurnal însângerat*, Editura Militară, București, 1987, p. 55, unde autorul mai menționează faptul că abuzurile erau cunoscute la nivel ministerial, de vreme ce: „După război, în arhiva Ministerului de Război se va găsi un *memoriu* înaintat la sfârșitul lui 1942, referitor la abuzurile cotidiene ce se săvârșeau pe front și în spatele frontului”, dar nu s-a luat nicio măsură.

²⁰ *Ibidem*, p. 176-183.

²¹ Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 183.

mozaică au ajuns pe front cu miile, iar o mare parte a acestora a pierit. Conform unor relatări ale gardienilor, „evreii proeminenți aveau parte uneori de tratamente deosebit de rele”²². Béla Zsolt, în cartea sa de memorii, intitulată *Kilenc koffer (Nouă valize)*, publicată inițial sub formă de foileton în paginile ziarului *Haladás (Progresul)* din Budapesta, descrie experiențele proprii trăite (în perioada când a lucrat în detașamentele de muncă forțată din Ucraina), riscul muncii de depistare minelor pe care o efectuau echipele de deminare:

„...pe vreme frumoasă căutătorul de mine recunoștea de bine de rău semnele suspecte sau, cel puțin, simțea instinctiv că în apropiere este amenințat de un pericol, dar pe burniță, în noroiul frământat de zloată, urmele se pierdea cu totul, zăpada făcea și ea imposibilă orice orientare, în ambianța plumburiu cenușie deprimantă chiar sensibilitatea nervoasă se estompa, detașamentistul nu simțea catastrofa din imediată apropiere, nu reacționa la primejdie (subl.ns.-A.F.)”²³.

Urmare a chinurilor și suferințelor zilnice îndurate, care-i aduceau la capătul rezistenței fizice și morale, mulți evrei, dar și români, membri ai acestor așa-zise detașamente de muncă, își doreau sfârșitul, pentru a pune capăt unei vieți de chin. Numai cei mai puternici, mai tineri și mai norocoși, au reușit să scape de aceste cumplite încercări, cum a fost și cazul scriitorului Béla Zsolt, salvat, ca prin minune, de intervențiile soției sale, Ági, la Ministerul de Război de la Budapesta și reîntors în Oradea în 1944, chiar înainte ghețozare.

Ocuparea Ungariei a fost unul din momentele esențiale în aplicarea *soluției finale* în Ungaria. Pentru o perioadă de aproximativ patru ani, chiar în condițiile dure ale unei politici antisemite care s-a intensificat gradual, evreii maghiari au supraviețuit și continuau să spera că vor supraviețui grelelor încercări din Ungaria ultimilor ani, care nu luase decizia ghețozării și deportării lor în lagăre de concentrare:

„În ciuda numărului mare de victime și de măsuri discriminatorii, totuși majoritatea evreilor din Transilvania de Nord, ca și aceia din Ungaria în general, trăiau într-o relativă siguranță fizică, fiind convinși că vor continua să se bucure de protecția guvernului conservator-aristocratic. Această convingere a fost complet răsturnată după ocuparea Ungariei de către Germania, la 19 martie 1944 (subl.ns.-A.F.)”²⁴.

Situația s-a schimbat în mai rău, în scurt timp, datorită evoluției nefavorabile de pe frontul de Est pentru Germania nazistă și aliații săi. Informațiile cu privire la unele tratative cu aliații pentru ieșirea Ungariei din război și victoriile Armatei Roșii din 1943 și din 1944, care înainta ca un tăvălug de neoprit, i-au întărit lui Hitler convingerea că exista posibilitatea unor defecțiuni în rândul aliaților Germaniei, în sensul ieșirii din alianță a Ungariei. Din acest motiv, el a considerat necesară, pentru securitatea Reich-ului, ocuparea militară a Ungariei:

„Ocupația în sine a fost precedată, la 18 martie, de o întâlnire între Hitler și Horthy la *Schlöss-Klesheim*, în timpul căreia conducătorii de stat maghiari,

²² Csósz László, Gidó Attila, *Excluși și exploatați...*, p. 20.

²³ Tereza Mózes, *op. cit.*, p.177.

²⁴ *Raport final...*, p. 263.

confrunțați cu un fait accompli, nu numai că au cedat ultimatumului Führer-ului, dar au și aprobat trimiterea câtorva sute de “muncitori evrei pentru a lucra în industria și întreprinderile agricole germane”. Acest acord a fost exploatat de oficialitățile germane și maghiare cu rolul de “cadru legal” al implementării Soluției Finale în Ungaria” (subl.ns.-A.F.)²⁵.

În acest scop a fost adus la putere noul guvernul condus de Döme Stöjaj, simpatizant declarat al Germaniei naziste, fost ambasador la Berlin, care poartă responsabilitatea, alături de guvernul lui Ferenc Szalasi, șeful Partidului Crucilor cu Săgeți, instalat mai târziu, la 15-16 octombrie 1944, pentru tragedia evreimii maghiare. A fost momentul crucial în procesul de distrugere a evreilor din Ungaria horthystă, când „...naziștii și complicii lor maghiari au decis să implementeze “soluția” chestiunii evreiești în Ungaria *cu o rapiditate năucitoare*”²⁶.

Este obligatoriu de menționat că trupele Wehrmacht-ului au fost însoțite de un grup, o așa-numită „brigadă specială” sau „comando”, condus de unul dintre călăii evreilor europeni. Acesta era „...sprijinit în munca sa de împuternicitul lui Hitler pentru Ungaria, Veessenmayer, și de Hain Péter, șeful Poliției politice ungare”²⁷. A urmat, în după-amiaza zilei de 19 martie, o ședință la sediul Comunității Evreilor din Budapesta, împreună cu Gestapoul, ceea ce a însemnat că guvernul nu mai asigură protecția evreilor maghiari: „...a devenit evident că guvernul a dat mână liberă germanilor în ceea ce privește atitudinea față de evrei”²⁸. Mai mult, s-a creat o colaborare între guvern și „comandoul” condus de Eichmann, în vederea aplicării „soluției finale”:

„Deși relativ mic în număr – commando-ul cuprindea circa doar 100 de SS-iști - a reușit să își îndeplinească misiunea, în principal datorită faptului că primise sprijin deplin din partea guvernului maghiar recent înființat. Guvernul lui Döme Stöjaj, pe care Horthy l-a instituit constituțional la 22 martie, 1944, a pus instrumentele puterii statale – jandarmeria, poliția și serviciul civil – la dispoziția naziștilor (subl.ns.-A.F.)”²⁹.

Așadar, fără sprijinul logistic al administrației ungare nu s-ar fi putut realiza, într-un timp atât de scurt și cu atâta eficiență, deportarea a peste 437.000 de evrei maghiari la Auschwitz-Birkenau, în primăvara și la începutul verii fatidicului an 1944. Viteza neobișnuită a ghetozării și deportărilor a fost determinată și de războiul paralel al lui Hitler cu evreii, de teama că rapida înaintare a Armatei Roșii în Estul Europei i-ar fi putut salva.

La patru luni de la momentul deportărilor evreilor din Oradea, orașul a fost eliberat de armatele române și sovietice (la 12 octombrie 1944), dar în el nu mai existau evrei. Rolul administrației maghiare horthyste, de la primari la jandarmerie, poliție și lucrătorii de la căile ferate maghiare, nu poate fi ignorat sau minimalizat. Au fost, e drept foarte puține situații, când unii funcționari și-au dat demisia,

---

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ Tereza Mózes, *op. cit.*, p.183

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Raport final...*, p. 263-264

preferând să plece din posturi, refuzând astfel să pună în aplicare deciziile criminale ale guvernului, cum a fost cazul lăudabil al primarului orașului Oradea de atunci, István Soos. El a fost înlocuit însă de viceprimarul László Gyapay, un personaj de tristă amintire, autorul ghețoizării și deportării evreilor orădeni și bihoreni, condamnat de Tribunalului Poporului de la Cluj, în contumacie, la moarte, pentru crime împotriva umanității.

În lunile martie și aprilie a început *seria măsurilor luate cu scopul ghețoizării populației evreiești* din Transilvania de Nord și, deci, din Bihor și Oradea.

Au urmat o avalanșă de ordonanțe și dispoziții, care restrângeau sau anulau drepturile evreilor: la 29 martie: - „declararea mijloacelor de transport pe drumurile publice aflate în proprietatea evreilor”; în aceeași zi, ordinul nr.1210/1944 (sistarea activității evreilor în serviciile și însărcinările publice, precum și a avocaților”); la 31 martie ordonanța - nr. 1220/1944 („problema prezenței evreilor în Camera presei, precum și în cea de teatru și film”); în aceeași zi, ordonanța nr. 1200/1944, prin care „este interzisă folosirea neevreilor, bărbați sau femei, ca angajați casnici în familii care au membri evrei”.

Tot la 31 martie s-a discutat obligativitatea unui semn distinct pentru evrei, o stea galbenă cusută pe haine (a cărei obligativitate a intrat în vigoare la 5 aprilie) și s-a revenit asupra definirii calității de evreu pe baze rasiale, în funcție de bunicii evrei³⁰.

În urma întâlnirii din 4 aprilie, la care au participat între alții și László Baky, subsecretar de stat la Ministerul de Interne și lt.- col. László Ferenczy, ofițerul de jandarmerie responsabil cu ghețoizarea și deportarea evreilor, a fost adoptat decretul nr. 6163/1944, întocmit de Endre László, subsecretar de stat și el în cadrul Ministerului de Interne, prin care „...s-au stabilit procedurile de urmat în campania premergătoare *Soluției Finale* a chestiunii evreiești în Ungaria”³¹. Reproducem, în continuare, pe scurt, conținutul ordinului secret:

„Guvernul, în scurt timp, va curăța țara de evrei. Evreii, fără considerare de sex sau vârstă, vor fi transportați în lagărele de concentrare designate. Strângerea evreilor va fi făcută de poliție și jandarmerie. Autoritățile locale să designeze lagărele corespunzătoare. Evreii vor fi deportați. transportarea lor se va face pe tren, ca prizonieri. Evreii nu vor avea dreptul de a lua cu ei decât îmbrăcămintea ce este pe corpul lor, cel mult un schimb de lenjerie, alimente cel puțin pe 14 zile și greutatea pachetului maxim de 50 de kg. Nu vor avea dreptul de a duce cu ei bani, bijuterii sau obiecte de valoare. Conform alineatului ultim, acest ordin a fost comunicat tuturor subprefecților, primarilor, comandanților legiunilor de jandarmi, prefecturilor, poliției etc.” (subl.ns.-A.F.)³².

³⁰ Tereza Mózes, *op. cit.*, p.185.

³¹ *Raport final...*, p. 264.

³² Institutul pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Asociația Evreilor din România Victime ale Holocaustului, *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei. Actul de acuzare; Sentința*, vol. I, (volum alcătuit de Oliver Lustig, Editura AERVH, București, 2007, p. 28-29.

Au urmat vizite și întâlniri ulterioare în care subsecretarul de stat la interne, Endre László, a explicat și clarificat cum trebuie aplicate procedurile decretului care stipula și faptul „...că evreii trebuiau să fie concentrați în depozite goale, abandonate, fabrici abandonate sau neoperaționale, cărămidării, stabilimente ale comunității evreiești, școli și birouri administrative evreiești, și sinagogi (subl.ns.-A.F.)”³³.

Scopul acestor măsuri a fost acela de a pregăti ghețoizarea evreilor prin izolarea și marcarea lor în societate, *ca distincți*, ca necreștini, ca rasă aparte, care nu mai era dezirabilă. Ostilitatea deschisă față de evrei a fost promovată public de către ministrul secretar de stat de la interne, unul dintre responsabilii pentru aplicarea „soluției finale”, Endre László, care, într-o cuvântare ținută la radioul din Budapesta, afirma următoarele:

*„Vremea experimentelor și a jumătăților de măsură a trecut și, în folosul națiunii, este nevoie în toate domeniile de măsuri rapide și hotărâte..., convingerea noastră de nezdruncinat o sintetizăm în ideea că, pentru rasă maghiară, evreimea reprezintă un element nedorit atât din punct de vedere moral, cât și spiritual și fizic. Având această convingere trebuie căutată acea rezolvare care să excludă și să preîntâmpine complet prezența evreilor în viața maghiarimii... Dezevrezarea fizică și spirituală a țării este interesul maghiarilor și de aceea o vom duce neapărat la îndeplinire”*³⁴.

Firește, au urmat ultimele măsuri administrative pentru aplicarea „soluției finale”. Se pune problema în modul următor: regiunile estice ale Ungariei, aceasta însemnând Rutenia subcarpatică și Transilvaniei de Nord-Est, aflate în prima linie a frontului care se apropia, să fie primele golite de evrei, sub pretextul eliminării oricăror posibilități de conspirații, „pentru a proteja interesele Axei de mașinațiile iudeo-bolșevice”³⁵.

Transilvania de Nord cuprindea Districtele IX și X ale Jandarmeriei și constituia Zona Operațională II. Deportarea a început din Rutenia Sucecarpatică și Transilvania de Nord, primele zone care trebuiau să fie devevrezate. În nord, Maramureșul de azi a fost inclus în prima zonă care a început ghețoizările și deportările mai devreme. Pentru această zonă Endre László, numit și „călăul evreilor maghiari”, s-a deplasat la Muncacevo, în 12 aprilie 1944, pentru a da instrucțiunile necesare ghețoizării. Pentru zona a doua, adică restul Transilvaniei de Nord s-a deplasat pentru întâlniri cu reprezentanții administrației locale la Satu-Mare, în 26 aprilie și la 28 aprilie la Târgu-Mureș. *La 30 aprilie a apărut și la primăria Oradiei*³⁶, unde în timpul unei ședințe s-a hotărât constituirea ghetoului: locul, modalități de transport, perioada în care să se desfășoare întreaga acțiune. *Trei zile mai târziu, pe data de 3 mai viceprimarul Gyapay anunța deschiderea ghetoului și începutul ghețoizării.*

Acestea au fost, în linii mari, principalele evenimente și momente care au constituit *contextul istoric* al creării ghetourilor în Transilvania de Nord.

---

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, p. 186.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ Tereza Mózes, *op. cit.*, p.193.

Este evident că momentul organizării ghetourilor din nordul Transilvaniei, inclusiv a celui orădean, a fost rezultatul atât al unor cauze de lungă durată, constând în atitudinea antisemită generalizată la nivelul guvernului și mai ales a administrației centrale și locale, dar și al unei părți a societății ungare, iar ocazia a fost oferită de ocupație militară germană de după 19 martie 1944. Acest adevăr a fost exprimat de cercetătorii Gábor Kádár și Zoltán Vági, și anume că: „...the annihilation of the Hungarian Jews «was caused by the tragic meeting» of Nazy Germany's program of extermination and an attitude of exclusion that had been present in Hungarian society for centuries”³⁷.

Politica antisemită, așadar, și-a atins apogeul prin aplicarea „soluției finale” naziste, adică prin ghetoizarea și deportarea mării majorității a populației evreiești din Transilvania de Nord, în lagărele morții din Polonia desființată și aflată sub ocupație germană.

---

³⁷ Gábor Kádár and Zoltán Vági, *A végső döntés. Berlin, Budapesta, Birkenau 1944* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2013) 234-236 (*apud* Attila Gidó, „The Hungarian Bureaucracy and the Administrative Costs of the Holocaust in Northern Transylvania”, în *Hungarian Historical Review* 4, nr. 3, 2015, p. 645: (traducere: „...anihilarea evreimii ungare a fost cauzată de tragica întâlnire dintre programul de exterminare al Germaniei naziste și excluderea prezentă în societatea ungară de secole”).

IMAGINEA PROVINCIEI DACIA ÎN ISTORIOGRAFIA SPANIOLĂ. STUDII ȘI CERCETĂRI RECENTE

Iulia VAISĂRHOFFER*

Abstract. *Dacia Province in Spanish Historiography. Recent Studies and Research* The situation of the Dacia province before and after the roman conquest was over time a frequently debated topic in both romanian and international historiography. In this paper we tried to highlight the way in which the image of the province of Dacia was mirrored among the recent studies in the spanish scientific circles. Valuable information on political, religious, military issues of the Province of Dacia can be gleaned from the works of spanish historians. The latter mentioned completed a thorough and detailed work, giving them the task of analyzing the studies of romanian archaeologist and researchers, but also those of international circulation. Also, in the present paper, we have tried to compare the opinions of some of the spanish researchers and to highlight the conclusions drawn by them.

Keywords: *spanish historiography, Province of Dacia, dacian wars, romanization*

Dacia, situația internă a provinciei și legăturile cu lumea romană a constituit o temă de interes ce i-a preocupat timp de secole, atât pe istoricii români cât și pe cei străini. În acest sens, vom încerca să punem în lumină o parte din scrierile mai recente din circuitul științific spaniol ce au în vedere subiectul amintit. Dintre cercetătorii spanioli care și-au îndreptat atenția asupra situației din Dacia și evoluției provinciei, îi amintim pe: Andrés Sáez Geoffroy, David Soria Molina, Gonzalo Bravo, Henar Gallego Franco, Javier Bermejo Meléndez, Juan Ramón Carbó Garcia, Jorge Piris Chozas, José Ángel Castillo, José Maria Blázquez, Juan M. Campos Carrasco, Maria Ruiz Vega,, Pilar González-Conde, Raúl González Salinero, Santiago Robles Esparcía, Tomás Vega Avelaira.

În rândurile ce urmează vom reliefa studiile istoricilor amintiți cu privire la provincia Dacia, legăturile dacilor cu lumea romană, relațiile diplomatice dintre aceștia și aspecte legate de cele două războaie daco-romane. Urmând această direcție, îl menționăm în primul rând pe Andrés Sáez Geoffroy care și-a îndreptat atenția de-a lungul a mai multor studii asupra politicii duse de către împărații romani în provinciile cucerite. Un exemplu contudent în acest sens poate fi considerat articolul „La política militar y geográfica de Trajano y Adriano: cambio o continuidad?” („Politica militară și geografică a lui Traian și Hadrian: schimbare sau continuitate?”). În rândurile studiului menționat, autorul a surprins drept temă politica militară și geografică a împăraților Traian și Hadrian, din perspectiva procesului de schimbare și continuitate istorică. De reținut este faptul că în timp ce descria politica și strategiile militare ale celor doi împărați, istoricul s-a oprit asupra expedițiilor militare ale lui

---

* Universitatea din Oradea, e-mail: iulia.vaisarhofer06@yahoo.com.

Traian în Dacia, astfel încât a plasat sub semnul comparației păreri diverse autori asupra acestor campanii: „În general istoricii coincid cu logica conform căreia Traian aspira să obțină triumful pe care Domițian nu l-a putut atinge, cu scopul de a-și întări titlatura. Alții dau pleoară, mai degrabă reîntoarcerii spre imperialismul nelimitat și puțini dintre istorici fac referire la eliminarea pericolului dacic pentru siguranța Imperiului”¹. Același autor, într-un studiu intitulat „El bárbaro y el barbaricum, una visión sobre territorialidad del Imperio Romano en el siglo II: el caso de Dacia” („Barbarul și barbaricum, o viziune asupra teritorialitatea Imperiului Roman în secolul II: cazul Daciei”) are în atenție teritoriile considerate de către romani ca fiind barbare, iar pentru a duce la capăt o descriere cât mai argumentată și complexă, istoricul s-a oprit cu atenție asupra imaginii Daciei din timpul dinastiei Antoninilor. În viziunea sa, Dacia a suferit o evoluție serioasă de la zona „barbaricum” la transformarea ei într-o provincie romană, acest fapt fiind posibil prin parcurgerea a trei etape: „În primul rând, avem Dacia *invicta*, zona periculoasă în care armatele romane au intrat și au dispărut datorită acțiunii armelor dacice, o regiune necunoscută, plină de pădurile și mlaștinile periculoase care le evocau amintirea tragică a legiunii pierdute la Teutoburg. În al doilea rând, avem reprezentarea Daciei ca regiune înfrântă, ceea ce permite lui Traian să obțină triumful și să cucerească Dacia. Cea de-a treia etapă datează de la sfârșitul domniei lui Traian, accentuată de politica împăratului Hadrian, în care ni se prezintă Dacia ca fiind o provincie romană”².

Un alt istoric din circuitul științific spaniol care a studiat profund raporturile dintre Imperiul Roman și Dacia este David Soria Molina. Studiile cercetătorului sunt expuse într-o manieră concisă în lucrarea „Bellum Dacicum. Geopolítica, estrategia y conflicto en el Danubio Bajo. Domiciano y Trajano (85-106 d.Hr.)” („Bellum Dacicum. Geopolitică, strategie și conflict în Dunărea de Jos. Domițian și Traian (85-106)”). În paginile cărții menționate, autorul a redat în linii generale istoria Daciei într-un interval cuprins între anul 80 î.Hr. și 106. „Bellum Dacicum...” debutează cu prezentarea perioadei în care „Burebista, probabil că un conducător regional ce aparținea înaltei „nobilimi” geto-dacice a momentului a inițiat un proces de unificare politică al teritoriului geto-dacic care s-a extins până în anii 60 î.Hr.”³. Autorul se oprește în detaliu asupra conflictelor și relațiilor diplomatice cu Imperiul Roman între anul 43 î.Hr. și 40 d.Hr., după uciderea lui Burebista, moment ce a însemnat „dispariția structurii de stat dacic și o luptă constantă între succesorii săi”⁴. Urmărind firul roșu al istoriei, autorul a surprins „ruptura” statului dacic față de Roma și încercările de reunificare între 40-85 d.Hr. Un moment important surprins în cadrul prezentei lucrări face referire la constituirea statului dac sub Decebal. În acest context, istoricul subliniază câteva informații referitoare la raporturile dintre Decebal și împăratul Domițian, continuând cu descrierea războaielor daco-romane din anii 101-102, 105-106 și concluzionând cu ideea conform căreia: „Războaiele daco-romane au

¹ Andrés Sáez Geoffroy, „La política militar y geográfica de Trajano y Adriano: cambio o continuidad?” în *Tiempo y Espacio*, nr. 30, Chillán, 2013, p.81.

² Idem, „El bárbaro y el barbaricum, una visión sobre la territorialidad del Imperio Romano en el siglo II: el caso de Dacia” în *Historia 396*, vol. X, nr. 1, Valparaíso, 2020, p.273.

³ David Soria Molina, *Bellum Dacicum. Geopolítica, estrategia y conflicto en el Danubio Bajo. Domiciano y Trajano (85-106 d.C)*, Editura Signifer, Salamanca, 2016, p.23.

⁴ *Ibidem*, p. 26.

implicat dispariția violentă a statului dacic, una dintre cele mai importante civilizații după Imperiul Roman, consolidând Roma în calitate de putere hegemonică pe continent⁵.

Relevant este și studiul „La expansión del Reino Dacio bajo Burebista, siglo I a.C.” („Expansiunea Regatului Dac sub Burebista, secolul I î.Hr.”) elaborat de către Soria Molina. Cele patru părți ale articolului prezintă situația dacilor sub Burebista, unirea triburilor dacice de către acesta până în momentul morții conducătorului. Încă din primele rânduri ale lucrării, istoricul a subliniat faptul că: „În timpul primei jumătăți a secolului I î.Hr., geto-dacii au devenit cea mai mare putere din Europa Orientală sub conducerea unuia dintre cei mai faimoși regi: Burebista”⁶. În partea de început a studiului, Soria Molina vorbește despre cauzele ce au favorizat unificarea triburilor dacice, astfel în accepțiunea autorului acestea „au fost cel mai probabil endogene, dispunând de un scenariu benefic pentru a culmina cu venirea la putere a unui lider carismatic: Burebista”⁷. După o prezentare succintă al momentului unificării dacilor sub un singur sceptru, autorul face referire la procesul de expansiune al acestora și primele confruntări cu statul roman, ajungând la o afirmație clară: „Campaniile lui Burebista spre Occident au condamnat definitiv prezența celtică în Europa Centrală [...] Totuși, campaniile dacice în Boemia nu au constituit un scop real al politicii externe purtate de Burebista: suveranul geto-dacilor doar își păzea statul pentru a putea să își concentreze atenția asupra extremei sud-orientale a ținuturilor sale, în direcția Traciei și a Mării Negre”⁸. În continuarea articolului, istoricul a făcut referire la strategia lui Burebista și înaintarea dacilor spre limitele statului roman, urmând o descriere a cuceririlor și noilor alianțe încheiate de către Burebista. În acest sens, Soria Molina afirma: „În același fel în care regele dacilor și-a consolidat bazele puterii în limitele sud-orientale, a urmărit să atingă același obiectiv în cealaltă extremă, dincolo de cordiliera Carpaților, spre actuala Moldovă”⁹. În prezentarea politicii purtate de către Burebista, istoricul a subliniat obiectivul prioritar al regelui dac: „cucerirea și supunerea coloniilor grecești de pe coasta occidentală a Mării Negre”¹⁰, ajungând la concluzia că: „Statul dac a obținut controlul absolut asupra părții occidentale a Mării Negre și a întregului curs al Dunării, cuprinzând teritoriul de la sud de aceasta până la granița cu Macedonia”¹¹. Autorul și-a întors privirea asupra legăturilor regelui dac cu lumea romană, astfel a dedicat câteva rânduri ale studiului relației diplomatice dintre Burebista și Pompei, precum și tensiunile apărute între conducătorul geto-dacilor și Iulius Caesar. Urmărind situația din Dacia sub conducerea lui Burebista, Soria Molina a încheiat lucrarea printr-o descriere succintă a împrejurărilor în care regele dac a trecut la cele veșnice: „Cauzele asasinatului lui Burebista, cel mai probabil ar trebui căutate în precara situație a

⁵ *Ibidem*, p. 56.

⁶ Idem, „La expansión de Reino Dacio bajo Burebista, siglo I a.C.” în *Espacio, Tiempo y Forma. Historia Antigua*, nr. 27, Madrid, 2014, p. 137.

⁷ *Ibidem*, p. 139.

⁸ *Ibidem*, p. 142.

⁹ *Ibidem*, p. 143.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 144.

aristocrației geto-dacice, nostalgia după putere a acesteia și autonomia de care beneficia înainte de unificarea triburilor dacice sub sceptrul carismaticului rege”¹².

Continuând aceeași linie a cercetărilor, David Soria Molina a publicat un articol ce poartă titlul de „Las campañas en Mesía durante la primera guerra dácica de Trajano (101-102)” („Campaniile în Moesia din timpul primului război dacic a lui Traian”). Studiul a fost împărțit în patru părți ce cuprind informații cu privire la: prima expediție a lui Traian în Dacia care a fost „destinată să neutralizeze definitiv amenințarea pe care dacii o reprezentau în fața Imperiului”¹³, continuând cu invazia dacică în Moesia Inferior despre care istoricul menționează că „probabil a fost planuită și pusă în practică de către Decebal și liderii aliați ai săi cu anticiparea suficientă pentru a putea să se desfășoare cu eficiență”¹⁴. A treia parte a studiului este dedicată defensivei din partea romanilor, care drept reacție la acțiunea lui Decebal „au inițiat un contraatac împotriva forțelor considerate invadatoare pentru a le bloca atacul și a nu le acorda timpul necesar pentru coordonarea acțiunilor de luptă”¹⁵. Ultima parte surprinde finalul campaniei militare prin bătăliile de la Nicopolis Ad Istrum și Tropaeum Traiani, astfel încât „sosirea iernii a pus capăt operațiunilor militare active, impunând un armistițiu forțat, de care a beneficiat Moesia Inferior pentru a-și reconstrui și reorganiza sistemul defensiv”¹⁶.

Un alt studiu important, „La secunda guerra dácica de Trajano (105-106): cambio y continuidad en la geopolítica de la Europa danubiana” poartă semnătura lui Soria Molina. Subiectul central al articolului, după cum ne sugerează și titlul are în atenție al doilea război daco-roman (vezi anexa nr. 1). Dacă studiul mai sus menționat a avut în vedere aspecte legate de primul război, articolul de față se concentrează exclusiv pe al doilea război dintre daci și romani. În opinia istoricului „al doilea război daco-roman a presupus pe lângă distrugerea statului dac și ocuparea celei mai mari părți ale sale de către Roma și consolidarea puterii romane în regiune până la finalul deceniului al II-lea, marcând inflexiunea în dezvoltarea istorică a Europei danubiene și orientale”¹⁷. Articolul are în vedere o descriere amănunțită a campaniei împotriva dacilor din anii 105, ce debutează cu „știrea declarației de război față de statul lui Decebal din partea Senatului roman”¹⁸. Potrivit istoricului, „în zorii primăverii anului 106, Dacia se regăsea complet izolată în fața Imperiului Roman și a aliaților săi, condamnată să lupte într-un război sfâșietor pentru propria supraviețuire”¹⁹ (vezi Anexa nr. 2). Prezentarea evenimentelor continuă cu o descriere amănunțită a campaniei din 106 și a momentului în care Dacia cade în mâinile romanilor, autorul ajungând la concluzia că „al doilea război daco-roman a constituit prelungirea naturală a primei confruntări, abia separate de o perioadă de 3 ani în care

¹² *Ibidem*, p. 147.

¹³ Idem, „Las campañas en Mesía durante la primera guerra dácica de Trajano (101-102)” în *Gladius*, Madrid, 2018, vol. XXXVIII, Madrid, p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 70.

¹⁵ *Ibidem*, p. 75.

¹⁶ *Ibidem*, p. 80.

¹⁷ Idem, „La secunda guerra dácica de Trajano (105-106): cambio y continuidad en la geopolítica de la Europa danubiana” în *Sautuola*, vol. XXI, Santander, 2016, p. 155.

¹⁸ *Ibidem*, p. 161.

¹⁹ *Ibidem*, p. 167.

ambii participanți s-au pregătit pentru înnoirea ostilităților. Imperiul Roman căuta să inițieze conflictul în cele mai bune condiții posibile, cu obiectivul de a cuceri complet Dacia. Regatul dac a pregătit cât de bine s-a putut strategia sa de apărare, căutând în mod esențial să asigure un echilibru²⁰.

Gonzalo Bravo în lucrarea sa „Historia de la Roma antigua” („Istoria Romei antice”) a realizat o scurtă trimitere la evenimentele din Dacia cu ocazia descrierii schimbărilor teritoriale ce s-au produs în cadrul Imperiului Roman la începutul secolului al II-lea: „Un mare impuls expansionist l-a presupus politica de cucerire a împăratului Traian, cu precădere prin cele două campanii împotriva lui Decebal în Dacia și intensa activitate din Orient²¹. Trebuie menționat faptul că Bravo, în colaborare cu Raúl González Salinero, a publicat volumul intitulat „Ideología y religión en el mundo romano” („Ideologie și religie în lumea romană”), lucrare ce surprinde în linii generale lumea confesională a geto-dacilor dar și raporturile cu lumea romană din punct de vedere religios.

Alte studii relevante pentru subiectul abordat sunt cele ce poartă semnătura lui Henar Gallego Franco. Dintre acestea amintim, „Haruspices y augures en la estructura socio-religiosa de las provincias romanas del Alto y Medio Danubio” („Haruspicii și augurii în structura religioasă a provinciilor romane de la Dunărea Superioară și Inferioară”), lucrare în paginile căreia, autorul subliniază importanța urmei epigrafice lăsată de către haruspici și auguri conturând totodată și rolul acestora în structura religioasă a provinciilor romane dunărene (inclusiv Dacia). Gallego Franco sublinia faptul că în provinciile de la Dunăre existau anumite legături cu lumea veche de credință pre-romană²².

Importantă este și cercetarea istoricului Javier Bermejo Meléndez în colaborare cu Santiago Robles Esparcia și Juan M. Campos Carrasco care s-a concluzionat în articolul „Trajano Fundador. El último impulso colonizador del Imperio” („Traian Fondatorul. Ultimul impuls colonizator al Imperiului”) ce tratează subiectul legat de coloniile Imperiului Roman sub conducerea împăratului Traian (vezi anexa nr. 4). A doua parte a studiului este dedicată exclusiv prezentării situației din Dacia și Moesia, afirmându-se ideea conform căreia: „Dacia pe vremea lui Traian cuprindea doar partea centrală a regatului condus de Decebal, unde se remarcă zonele miniere și centrele Sarmizegetusa și Apulum, precum ținuturile nordice de lângă Porolissum, deoarece restul zonelor ar fi urmat unite Moesiei Inferior și Moesiei Superior²³. Studiul are în vedere o descriere amănunțită a capitalei dacice, Ulphia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, în urma cuceririi romane, oraș care în accepțiunea celor trei autori „a devenit din primul moment, simbolul Romei în

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

²¹ Gonzalo Bravo, *Historia de la Roma antigua*, Alianza Editorial, Madrid, 1998, p. 80.

²² Hernan Gallego Franco, „Haruspices y augures en la estructura socio-religiosa de las provincias romanas del Alto y Medio Danubio” în *Ilu. Revista de Ciencias de la Religiones*, nr.3, Madrid, 1998, p. 51.

²³ Javier Bermejo Meléndez, Santiago Robles Esparcia, Juan M. Campos Carrasco, „Trajano Fundador. El último impulso colonizador del Imperio” în *Revista Onoba*, nr. 1, Huelva, 2013, p.104.

provincia recent cucerită [...] a reprezentat un adevărat centru politic, administrativ și religios, păstrându-și rolul dominant chiar după retragerea aureliană”²⁴.

Un istoric ce a studiat intens aspectele de ordin politic, religios, urban, social a civilizației dacice înainte și după cucerirea romană este Juan Ramón Carbó García. În acest sens, amintim lucrarea sa „Dacia Capta: particularidades de un proceso de conquista y romanización” („Dacia Capta: particularitățile unui proces de cucerire și romanizare”). Din punctul de vedere al autorului, „fiecare provincie a Imperiului Roman se caracteriza prin propriile particularități, dar caracteristicile speciale ale Daciei trebuiesc subliniate pentru a putea compara și contura viața provincială și diferitele etape prin care a traversat provincia”²⁵. Istoricul și-a îndreptat atenția asupra situației din Dacia după încheierea războiului din 105-106, astfel încât are loc o atentă descriere a evenimentelor ce au urmat după cucerirea romană. În rândurile lucrării aflăm informații legate de faptul că „provincia a fost împărțită în trei părți diferite: Dacia Inferior (cu regiunea Olteniei orientale, sudul Carpaților și regiunea sud-orientală a Transilvaniei), Dacia Superior (ce includea Oltenia occidentală, Banatul, zona Porțile de Fier, partea centrală a Podișului Transilvaniei) și Dacia Porolissensis (în partea de nord)”²⁶ (vezi anexa nr. 3).

Același autor are în atenție procesul de urbanizare în teritoriul cucerit de Traian la 106, după cum se poate observa în articolul „Algunas consideraciones sobre el proceso de urbanización de la Dacia romana” („Câteva considerații despre procesul de urbanizare a Daciei romane”). În opinia cercetătorului „Istoriografia românească actuală continuă să dezbată originile celor 11 așezări cu caracter urban atestate pe teritoriul vechii provincii”²⁷. Referitor la elementul urban în Dacia după cucerirea romană, istoricul observa că „După cucerirea romană, Dacia a cunoscut un intens proces de urbanizare care a avut drept consecință crearea a 11 orașe în peste 1 secol și jumătate de dominație romană, în contextul în care înainte de cucerire nu se cunoșteau adevărate centre urbane”²⁸.

Din această perspectivă, istoricul consideră că „triumful romanilor a adus cu sine o parte din trupele romane care au participat la luptă și care s-au transformat într-o armată provincială. Alături de aceasta, au fost colonizați veteranii de război, ceea ce a provocat stabilirea primelor centre civile cu caracter urban”²⁹. Un alt punct important ce este atins de către istoric are în vedere viața economică a Daciei în urma cuceririi romane, astfel potrivit autorului „provincia se învârtea în jurul exploatării resurselor naturale și a comercializării cu alte provincii: se cultiva pământul, se exploata lemnul, se extrăgea aurul, fierul, sarea sau alte minerale”³⁰. O a treia problemă abordată de către istoric în articolul menționat se referă la religia dacilor după cucerire, menționând că „după cucerire, romanii au căutat să suprimă religia

²⁴ *Ibidem*, p. 106.

²⁵ Juan Ramón Carbó García, „Dacia Capta: particularidades de un proceso de conquista y romanización” în *Habis*, nr.1, Sevilla, 2010, p. 275.

²⁶ *Ibidem*, p. 278.

²⁷ Idem, „Algunas consideraciones sobre el proceso de urbanización en la Dacia Romana” în *Historia antigua*, vol. XX, Salamanca, 2002, 115.

²⁸ *Ibidem*, p. 121.

²⁹ *Ibidem*, p. 281.

³⁰ *Ibidem*, p. 285.

dacilor, zeii, templele, preoții, orice manifestare de cult care nu se afla în concordanță cu lumea romană, astfel că prin impunerea cultului imperial s-a introdus un element de coeziune religioasă, socială și politică”³¹.

Un al patrulea aspect dezbătut de către Juan Ramón Carbó García se referă la cultul imperial în Dacia romană. După un studiu aprofundat, autorul a ajuns la concluzia conform căreia „în momentul în care cultul imperial a fost introdus în Dacia, imediat după cucerirea romană în 106, câteva dintre aspectele sale cele mai caracteristice nu au rezultat străine pentru autohtoni, dacă luăm în calcul faptul că unele elemente existau deja în organizarea social-religioasă a geto-dacilor”³². În opinia istoricului, subiectul a reprezentat un obiect de studiu pentru diverși cercetători români și străini, iar rezultatele analizelor au indicat faptul că „între secolele II și III, cultul imperial s-a prezentat în provincia Dacia, organizat pe două nivele: cultul provincial și cel municipal. Celebrarea sa a devenit cu trecerea timpului forma cea mai frecventă de a exprima sentimentul de loialitate față de împărat, familia imperială și statul roman”³³. Pentru întocmirea acestui articol, intitulat „El culto imperial en la Dacia romana. Consideraciones sobre la presencia de aspectos análogos en la religiosidad de los pueblos daco-getas” („Cultul imperial în Dacia romană. Considerații cu privire la prezența aspectelor analogice în religiozitatea geto-dacilor”), istoricul a utilizat atât lucrări ale autorilor antici precum Herodot, Platon sau Strabon, cât și o lungă listă a istoricilor, filozofilor și cercetătorilor români.

Un articol interesant din perspectiva raporturilor militare între romani și geto-daci este cel elaborat de către Jorge Piris Chozas, „Trajano: las guerras dacias” („Traian: războaiele dacice”) prin prisma faptului că descrie într-un mod detaliat etapele celor două războaie daco-romane care în opinia autorului au fost provocate de intensificarea pericolului geto-dacilor în fața Imperiului Roman³⁴. Potrivit istoricului, armata romană care a participat la cele două războaie dacice era compusă din „legiuni. Fiecare dintre ele număra 6.400 bărbați și toți erau cetățeni romani. Fiecare legiune era un corp permanent sub conducerea unui *legatus*”³⁵, iar „forțele care au invadat Dacia în primul război numărau 7 legiuni, la care se adaugă cele 41 de cohorte de infanterie auxiliară, 30 de cohorte mixte, cu niște efective totale de 86.000 de persoane. Efectivele militare romane în cel de-al doilea război trebuie să fi fost asemănătoare numeric cu cele din 101”³⁶. În contrast cu prezentarea forțelor armate romane, autorul a reușit să contureze o imagine de ansamblu asupra strategiile militare ale geto-dacilor, care după cuvintele sale erau favorizate de „geografia aparte a ținuturilor dacice, fortificațiile formidabile care s-au construit și îmbunătățit de-a lungul timpului”³⁷.

³¹ *Ibidem*, p. 295.

³² Idem, „El culto imperial en la Dacia romana. Consideraciones sobre la presencia de aspectos análogos en la religiosidad de los pueblos daco-getas” în *Ilu. Revista de Ciencias de la Religiones*, nr.6, Madrid, 2001, p. 7.

³³ *Ibidem*, p. 9.

³⁴ Jorge Piris Chozas, „Trajano: las guerras dacias” în *Ab Initio*, nr. 2, Madrid, 2011, p. 17.

³⁵ *Ibidem*, p. 18.

³⁶ *Ibidem*, p. 19.

³⁷ *Ibidem*, p. 21.

Un studiu ce merită a fi cercetat este cel elaborat de către José Ángel Castillo: „Admirados y odiados: el Imperio dacio y el mundo clásico. De Burebista (60-44 a.C) a Decébal (87-106)” („Admirați și urâți: Imperiul dac și lumea clasică. De la Burebista la Decebal”). Lucrarea are în atenție cele două perioade de primă importanță din istoria geto-dacilor: formarea primului stat dac sub sceptrul lui Burebista și reunificarea dacilor în timpul lui Decebal.

În paginile articolului, Burebista apare în imaginea unui „optimus princeps”³⁸ în timpul căruia Dacia s-a transformat „în singurul stat barbar din Europa, cu o capacitate militară și economică suficientă pentru a intra în rivalitate cu propria Romă”³⁹. Referitor la perioada ce a urmat după moartea conducătorului dac, din rândurile studiului aflăm faptul că „Regatul a fost divizat în diferite părți între facțiunile dacice, moment ce s-a caracterizat printr-o puternică criză militară, socială și politică”⁴⁰.

De amintit este descrierea oferită de Castillo cu privire la anii în care geto-dacii au fost conduși de către Decebal, conducător ce a reușit să ducă statul dac „la un nivel de putere care nu a putut fi experimentat de niciun regat barbar până atunci”⁴¹. După aspectele reliefate în rândurile lucrării, autorul a concluzionat prin afirmația conform căreia: „Referitor la figura celor doi conducători, aceasta a fost proiectată în imaginarul colectiv ca fiind imaginea primului lider unificator și fondator, în ceea ce îl privește pe Burebista, iar referitor la Decebal, imaginea acestuia este în totalitate influențată de conflictele pe care le-a menținut cu Imperiul Roman”⁴².

În cadrul unei lucrări intitulate „Las *res gestae* de Trajano militar. Las guerras dácicas” („Realizările lui Traian. Războaiele dacice”), José María Blázquez oferă o imagine asupra celor două războaie daco-romane dintr-un punct de vedere exclusiv militar, conturându-se participarea legiunilor I Minerva, I Italica, I Adriux, IV Flavia Felix, V Macedonica, VII Claudia, XIII Gemina, XV Apollinaris, XXX Ulpia în cadrul conflictelor⁴³.

Exemplele pot continua cu lucrarea Mariei Ruiz Vega, intitulată „Las guerras dácicas y su testimonio arqueológico: los campamentos” („Războaiele dacice și mărturia lor arheologică: taberele militare”), ce abordează cercetarea războaielor daco-romane dintr-o perspectivă arheologică. Istoricul prezintă aspectele legate de taberele militare din Dacia după cucerirea romană bazându-se pe informațiile oferite de către sursele scrise, epigrafice și numismatice. Dintre izvoarele scrise utilizate de Ruiz Vega amintim scrierile unor autori clasici precum Polibius, Plinius cel Tânăr și Dio Cassius, care în marea lor majoritate „fac referire la construcția și așezarea taberelor militare, dat fiind faptul că destinatarii acelor texte erau romanii de elită care

³⁸ José Ángel Castillo, „Admirados y odiados: el Imperio dacio y el mundo clásico. De Burebista (60-44 a.C) a Decébal (87-106)” în *Roda da Fortuna*, nr.1, 2014, p. 34.

³⁹ *Ibidem*, p. 36.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁴¹ *Ibidem*, p. 40.

⁴² *Ibidem*, p. 46.

⁴³ José María Blázquez, „Las *res gestae* de Trajano militar. Las guerras dácicas”, în *Aquila Legionis*, nr. 6, Madrid, 2005, p. 24.

se aflau în serviciu militar, deci cunoșteau forma de construcție și organizare a unei tabere militare”⁴⁴.

Dintr-un punct de vedere arheologic, taberele romane din Dacia rezultau a fi „prima consecință și dovadă a războaielor împotriva dacilor purtate de Traian, astfel existența acestora indică atât stabilirea legiunilor romane în zonă, cât și existența unui amplu conflict militar”⁴⁵. În rândurile articolului prezentă este și descrierea elementelor epigrafice și numismatice, care în opinia istoricului „sunt fundamentale ca factori materiali ai unei societăți dispărute”⁴⁶. Lucrarea ne vorbește despre cele mai importante centre din Dacia romană, din perspectivă numismatică: Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum. Interesant este faptul că în urma clarificării aspectelor de ordin arheologic, María Ruiz Vega și-a îndreptat atenția asupra războaielor daco-romane, pe care le descrie minuțios pe baza a multiple surse. Istoricul a ajuns la concluzia conform căreia: „E necesară continuarea investigațiilor în cadrul taberelor militare care constituie un nucleu de informații pentru înțelegerea lumii romane și configurația populației dacice în urma romanizării provinciei”⁴⁷.

Pilar González-Conde este un alt istoric care s-a oprit asupra anumitor aspecte legate de provincia Dacia în studiul „Dificultades políticas de Trajano (los años 107-112)” (Dificultățile politice a împăratului Traian, anii 107-112”), dar de data aceasta din perspectiva politicii duse de împăratul Traian după cucerirea provinciei. După cum au observat mai mulți cercetători, cucerirea Daciei de către Traian a avut o repercuzie excepțională asupra imaginii publice a împăratului. În acest sens, Pilar González-Conde a conturat figura împăratului în urma războaielor daco-romane: „Victoria asupra lui Decebal i-a oferit lui Traian un instrument util pentru „aderările” politice pe care acesta le necesita. Întoarcerea unui împărat victorios nu era momentul de a pune sub semnul îndoielii puterea sa”⁴⁸. Totuși, González-Conde a remarcat că „misiunea pe care împăratul a avut-o de îndeplinit începând cu anul 107 era plină de dificultăți”⁴⁹ datorită mai multor elemente, dintre care s-a amintit că „cel mai probabil, războiul din Dacia nu a fost sprijinit de toate sectoarele politice din Imperiu, chiar între partizanii împăratului, a trebuit să fie dificil de apărut opțiunea unei anexări care schița o frontieră mai instabilă și periculoasă decât cea precedentă”⁵⁰. Totodată, după părerea istoricului „victoria asupra dacilor i-a proporționat împăratului poziția necesară pentru a-și înmulți sprijinul politic în cercurile senatoriale, care s-au văzut oarecum supuse de către monarh”⁵¹.

⁴⁴ María Ruiz Vega, „Las guerras dácicas y su testimonio arqueológico: los campamentos” în Carlos Díaz Sánchez, Alberto Puig Carrasco, *Aportaciones de los coloquios de Jóvenes Investigador en Historia y Arqueología. Nuevas Perspectivas, Cátedra Extraordinaria Complutense de Historia Militar*, Madrid, 2020, p. 20.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁸ Pilar González-Conde, „Dificultades políticas de Trajano (los años 107-112)” în *Lycetvum*, nr. 26, Alicante, 2007, p. 256.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 253.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 260.

De remarcat este părerea istoricului Tomás Vega Avelaira, care în studiul „El ejército y las obras públicas en el Imperio Romano: el desarrollo de las comunicaciones terrestres” („Armata și operele publice în Imperiul Roman: dezvoltarea căilor de comunicație terestre”), a realizat câteva observații referitoare la planificarea și construcția de drumuri în provincia Dacia, după cucerirea romană. În acest sens, Vega Avelaira preciza: „Construcția rutei Dunării cunoscută drept Porțile de Fier s-a dus la bun sfârșit în câteva etape. Drumurile construite de către romani a îmbunătățit condițiile de navigație pe Dunăre cu finalitatea de a încorpora Dacia în pământurile Imperiului”⁵².

După cum s-a putut observa, provincia Dacia a reprezentat un obiect de studiu intens în ultimii ani pentru istoricii spanioli. Articolele și lucrările ce au fost reliefate în rândurile de mai sus constituie doar o parte dintre scrierile spaniole de factură istorică care au avut în atenție situația Daciei, cu accentul așezat asupra războaielor daco-romane și a perioadei posteroare cuceririi provinciei de către romani. Desigur, o parte dintre cercetătorii spanioli au amintit într-o manieră succintă despre evenimentele petrecute în Dacia, pe când alții au analizat profund subiectul amintit și au oferit o descriere minuțioasă a momentelor celor mai importante din istoria provinciei. Informațiile surprinse în paginile studiilor amintite au oglindit aspecte de ordin militar, politic, religios, social. Într-un mod evident, atenția istoricilor spanioli s-a concentrat asupra legăturilor civilizației geto-dacică cu Roma, astfel urmărindu-se un fir cronologic a raporturilor diplomatice și militare dintre cele două lumi, ce s-a concluzionat în cele mai multe lucrări cu aspecte legate de cucerirea Daciei și procesul de romanizare intens ce s-a desfășurat asupra provinciei.

Trebuie să subliniem faptul că pentru întocmirea articolelor amintite, au fost utilizate în cea mai mare parte, scrierile autorilor clasici, precum lucrările de specialitate ale istoricilor și arheologilor români, în completarea cărora au fost aduse anumite surse din istoriografia străină, studii ale unor istorici italieni sau englezi.

---

⁵² Tomás Vega Avelaira, „El ejército y las obras públicas en el Imperio Romano: el desarrollo de las comunicaciones terrestres” în *Traianvs*, nr. 1, 2008, p. 54.

Anexe

Anexa 1.

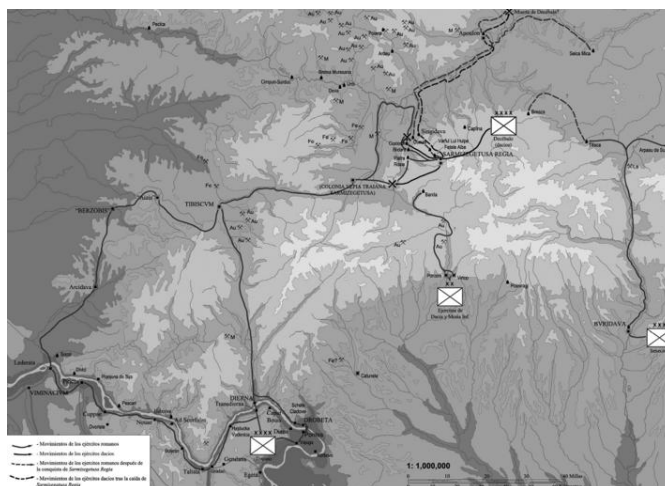
Dacia, Imperiul Roman și respectivii lor aliați înainte de războiul din 105-106 d.Hr.

Sursa: David Soria Molina, „La secunda guerra dácica de Trajano (105-106): cambio y continuidad en la geopolítica de la Europa danubiana” în *Sautuola*, nr.21, Santander, 2016, p.161.

Anexa 2.

Principalele fronturi în războiul din 105-106 d.Hr.

Sursa: David Soria Molina, „La segunda guerra dácica de Trajano (105-106): cambio y continuidad en la geopolítica de la Europa danubiana” în *Sautuola*, nr.21, Santander, 2016, p.161.

Anexa 3. Dacia romană

Sursa: Juan Ramón Carbó García, „Dacia Capta: particularidades de un proceso de conquista y romanización” în *Habis*, Sevilla, 2010, p. 279.

Anexa 4.
Principalele colonii fondate de Traian în arealul balcanic

Sursa: Javier Bermejo Meléndez, Santiago Robles Esparcia, Juan M. Campos Carrasco, „Traiano Fundador. El último impulso colonizador del Imperio” în *Revista Onoba*, nr. 1, Huelva, 2013, p. 104.

RECENZII

BOOK REVIEWS

Ciprian ROBOTIN, *O viață în slujba Bisericii și a națiunii: Episcopul Dr. Demetriu Radu*, Editura Artpres, Timișoara, 2020, 366 p.

Cristian HODU*

Volumul de față reprezintă o monografie a vieții și activității Episcopului greco-catolic Demetriu Radu, lucrare editată la împlinirea a 100 de ani de la sfârșitul tragic al acestuia în atentatul din Parlamentul României, care a avut loc în data de 8 decembrie 1920.

Cartea se bucură de o prefață semnată de PSS Virgil Bercea, Episcop greco-catolic de Oradea, în care se evidențiază importanța acesteia, atât pentru Biserica Greco-Catolică, cât și pentru Eparhia de Oradea - al cărei păstor a fost, vrednicul de pomenire, Episcopul Demetriu Radu. Preasfinția Sa pune în lumină meritele acestui martir pentru susținerea culturii și a Bisericii: „a ridicat multe biserici pentru lauda lui Dumnezeu, a așternut calea pentru construirea primei biserici greco-catolice în București, a introdus predicile în limba română la Catedrala „Sf. Iosif” din București, a fost un mare susținător al școlilor confesionale, cu deosebire ale celor din Blaj, Beiuș și Oradea, edificiile ridicate la Oradea îi amintesc peste timpuri numele, Academia Teologică, a cărei construcție a început-o, și mai ales Palatul Episcopal Greco-Catolic”. Totodată, PSS Virgil Bercea nu ezită să menționeze, în câteva cuvinte, aprecierea sa față de părintele Robotin, care s-a implicat într-un studiu de cercetare deosebit complex, adăugând pasiunea pentru studiu, exigența și răbdarea și, în special, afectivitatea față de Episcopul Demetriu Radu.

Lucrarea continuă cu o scurtă prezentare a subiectului de către prof. univ. dr. Viorel Faur, după care urmează „Cuvântul înainte al autorului, în care abordează „istoriografia problemei”, prezentând sumar pașii pe care i-a parcurs până la elaborarea acestei lucrări.

Monografia vieții și, mai ales, a activităților desfășurate de Episcopul Radu a beneficiat de o atență recompunere a acestor părți. Dificultatea de care s-a lovit cercetătorul a fost „golul istoric” cauzat de suprimarea Bisericii Române Unite în timpul regimului comunist. Investigațiile în arhive au rămas lacunare, deoarece o mare parte din arhivele Bisericii nu sunt încă accesibile cercetării. Documentele arhivistice nu pot înlocui acele lucrări necesare care nu s-au putut scrie în acea perioadă.

Primul capitol al lucrării conține, aproape integral, împrejurările în care Demetriu Radu a fost investit ca Episcop de Lugoj. De asemenea, sunt trecute în revistă și atribuțiile acestuia la consolidarea instituției, a învățământului confesional și a restaurării unor așezăminte bisericesti și școlare. Aceasta a reprezentat prima etapă a a perioadei sale episcopale, în care s-a pregătit pentru provocările de mai târziu, fapt ce-l vom observa în unul dintre capitolele mai încheiate ale lucrării despre ctitoriile Episcopului Radu la Oradea. Ctitoria cea mai reprezentativă a fost

---

*

Palat Episcopal din Oradea, o construcție demnă de un ierarh modern în contextul epocii de atunci. Nu au fost excluse, desigur, nici celelalte realizări ale sale, precum: demersurile pentru completarea edificiilor celor două școli secundare greco-catolice din Beiuș - gimnaziul superior și școala civilă de fete.

Părintele Ciprian Robotin a considerat necesar să surprindă și contextul național și eclezial al vremii, amintind rolul confesiunii greco-catolice în cadrul evenimentelor petrecute în timpul autonomiei bisericești din perioada păstoririi Mitropoliților Ioan Vancea (1869-1892) și Victor Mihály de Apșa (1895-1918). În aceeași ordine de idei, se face remarcabil și modul de organizare internă a Bisericii – astfel au fost aduse în discuție rolul capitlului catedral și lista canonicilor capitulari care au activat în timpul păstoririi sale ca Episcop de Lugoj, iar apoi al celor din timpul păstoririi sale la Oradea. În acest context, a considerat că este necesară și prezentarea succintă a unei schițe monografice a bisericii din Rădești, satul natal al Episcopului.

Începând cu capitolul al V-lea se revine la cursul firesc al subiectului abordat și se fac unele comentarii despre pregătirea teologică a preoților din Eparhia de Oradea sub păstorirea Episcopului Radu și, mai ales, despre implicarea acestuia în unele evenimente și manifestări politice ale vremii sale. Astfel, autorul a încercat să surprindă fapte demne de atenția Episcopului, care a știut să militeze pentru cauza națională prin modalități specifice și permise unui ierarh.

În ultimul capitol al cărții este prezentat sfârșitul tragic al Episcopului Demetriu Radu în urma atentatului din Parlamentul României, organizat de bolșevici.

Anexele documentare de la finalul cărții sunt foarte utile pentru un pasionat în cercetările istorice. De asemenea, aparatul critic, foarte bogat în detalii, deschide uși spre mai multe căi de cercetare.

În aproape toate cazurile, exactitatea și numărul detaliilor folosite pentru argumentarea diferitelor idei, fascinează cititorul pasionat de istorie. Nume de persoane, zile, descrieri destul de exacte ale unor locuri și situații pot fi identificate de-a lungul întregii cărți, prin aceasta devenind un instrument de lucru și o resursă primă pentru cercetătorul istoriei Bisericii Române Unite și nu numai.

Putem concluziona că autorul cărții prezentate a realizat o revalorificare a „unei istorii uitate”, bazându-se, în special, pe lucrările predecesorilor săi, pe care i-a menționat în partea introductivă și pe propriile investigații documentare asupra vieții și activității episcopului Demetriu Radu.

Mihai DRECIN, MÉNESI Beáta, Ion ZAINEA, *Românii din Balcani*, Editura Pro Universitaria, București, 2021, 323p.

Carmen Ungur-BREHOI*

Una dintre cele mai noi apariții, aflată la confluența dintre istorie, politică, studii culturale este cartea *Românii din Balcani*, coordonată de istoricii și profesorii universitari Mihai Drecin, Ion Zainea și Ménesi Beáta.

Cartea este structurată pe mai multe capitole: Imaginar și istorie, Conștiință și identitate națională, Politică, economie și societate la românii balcanici și Între Balcani și Europa centrală.

Cei 21 de contributory semnează materialele de actualitate, bazate pe documente inedite sau publicate, după cum urmează: Romanitatea românilor reflectată în relatările călătorilor străini între anii 1710-1810 - Sorin Șipoș, *Românii din Balcani în descrierile de călătorie ale slaviștilor din Rusia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)* - Ion Eremia, Liliana Rotaru, *Românii din Balcani în paginile revistei „Familia” din Oradea (seria I, 1865-1906)* - Ion Zainea, Ménesi Beáta, *Momente capitale din istoria scrisului în aromână* - Nistor Bardu, *Biserica „grecilor” din Alba Iulia* - Mirela Mocan, *Conștiință de neam și conștiință națională la aromâni în Epoca Modernă* - Stoica Lascu, *Prolegomene la statutul de minoritate națională al aromânilor din Albania* - Viorel Stănilă, *„Istorie orală-Istorie trăită” printre românii istrieni (Croatia)* - Gheorghe Vasile Petrilă, Ovidiu Bogdan Gabor, Constantin Liviu Demeter, *Aromânii și evreii primii bancheri ai Europei Centrale (sfârșitul sec. XVIII-prima jumătate a sec. XIX)* - Mihai M. Drecin, *Activitatea politică a macedoromânului Alexandru Mocioni* - Doru Sinaci, *Gimnazii, școli normale și licee în limba română înființate și subvenționate de guvernele de la București pentru aromânii din Grecia (1880 – 1900)* - Ion I. Solcanu, *Misiunea delegației aromâne în capitalele europene* - Emanuil Ineoa, *Consiliul Național Român din Vârșeț* - Corneliu Pădurean, *O revistă macedo-română în Bucureștiul interbelic (1926)* - Delia Cora, *Comunitatea românilor din Ungaria sau despre o „cădere” în Balcani* - Gabriel Moisa, Livia Bucur, *Relațiile româno-iugoslave: trăsături distincte (1965-1980)* - Anatol Petrencu, *Comunitatea românilor din Ungaria. Organizarea lor comunitară* - Gabriel Moisa.

Lucrările au fost prezentate la Sesiunea Științifică Internațională cu genericul „*Românii din Balcani (sec. al VIII-lea – sec. al XXI-lea)*”, organizată de Academia Oamenilor de Știință din România (AOȘR), Secțiunea Științe Istorice și Arheologie, desfășurată în perioada 10- 12 mai 2019, la Biblioteca Universității din Oradea.

---

* Departamentul de Științe Politice, Universitatea din Oradea; e-mail: carmenbrehoi@yahoo.com.

Lavinia BETEA, *Nicolae Ceaușescu și epoca sa*, Editura Corint, București, 2021, 828p.

Mihai D. DRECIN*

Dacă nu ar fi intervenit momentul de cotitură istorică a evenimentelor din 1989 la nivelul statelor socialiste din sfera de influență sovietică, iar în țara noastră revolta populară anticeaușistă (după alții lovitură de stat sau chiar revoluție), întreaga mass-medie românească ar fi fost astăzi, plină de osanale aduse “iubitului Conducător” cu ocazia zilei sale de naștere.

Generația mea era deja obișnuită cu aceste festivități, devenite banale, excesive, deși toți, sau aproape toți, le trăiam, în ultimii zece ani, într-o dedublare comportamentală perfectă. La vedere aplaudam, iar în străfundul sufletului înjuram. Motivele sentimentului interior erau multiple: lipsa produselor alimentare de strictă necesitate, a căldurii și curentului electric în apartamentele de bloc, emisiuni TV reduse la două-trei ore pe zi, aglomerații în mijloacele de transport în comun etc, etc.

Ca istoric, cercetând anumite felii din istoria noastră națională, puse în context mai larg regional sau chiar european, am constatat că omul de rând are o memorie scurtă, trăiește întotdeauna în prezent, nu gândește evenimentele pe termen mediu sau lung. Poate pentru că știe că are o singură viață, pe care dorește să o trăiască din plin. Prea puțini dintre noi se gândesc la viața înaintașilor, chiar la viața viitoare a copiilor noștri. Eforturile și rezultatele înaintașilor făcute pentru propășirea țării nu mai contează, sau contează mai puțin, ne interesează clipa pe care o trăim. În funcție de asta trecutul se vede numai în alb sau negru, în bun sau rău, în funcție de starea social-materială a noastră și a familiei la un moment istoric dat. Aici integrăm inclusiv activitatea liderilor politici și administrativi, care ne-au condus și ne conduc, aplicându-le aceleași calificative de “buni” sau “răi”. Scăpăm din vedere faptul că nici o epocă istorică și nici un conducător, în fond și el un om, pe drumul acesta greu și cu sacrificii al afirmării societății omenești, nu face numai “bine sau rău”, intenționat sau din întâmplare. Faptele și rezultatul lor trebuie să fie privite rațional și echilibrat, cântărite prin prisma pasului făcut înainte de comunitate, prin muncă multă, sacrificii, nedreptăți pentru unii, facilități pentru alții. Apoi, care este, până la urmă, procentul celor pe care regimul îi ajută să se salte material și intelectual față de cei care pierd avantajele, fie ele obținute cinstit, prin muncă și moralitate?

Astfel privite lucrurile, recomand o carte de istorie ultracontemporană apărută recent, datorată psihologului și istoricului **Lavinia Betea**, *Ceaușescu și epoca sa*, Ed. Corint, București, 2021, 828 p.

Autoarea, universitar și conducător de doctorat, s-a impus după 1990, prin cercetări serioase ca documentare și echilibrat interpretate, ca specialist în perioada comunistă a istoriei noastre, cu predilecție în “epoca Nicolae Ceaușescu”. A luat interviuri principalilor colaboratori ai lui Ceaușescu, a cercetat fonduri arhivistice

---

* Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: drecin_mihai@yahoo.com

de primă mână produse de instituțiile comuniste de la cele civile la cele militare și a serviciilor secrete, a parcurs presa vremii, a disecat societatea românească în evoluția și involuția sa cu toată responsabilitatea, subliniând succesele economice, culturale și diplomatice indiscutabile, scoțând în evidență greșelile și abuzurile regimului care aproape că și-a anulat rezultatele pozitive.

În anii imediat următori lui 1989-Nicolae Ceaușescu, echipa de oameni politici din jurul său, familia sa— au fost zugrăviți în cele mai negre culori. Culmea, chiar de unii dintre colaboratorii de rang doi, trei și patru care au preluat puterea politică după ce și-au abandonat Conducătorul. Nu au făcut excepție nici oamenii de cultură care au beneficiat de avantajele oferite de regim, transformați peste noapte în dizidenți și contestatari.

Treptat, constat că în sfera cercetării istorice se impune o nouă generație de specialiști care se străduiesc să studieze epoca celor patru decenii de comunism românesc și liderii acesteia- cu mai mult echilibru și mai puțină patimă politică.

Asta face și Lavinia Betea cu cartea pe care o dedică lui Nicolae Ceaușescu și epocii sale. În această idee scrie în introducere, în “Cuvânt către cititor”, Președintele Academiei Române, prof.univ.Ion Aurel Pop.

Nu intenționez să fac aici o recenzie a cărții. Fiecare carte se prezintă singură. Amintind-o vreau să deschid apetitul iubitorilor de Istorie, chiar a politicianilor noștri, care ne croiesc prezentul și viitorul nostru și al urmașilor. Să cumpărăm cartea, o ediție de autor, revăzută și adăugită, după încă trei volume colective dedicate “Vieții lui Nicolae Ceaușescu”.

Ce rețin eu din voluminoasa și interesanta lucrare? Nicolae Ceaușescu, ridicat dintr-o familie numeroasă de țărani olteni, mai mult săraci decât de condiție materială medie, s-a afirmat ca un răzvrătit al vremurilor interbelice. A îmbrățișat ideologia marxist-leninistă și a crezut într-o societate egalitaristă. A militat pentru această societate până în ultima clipă de viață. Prin diplomație și muncă politică a ajuns în fruntea Țării. A încercat să ridice România, prin industrializare și modernizarea agriculturii, fie și prin dezmoștenirea “chiaburilor și burghezo-moșierimii” parte din aceștia ridicați de jos prin muncă. A dorit să creeze “omul nou”, obsesiva neîmplinire a atâtor epoci istorice. Nimeni nu îi poate nega patriotismul de care a dat dovadă, înfruntând “Ursul sovietic”, apărând independența și suveranitatea Țării. Deschiderile și succesele diplomatice de anvergură internațională, cultivarea personalității sale și a României de către marile puteri ale vremii, rămân o realitate care întrece diplomația românească modernă și interbelică. După ce a deschis dialogul și pacea între Vest și China, lumea arabă, statele din Indochina, fiind primit cu pompă regală sau republicană la Londra, Washington, Paris, Roma, Olanda s.a. a sfârșit prin a fi părăsit de acești parteneri. De aici învățătura: marile puteri te folosesc cât timp te consideră necesar, apoi te abandonează.

Acceptarea cultului personalității și înfometarea poporului pentru ideea fixă de a plăti cât mai repede, datoria externă, altfel jecmănitore, a dus la creșterea nemulțumirii maselor. Nu a înțeles, asta ținea de mentalul țaranului cu care se identifica, că în momentul în care nu ești dator, cât de cât, marilor bancheri ai lumii, nu mai reprezintă un interes de anvergură internațională. Cu atât mai mult cu cât liderul sovietic, Gorbaciov, intoxicați de “propaganda imperialistă” a reușit prin

reforme pripite de sus în jos, să dizolve URSS, de altfel un stat militarist, falimentar economic.

Răbdarea poporului are întotdeauna o limită. Dacă propaganda și serviciile secrete străine pun “gaz pe foc”, revolta populară se declanșează. Dirijată de “trădătorii de lângă noi”, vorba Elenei Ceaușescu, în simulacrul de proces de la Târgoviște. Dacă nu înțelegi, ca om politic, că boala și puterile te părăsesc și-ți cer să te retragi de la putere, vine inevitabilul. Ce este mai grav- o schimbare prin forță aduce mai mult rău poporului decât o “revoluție de catifea”. Altfel spus, și în politică ambiția are limitele ei!

Schimbările politice din ultimii 30-32 de ani au adus țării noastre: șomaj și emigrarea în Vest pentru cei mulți, sărăcie generalizată, îmbogățirea fără bun simț a unei minorități politice la vârf prin furtul avuției naționale, conflicte interne până la pericolul destrămării țării, scăderea drastică a nivelului de cultură a poporului, fuga “creierelor” tinerei generații în Vestul dezvoltat, creșterea criminalității și hoției, incapacitatea justiției și organelor de ordine internă parțial corupte să facă față obligațiilor legale pentru care au fost create. Noile partide politice, cu mici excepții, deși se declară naționale, se dovedesc vânzătoare ale interesului național, ale bogățiilor țării, ale suveranității, fie ea și limitată. Am devenit o colonie a vestului bogat, mână de lucru ieftină, o veritabilă “veneră de răspântie” pentru marile puteri prin tinerele care “muncesc” în Vest.

În această situație, masele populare încep să compare trecutul apropiat cu prezentul și să încerce să prefigureze viitorul nesigur. Întotdeauna la trecerea de la o epocă istorică la alta, mai ales când situația materială și siguranța personală se agravează, neîncrederea și revolta față de prezent se accentuează. Trecutul pare mai bun, este idealizat, prezentul stârnește opoziție dacă schimbarea nu este de substanță.

Cartea Laviniei Betea încearcă să țină cumpăna dreaptă între un trecut expirat și un prezent care încearcă să clădească o societate a calității profesionale, a competitivității bazată pe muncă, libertăți nemăsurate și moralitate.

“Epoca Ceaușescu” aparține istoriei noastre. Nu o putem repudia. Realizările și greșelile sale trebuie să ne fie învățăminte pentru prezent și viitor. Pe cele bune să le reluăm și folosim, pe cele rele să le evităm! O spun fără nostalgia vremurilor politice trecute. Eventual sunt nostalgic după tinerețea trecută.

Mihai DRECIN, MÉNESI Beáta, Ion ZAINEA, *Românii din Balcani*, Editura Pro Universitaria, București, 2021, 323p.

Sever DUMITRAȘCU*

Oradea, 15 august 2021

Motto: «Din caier încâlcit de nouri
Toarce vântul fire lungi de ploaie»
Lucian Blaga

În anul 1989 marele lingvist MARIUS SALA, din Vașcăul Bihorului, publica în Editura Științifică și Enciclopedică de la București, împreună cu colaboratorii săi, *Enciclopedia Limbilor Romanice*, pe glob. În estul Europei este așezată, cum e real și neîndoielnic, LIMBA NEAMULUI ROMÂNESC, limba neolatină vorbită NEÎNTRERUPT din antichitate până azi, de ROMÂNI. Ne referim, să fie limpede, la cei patru FRĂȚĂNI români: DACO-ROMÂNII între MUNȚII BALCANI – CARPAȚII NORDICI – NISTRU ȘI TISA, de AROMÂNI, MEGLENO-ROMÂNI ȘI ISTRO-ROMÂNI la SUD de Balcani. De neuitat MARIUS SALA și colaboratorii săi, ce au încheiat în acești ani marele Dicționar – Tezaur al LIMBII ROMÂNE, rodul școlilor noastre lingvistice: București, Iași, Cluj, care urmează să fie, credem noi, publicat cât mai repede!

La Oradea, colegul și prietenul MIHAI DRECIN, împreună cu colaboratorii Domniei Sale, a publicat recent – anul trecut – 2020 – volumul excepțional *ROMÂNII DIN BALCANI Istorie și politică* (Istorie și studii Culturale), în Editura PRO UNIVERSITARIA, din București, pentru care realizare îi aducem, SINCER ȘI BUCUROS, toate laudele și felicitările noastre, lui și colegilor din toată țara – O VERITABILĂ ȘCOALĂ DE ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ.

Redăm cu RESPECT ȘI PREȚUIRE numele tuturor celor care au realizat volumul, de la Oradea, Constanța, București, Chișinău, TUTUROR, din întreaga țară: SORIN ȘIPOȘ, ION EREMIĂ, LILIANA ROTARU, ION ZAINEA, MÉNESI BÉATA, NISTOR BARDU, MIRELA MOCAN, STOICA LASCU, VIOREL STĂNILĂ, MIHAI M. DRECIN, DORU SINACI, ION I. SOLCANU, EMANUIL INEOAN, CORNELIU PĂDUREAN, DELIA CORA, GABRIEL MOISA, LIVIA BUCUR, ANATOL PETRENCU.

Poate nu vom supăra pe nimenea dacă vom adăuga câteva păreri personale: extraordinara informație istorică și istoriografică a Domnului Stoica Lascu, albumul *Românii Apuseni – Istroromânii. Monografie fotografică* (pentru prima dată apar într-un album original Românii apuseni, din „Canada” la Marea Adriatică), autori GHEORGHE VASILE PETRILĂ, OVIDIU BOGDAN GABOR, CONSTANTIN LIVIU DEMETER. Sperăm să nu se oprească aici, și, nu în ultimul rând amintim ceva cu drag și PREȚUIRE, ce e în sufletul nostru, pe ROMÂNII din Europa Centrală, Budapesta, Szentendre, Mișkolt, Vârșeș, cercetători de adâncime, pentru

---

* Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea.

care îl felicităm pe Gabriel Moisa și totodată aducem aminte de marile personalități AROMÂNE: Andrei Șaguna, Emanoil Gojdu, familia Mocioni și toți cei care au făcut – ca și cei de azi – gloria neamului nostru românesc. Avem mereu de-a face cu specialiști în istorie modernă și contemporană – erudiți mereu – de la Universitatea „Ovidiu” și Muzeul din Constanța, din Dobrogea neuitatelor sale monumente și, desigur, de la Muzeul Țării Crișurilor și Universitatea din Oradea, pe care subliniem, le respectăm și le IUBIM, ca vetre matrice ale culturii, de la un capăt la altul al țării – Crișana și Crișul Repede, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, în răsărit.

Dar mai este o realitate ISTORICĂ PE CARE NOI, MODESTUL ARHEOLOG DE TEREN, NU dorim s-o uităm: între ROMÂNII BALCANICI, în fața NAȚIUNII DACO-ROMÂNE de la sudul Dunării: ROMÂNII TIMOCENI – dragul de TIMOC – din sudul Dunării, dar de la NORD de Balcani. Încă Gustav Weigand la 1900 cerceta pe TEREN și publica: *Die rumänischen Dialekte der Kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*, în *Siebenter Jahresbericht Des Instituts Für Rumänische Sprache* (Rumänische Seminar, Leipzig, 1900): LISTA localităților românești pe teritoriul sârbesc în număr de 83 (optzeci și trei) și pe teritoriul bulgar încă 33 (Cf. S. Dumitrașcu, *Românii de peste hotare*, Oradea, 1994, p. 71-72).

Am mai adăuga – ca simplu iubitor de istorie – și doritor de informații istoriografice de la ROMÂNII din Balcani și crearea „PRINCIPATULUI DE PIND ȘI MEGLEN (PRINSIPATU DI LA PIND) din 1941-1942 și problema culturală a INSTITUTULUI ROMÂN din ALBANIA de la SARANDE edificat de profesorul Nicolae Iorga și Dumitru Berciu (Cf. Muzeul Județean Teohari Antonescu, *Caietele Dumitru Berciu*, Editura Pelican, Giurgiu, 2011, p. 16-17; p. 43, Foto 14).

Încă o dată NEFĂȚĂRITE FELICITĂRI, dragă MIȘULE și tuturor colaboratorilor tăi.

Ioan LAZA, Florin ARDELEAN, *Trei decenii de jurnalism (1990-2019): Proiecte, realizări, restanțe*, Editura Tritonic, București, 2020, 491 p.

Carmen Ungur-BREHOI*

Profesorii universitari Ioan Laza și Florin Ardelean, din cadrul Departamentului de Jurnalism al Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării al Universității din Oradea, sunt coordonatorii unei apariții editoriale importante în peisajul mass-media, intitulată *Trei decenii de jurnalism (1990-2019): Proiecte, realizări, restanțe*.

Volumul înglobează lucrările a 35 de cercetători, jurnaliști, profesori, universitari, din țara noastră, Ungaria și Serbia, reflecții și studii legate de transformările suferite de mass-media în perioada 1990-2019. Materialele publicate fac referire la *Presa și „fețele” ei- diversitate, specific, standarde, Mass-media în postcomunism- domenii de incidență, Presa bihoreană postdecembristă*.

Lucrările au fost prezentate la cea de-a IV-a ediție a conferinței internaționale *Mass-media în postcomunism*, desfășurată în 10-11 octombrie 2019, la Oradea. Printre numele semnatarilor îi amintim pe Marian Petcu, Brândușa Armanca, Antonio Momoc, Sandu Frunză, care au susținut comunicările în plenul conferinței. Fiecare lucrare prezintă subiecte inedite, interesante, atent documentat, de interes pentru publicul larg, dar mai ales pentru tinerii gazetari, aflați la început de carieră.

---

* Departamentul de Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea; e-mail: carmenbrehoi@yahoo.com.

Nicolae NISTOROIU, *Identitate în Bihor. Studiu de caz: satul Sârbi*, Editura Primus, Oradea, 2021, 384p.

Orlando BALAS*

La Editura Primus a apărut un masiv și consistent volum de istorie locală semnat de Nicolae Nistoroiu. Este a treia carte de specialitate a acestui autor, jurnalist și doctor în istorie, după „Contribuții la istoria învățământului românesc din Bihor (1900-1918)”, apărută la Editura Arca în 2012, și „Cetatea medievală de pământ de la Almașu Mic (comuna Sârbi, județul Bihor)” apărută la Editura Primus în 2019. Volumul vine în continuarea preocupărilor sale pentru istoria comunei Sârbi, pe teritoriul căreia a descoperit în urmă cu câțiva ani o cetate medievală.

Cartea este nu doar o monografie a unei localități, respectiv comune, ci o fișă identitară reprezentativă a satului bihorean din ultimul mileniu. Prin urmare, volumul este de interes atât pentru specialiști, cât și pentru simplii cititori care vor să înțeleagă evoluția spațiului rural din acest areal geografic.

Lucrarea se deschide cu o scurtă prezentare istorică și geografică a ducatului bihorean, cu o detaliere a zonei Văii Almașului. O bună parte din introducere este alocată prezentării stadiului cercetării acestei teme, autorul trecând în revistă lucrările cu temă identitară ale istoricilor și cercetătorilor Ioan Crișan, Liviu Borcea, Barbu Ștefănescu, Bodo Edith, Ioan Ciorba, Viorel Faur, Ion Zainea, Mihai Georgiță, Radu Milian, Radu Romînașu, Florentina Chirodea, Ioan Godea, Cristian Apati, Iudita Călușer, Ioan Goman, Vasile Todinca, Miron Blaga și Octavian Blaga.

Autorul cunoaște foarte bine nu doar bibliografia și stadiul cercetării temei, ci stăpânește și metodele de cercetare adecvate atât pentru partea de studiu istoric monografic, cât și pentru domeniile conexe investigației istorice, respectiv toponimia, onomastica și patronimia. Remarcabilă este și acuratețea citării surselor în diferite limbi, în special maghiară, relevantă pentru zona și perioada cercetată.

În vederea realizării acestui studiu cu aspirații de exhaustivitate, Nicolae Nistoroiu a prelucrat surse inedite, descoperite în fondurile arhivistice aflate în custodia Arhivelor Naționale – Serviciul Județean Bihor, și surse editate, respectiv culegeri de documente și lucrări științifice legate de tema abordată, dicționare românești și ungare, precum și presa vremii (publicațiile „Biserica și Școala”, „Familia”, „Tribuna Poporului”, „Gazeta Oficială”, „Crișana”). La acestea s-au adăugat cercetarea în teren și interviurile luate unor persoane în vârstă originare din Sârbi, pe parcursul anilor 2018-2019.

Un prim capitol este dedicat evoluției bisericii locale, de la prima parohie ortodoxă atestată documentar la începutul secolului al XVII-lea la apariția cultelor neoprotestante din secolul XX, și dezvoltarea învățământului în localitate, de la școala confesională ortodoxă în limba română la școala de stat cu predare în limba maghiară, în timpul dualismului austro-ungar, iar apoi revenirea la predarea în limba română după 1918.

Un alt capitol tratează onomastica locuitorilor din Sârbi, dar și de pe întreg teritoriul județului Bihor, autorul vădind bune cunoștințe și abilități lingvistice în explicarea diferitelor patronime și porecle pe care le aveau țărani bihoreni. În acest capitol am identificat singura

---

* Facultatea de Litere, Universitatea din Oradea; e-mail; orlando_balas@yahoo.com

slăbiciune a volumului, care se datorează faptului că, la întocmirea listei de nume de familie istorice din comunele bihorene, Nicolae Nistoroiu a trebuit să se bazeze pe sursele oficiale locale, în speță, de mai multe ori, pe primari, care nu au cunoștințe la fel de precise ca autorul însuși în privința patronimelor din localitatea Sârbi. Lista aceasta este deci mai mult orientativă și prezintă informații deficitare, dacă nu cumva chiar biasate de idiosincraziile surselor. În același capitol, autorul vorbește despre linia dinastică țărănească, în care identifică o formulă identitară specifică satului românesc din Crișana.

Date foarte precise sunt valorificate și prezentate în capitolul dedicat stării civile și datelor cardinale ale vieții sătenilor – nașterea, căsătoria și moartea – care sunt culese din documentele laice și bisericești. Ele punctează cu precizie și evoluția compoziției etnice a localității, de la o populație exclusiv românească la una mixtă, în care apar treptat mici comunități slovace, maghiare și evreiești.

Un capitol deosebit de interesant, inclusiv pentru publicul larg, este cel de istorie orală, în care se relatează mai ales evenimente din timpul războiului, inclusiv implicarea locuitorilor satului în acțiunile beligerante. Foarte grăitoare – și în acord cu datele confirmate de istorici din întreaga lume – este atitudinea de respingere pasivă a războiului de către simplii soldați implicați fără voia lor în conflagrație, care trebuiau să-și împace propriile principii morale cu datoria față de țară. Martorii intervievați arată că atât ei, cât și alți consăteni înrolați, au dat dovadă de reținere și de umanism în momentul confruntării armate, refuzând să tragă direct spre inamic. La pagina 166 este relatată mărturia din 1982 a lui Gheorghe Pop („Ghiurca Petrii Bălăian“) despre moartea pe front a consăteanului său Gavril Dudaș. Acesta ar fi făcut exces de zel, în prima linie, și a fost luat la țintă de un lunetist din Armata Roșie, care a reușit să-l doboare. Săteanul citat de autor interpretează acest fapt din perspectiva preceptului conform căruia „cel ce ridică sabia, de sabie va pieri!”

O treime din carte este dedicată apoi unui amplu studiu lingvistic și antropologic, care inventariază și detaliază atât viața de zi cu zi, preocupările și activitățile locuitorilor, cât și graiul vorbit de ei. Un subcapitol de 50 de pagini îl consituie un dicționar de regionalisme folosite în această localitate, în care este indicată, cu acuratețe, originea etimologică a termenilor – latină, slavă, maghiară sau germană.

Volumul descrie nu numai realități măsurabile, cum ar fi datele statistice, cadastrale, de stare civilă etc., ci și o evoluție a mentalităților unei comunități, determinată de transformările sociale care au avut loc de-a lungul timpului, în contextul istoric concret, de la starea de iobăgie la statutul de țărani liberi proprietari de pământ, de la perioada feudală la ocupația habsburgică și apoi dualistă și în cele din urmă la apartenența la Regatul României și la statul român comunist. Autorul remarcă faptul că indivizii s-au adaptat într-un ritm diferit, comunitatea nefiind omogenă, ci eterogenă, cu valori și concepții diferite.

Bibliografia indică sursele folosite: 9 fonduri arhivistice inedite, 154 de lucrări științifice generale și de specialitate, 22 de dicționare, colecțiile a 7 publicații și 22 de surse online. Lucrarea se încheie cu prezentarea detaliată a 34 de surse documentare, în original și în traducere, de la Urbariul Cetății Adrian din 1625 până la recensământul din anul 1930, și cu o amplă anexă foto care îi prezintă pe cei zece săteni intervievați, apoi familiile din Sârbi deportate în Dobrogea în 1949, călugări și preoți din sat, precum și instantanee din viața de zi cu zi și de la evenimente deosebite din viața comunității.

Coordonator: Marian PETCU, *Enciclopedia cenzurii din România*, vol.I-II, Editura Ars Docendi, București, 2019, vol. I. - 356 pagini, vol. II. – 376 p.

Carmen Ungur-BREHOI*

Enciclopedia cenzurii din România poate fi considerată o apariție-extraordinară în două volume, datorită datelor și noutăților cuprinse în paginile ei, dar și a numărului mare de cercetători implicați. Cartea este coordonată de prof.univ.dr. Marian Petcu, din cadrul Facultății de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea București.

Cele două volume fac referire la două perioade: volumul I 1640-1945, iar volumul II 1946-2018. Acestea prezintă cronologic documente de arhivă, articole de presă, legi, ordine, mărturii orale, rapoarte de cercetare, memorii, într-un cuvânt, dovezi ale cenzurii, derulate pe aproape patru secole. Cenzura s-a manifestat în toate domeniile de activitate din țara noastră- al literaturii, mass-mediei și publicității, teatrului, cinematografului, arhitecturii, muzicii, religiei, o dovedesc datele inedite culese și interpretate din arhivele din România, Republica Moldova, Federația Rusă, Ucraina și Franța.

Un număr impresionant de contributory au luat parte la realizarea acestei enciclopedii-77 de specialiști din țară. Îi amintim și pe reprezentanții Universității din Oradea: prof.univ.dr Ion Zainea, totodată și referent științific al volumelor, lect. univ. dr. Ioan Laza, dr. Beata Menesi, dr. Carmen Ungur-Brehoi, cercetători dedicați temei cenzurii comuniste, prezenți în acest sector prin nenumărate studii și apariții editoriale.

---

* Departamentul de Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea; e-mail: carmenbrehoi@yahoo.com.